

شعبہ پنجابی، پنجاب یونیورسٹی، لاہور
(پاکستان)

چھ ماہی کھوج لاہور

شمارہ ۲

جنوری - جون ۱۹۷۹ء

جلد ۱

شعبہ پنجابی ، پنجاب یونیورسٹی دا کھوج تے پرکھ دا رسالہ

★

مدیر :

شہباز ملک

مجلس مشاورت :

★ ڈاکٹر وحید قریشی

★ شریف کنجاہی

★ سید اختر جعفری

★ اسلم رانا

★ حفیظ تائب

شعبہ پنجابی پنجاب یونیورسٹی ، لاہور

(پاکستان)

ناشر : شہباز ملک
چھاپن والے : میرزا نصیر بیگ
چھاپہ خانہ : جدید اردو ٹائپ پریس ، ۳۹ - چیمبر لین روڈ ، لاہور
اشاعت دا مقام : شعبہ پنجابی ، پنجاب یونیورسٹی (اورینٹل کالج) لاہور
فون : دفتر : ۶۷۵۶۰
رہائش مدیر : ۳۳۲۷۳۸

چندہ

ایہہ شمارہ : ۱۲ روپے

سالانہ چندہ : ۲۵ روپے (رجسٹری)

نوٹ : باہر لے ملکان دے خریدار ۳ ڈالر گھل کے دو شمارے رجسٹری راہیں
منگوا سکدے نیں -

★ کھوج دے پہلے خاص شمارے دا مل ۱۸ روپے
ایس شمارے وچ قیام پاکستان تون بعد چھپن والے پنجابی ادب دی بیلوگرافی
(کتاب واقفی) مرتبہ شہباز ملک ، وی شامل اے -

ایس شمارے وچ

مڈھلی گل (اداریہ) : مدیر، ص ۴

پیر دمودر توں پیر وارث تالین : شریف کنجاہی، ص ۵

پاکستان دی تحریک نے پنجابی ادب : شہباز ملک، ص ۱۹

میاں محمد بخش دی جمن تہاں کھڑی یاں چک ٹھا کرہ؟

سید اختر جعفری، ص ۴۲

۱۹۷۸ء دا پنجابی ادب (اک جائزہ) : حفیظ تائب، ص ۴۹

شعبہ پنجابی، پنجاب یونیورسٹی وچ طالب علماں ولوں کھوج دا کم :

اسلم رانا، ص ۶۶

غلط نامہ : (ایس شمارے وچ پوٹیاں چھاپے دیاں غلطیاں دی درستی) ، ص ۶۹

مڈھلی گل

پنجابی وچ ادبی کھوج تے پرکھ دا کم انج نے مولوی احمد یار ورگے آپری لکھاری تے میاں محمد بخش ورگے بھلے لوک شاعر نے اٹھارویں، انہیویں صدی عیسوی وچ چھوہ دتا سی پر جدید لیہاں اتے ایہہ کم ویہویں صدی وچ ای ہویا ایس دور وچ مقامی غیر مسلمان تے بدیسی مستشرقان وی ودھیرا ”کم“ کیتا پر گوہ کیتیاں پتہ لگدا اے کہ ایہناں دا ”کم“ بوہتا کر کے اوہناں دے اپنے کم دا ای سی ساڈے بزرگان وچوں حافظ محمود شیرانی، مولوی محمد شفیع، پروفیسر ضیاء محمد تے قاضی فضل حق وغیرہ دا کھوج بھریا کم سلاہن والا اے جیہڑا بلاشبہ پنجابی زبان تے ادب وچ دیاں اپنیاں حقیقتاں دی پچھان کراندا اے۔

پاکستان بنن توں مگروں ایس پاسے ودھیرے دانشوراں نے دھیان دتا تے ایہناں دے آدم نال پنجابی تحقیق تے تنقید نوں جدید لیہاں اتے ٹورن دا مڈھ بچھا، ایہہ گل وی حوصلہ و دھاؤن والی اے کہ پاکستانی دور وچ ادب و ودھیری گنتی وچ رچیا گیا تے ودھیری گنتی وچ ای چھاپے چڑھیا پر ایس گل دی اجے وی بہت گنجائش اے کہ ساڈے کھوجی تے نقاد اج دے لکھن والے نوں ایس گل دا سجھا دین کہ پنجابی زبان تے ادب دے بھرے بھنڈار وچ ساڈا اپنا ورثہ کیہ اے؟ ایہدا مہاندرا کیہ اے؟ تے ایس نے زبان تے ادب دی لسانی تے ادبی روایت نوں بنان تے اگے ٹورن وچ کیہ کردار ادا کیتا اے؟ پھیر ایہہ گل وی گوہڑن تے نتارن والی اے کہ پاکستانی دور دے پنجابی ادب دا مجموعی رجحان کیہ بن دا اے تے ایس مجموعی رجحان دا تعلق ذکر کیتے مہاندرا نال کتھے کتھے بجھدا اے تے کتھے کتھے ٹنڈا اے؟ کھوج دے میدان وچ خاص کر کے اجے ودھیرا کم کرن دی گنجائش موجود اے۔ زبان تے ادب دی اک بھرویں تاریخ، کھوج تے پرکھ دے اصولاں بارے نتارے، جدید لسانیات دے حوالے نال پنجابی لسانیات دے ویروے تے پور کٹی کم کرن دی گنجائش اے، ہزاراں دی گنتی وچ موجود پنجابی کتاباں دیاں اڈواڈ بیلوگرافیاں (کتاب واقفیاں) تے ہزاراں دی گنتی وچ موجود پنجابی دے قلمی نسخیاں دیاں ویروے بھریاں کیٹا لاگاں آتے کم کرن لئی میدان کھلا اے۔

اج جدوں کہ پنجابی زبان تے ادب نوں علمی حیثیت وی مل گئی اے تے رب تعالیٰ دے فضل نال ہن ایہنوں آج پدھر دے عالم فاضل وی میسر نیں امید کرنی چاہیدی اے کہ ایہہ پینڈا ہن چیتھی مک جاوے گا ایس سلسلے وچ ”کھوج“ دے صفحے ایس پدھر دی کھوج لئی ہمیش ای حاضر رہن گے۔

شہباز ملک

مدیر

ہیر دمودر توں ہیر وارث تائیں

ہن تائیں ہتھ آئے ہیر دے قصیاں دیاں دو راہیں ملدیاں نیں اک پنجابی تے دوسری فارسی - پنجابی قصیاں وچوں دمودر دی ہیر نوں سب توں پرانا گنیا جاندا اے - دمودر نے ایہہ قصہ شروع کچھ ایس طرح کیتا اے جوہیں اوہ اوس سمے موجود سی - تھان تھان اوس نے ایس نوں اکھیں ڈٹھا آکھیا اے جس توں بیدی - امول تے دبوانہ ورگیاں ای نہیں بہت سارے ہور پارکھاں وی ایہدر ای کنہ کھادا اے جے دمودر آپ اودوں موجود سی تے ایہہ قصہ حقا سچا قصہ اے - ایس وچ شک نہیں جے ہیر دمودر وچ سانوں ایہہ بول ملدے نیں :

اکھیں ڈٹھا قصہ کیتا میں تاں گنی نہ کوئی

سونہوں اساں الایا اوہو جو کجھ نظر پیو ای

ہر رپھڑ ایہہ آپیندا اے جے اوس نے رچن سال ۱۵۲۹ بکرسی دسیا اے :

پندراں سے انتری آھا سمت بکرم رائے

ہیر تے رانجھا ہوئے اکٹھے جوڑے رب چکائے

بادشاہی جو اکبر سندی دن دن چڑھے سوائے

آکھ دمودر دے اسیساں شہروں باہر آئے

ہن ایہہ دو ٹاکیاں سیتیاں نہیں جانڈیاں جے ۱۵۲۹ بکرسی سمت اکبر دے ویلے توں پہلاں سی تے ایس توں کجھ سجنان نقل کرن والیاں دے سر بھل مڑھ کے لکھیا اے جے پندراں دی تھان سولاں سی جیہڑا اکبر دے راج نال میل کھاندا اے تے کجھ نے ایس نوں شاہجہانی تے عالم گیری عہد دا لکھیا آکھیا اے تے باوا بدھ سنگھ ورگے بعض نے ایہہ سمجھوتہ کیتا اے جے دمودر نے ایہہ قصہ منیا جوانی وچ سی (جدوں مغلاں دا راج نہیں سی) تے بہاول لودھی دے سمے پر لکھیا اکبری عہد وچ جدوں اوس دا اپنا بڈھا وارا سی - کسے ہوری پکے ثبوت دے نہ ہون پاروں اسی ایس نوں اکبری دور دی لکھت ایس کرکے منن تے مجبور آن جے ایس وچ بار بار اکبر بادشاہ دا ذکر آیا اے - پر اسی ایس نوں سچا یا آکھیں ڈٹھا منن تے تیار نیں جے اس طرح اک ہور ڈھینگری نال پلہ اڑ جاندا اے کہ اوسے اکبری سمے اک فارسی شاعر باقی کولابی نے ایہہ قصہ لکھیا - کولابی بارے ملا بدایونی لکھدا

اے جے اوہ ۱۵۷۹ عیسوی وچ معصوم خاں کابلی دی بغاوت اندر جونپور وچ ماریا گیا سی۔ اوس دا لکھیا قصہ ہر حال وچ ۱۹۷۹ توں پہلاں دا ہوئے گا۔ اکبر دے راج دا بکرمی سنہ ۱۶۱۳ توں ۱۶۶۲ بن دا اے تے عیسوی سن ۱۵۵۶ توں ۱۶۰۵ یعنی جے دسودر ایہہ قصہ سزلہ بکرمی سال گزرنے لکھیا تاں کولابی نے وی ایس دے دوالے ای کدھرے لکھیا ہووے گا تے وڈی گل ایہہ وے جے پنجابوں باہر، جس توں معلوم ہوندا اے جے ایہہ قصہ جھنگ توں لے کے جونپور تائیں مشہور سی۔ کولابی آپ وی جتھے آکھدا اے جے :

در ہند ز ہیر و رانجہ غوغاست کافسانہ ہر دو در زبانہاست

اوتھے ایہہ نہیں کہندا جے اوس نے اکھیں ڈٹھا اے یاں ایہہ اوس دے اپنے سمے دا سچا قصہ اے۔ اوہ ایس نوں افسانہ ای کہندا اے جیہڑا اوس کسے کولوں سنیا تے اپنے ناکام دل نوں تسلی دین واسطے لکھیا ایس وچ شک نہیں جے اوس نے اکبر نوں شاہ عادل آکھیا جس توں ڈاکٹر باقر ہوراں دا خیال ایس پاسے ٹر گیا جے عدلی راجہ ایتھوں ای بنیا تے رفتہ بر بادشاہ عادل نوں اوہناں ایس قصے نوں اکبری عہد دا واقعہ من لیا۔ عدلی بادشاہ نوں حکایات پنجاب دی دوجی جلد وچ الف نال لکھ کے دسیا گیا اے جے ایہہ راجہ اوہناں دنان وچ راج کردا سی تے کوٹ ادو ضلع مظفر گڑھ اوس دی راجدھانی سی۔ پر میرا خیال اے جے عدلی ترکی زبان وچ سر کڈھ نوں کہندے نیں تے ہور بہت سارے لفظاں دی طرح ایہہ لفظ وی اوسے ترکی مفہوم وچ ورتیا جاندا ہووے گا جس توں ہولی ہولی عربی لفظ عادل نال وٹاندرا ہوندا گیا تے ایس نوں اکبر نال مخصوص کر دتا گیا۔ رفتہ بر بادشاہ عادل توں کوئی وی بادشاہ مراد ہو سکدا اے تے کسے سمے دا۔

انج اکبری عہد دے مشہور صوفی شاعر شاہ حسین دا اپنیاں کافیاں وچ ہیر رانجھے نوں علامتی طور تے ورتنا دسدا اے جے ایہہ قصہ لوک قصیاں دی طرز دا اک قصہ سی جس دی تاریخی حقیقت کوئی نہیں کیوں جے ایہناں کافیاں دا رچاؤ تے شاہ حسین دی جیون چال دے پلٹے اوس دیاں کافیاں نوں چالی کو ورھے دا ہو جان توں پہلاں دا نہیں ہون دیندے تے ایڈی چھیتی جھنگ دی گل لاہور آ کے شعری علامت نہیں سی بن سکدی تے نہ اکبری دور دا سنت گورداس بھلا اوہناں نوں اپنی وار وچ انج ورت سکدا سی جے . . . ”رانجھا ہیر و کھانیئے اوہ پر م پراتی“ فیر جے ایہہ سچا قصہ ہوندا تاں اک سمے ایس وچ اپنا فرق نہ ہوندا جتا اسی کولابی نے دسودر دے قصیاں وچ ویکھنے آں تے کولابی وی ضرور اشارہ کردا۔ دوجا اکبر بارے سانوں تاریخ نہیں دسدی جے پنجاب وچ کدی اوہدے آگے ایہو جیا مقدمہ پیش ہویا سی۔ کولابی دے مطابق دھیدو دا باپ مر گیا سی تے اوہ اوس دے بھراوان دی کل

وی نہیں کردا جے ہے سن کہ نہیں - ایہہ دسدا اے جے اوہ عشق پیشہ سی تے :
 در آرزو نے جہاں نیکو بودی دل درمندا دھیدو

اپنی ایسے طبیعت پاروں کدھروں ہیر دے حسن دی گل اوہدے کن پٹے گئی
 نے اوہ . . . نادیدہ بہیر گشت شیدا - محبت دا ایہہ اوہوا تصور اے جس ول مولوی
 رومی نے اشارہ کیتا اے جے :

نہ تنہا عشق از دیدار خیزد بسا کہیں دولت از گفتار خیزد

تے میاں محمد دا قصہ سیف الملوک وی ایسے دا اک روپ اے - مختصر ایہہ جے
 ماں اوس نوں سمجھانندی اے جے ایہہ کم چھڈ دے تے اوہ سمجھن دی تھاں مکر
 ہو کے گھروں نکل جانندی اے تے اک اجاڑ وچ اوس نوں خدا دے پنچ بندے
 مل جاندے نیں جیہڑے اوس نوں اک پھنڈر مجھ چون دا آکھ کے اوس دی آزمائش
 کر دے نیں جد اوہ چو لیندا اے اوس نوں وی اندرلی جاگ والا جان کے دعا
 دیندے نیں :

غمگین تو مشور بود و نابود کاخر تو زسی بجملہ مقصود

اوہ پنچے اپنے راہ پیندے نیں تے دھیدو ٹردا ٹردا ہیر دے شہر آجاندا اے تے
 ہیر دے باپ چوچک کول جاندا اے - اوہ دھیدو نوں گھر لے جاندا اے - اوس دی
 دلجوئی کردا اے تے کہندا اے :

می باش مرا بجائے فرزند دارم چو تو من دوسہ جگر بند

ایس طرح کولابی پکی گنتی نہیں کردا پر اوس دے دو تن بیٹے ہون ول اشارہ
 کر جاندا اے - دھیدو نوں اوہ مجھاں چارن تے رکھ لیندا اے - منڈا سوہنا سالڑا سی
 تے اوس دے حسن دی گل ہیر دے کن وی پٹی جس دا ایس گھر آئے چاک نوں
 ویکھن تے دل کیتا تے فارسی قصیاں دا مزاج ذہن وچ رکھن والے ایس فارسی شاعر
 نے لکھیا اے جے اوس نے دائی نوں وچولی بنایا تے ایس طرح اوہناں دیاں ملاقاتاں
 شروع ہو گئیاں تے اوہناں اک دوجے نال سدا نباہن دا عہد کیتا - پر جد گلاں لوکاں
 دے منہ چڑھیاں دھیدو شہر چھڈ گیا - ہیر نے دائی نوں فیر پچھے گھلیا تے محسوس
 کیتا جے اوہ بھانویں ٹر گیا اے پر دلوں اوس ہیر نوں وساریا نہیں - ہن دونویں
 اک دوجے نوں خواب وچ ملدے نیں جس وقت ہیر اوس نوں پرت آؤن دا آکھدی
 اے تے اوہ دریا دے کنڈھے آجاندا اے - فیر ملاقات ہوندی اے عہد پیمان
 ہوندے نیں تے اوہدر ہیر دی ماں حسام نامی اک بندے نال اوس دا نکاح پڑھا
 دیندی اے - سیر نے رانجھا دونویں پریشان ہو جاندے نیں پر بغاوت نہیں کردے -
 ایہہ ضرور اے جے ہیر ماں دی منت کر دی اے تے ماں دھیدو نوں دنوں وی

داج دے نال گھل دیندی اے - سوہرے گھر جا کے حسام جد نیڑے ہون لگا ہیر اوس نوں اک کراری جئی دتی تے آکھ دتو سو جے ایہناں تلاں وچ تیرے واسطے تیل نہیں - کولابی مطابق ایس بے سوادی توں بعد ہیر پیکے آجانندی اے نے حسام کجھ چر بعد اوس نوں راضی کر کے لین آیا اوس نے انکار کر دتا تے صاف صاف کہہ دتا جے . . . جز رانجہ دگر کسے نخواستم ، ایس صورت حالات توں آزرده دل ہو کے حسام شاہ عادل کول جاندا اے اوس نے ہیر نوں طلب کیتا - دربار وچ مفتی وی سن تے قاضی وی - اوہناں ہیر نوں لعن طعن کیتی پر ہیر ہتھوں الٹی ہوئی تے اوہناں وچ کیڑے پان لگ پئی - آخر درباروں ہیر حسام دے حوالے کیتی گئی جیہڑا اوس نوں گھر لے آیا - پر اوہ سوہرے آؤندی ای بیمار پے گئی تے رانجھا آپ جوگی بن کے اوس شہر اپڑیا تے طبابت کرن لگ پیا - ایس طرح ہیر وی اوس کول علاج واسطے گئی تے معلوم ہووے سو جے اوہ تے دھیدو اے - کجھ دن تے دونویں ایسے پج ملدے رہے آخر اک دن ہیر نے اوس نوں آکھیا جے توں فلانی تھان لگا جا ، تے میں وی اوتھے آ جاواں گی ، رانجھے نوں ہور کیہ چاہی دا سی -

ہیر گھر آ کے حسام نوں آکھیا جے میں مانندی جیہی رھنی آن تے آخر ہن تیرے لڑے لگ گئی آن پر توں کدے مینوں چار ڈنگ پیکے گھل دیں تاں میں ماں کول رہ کے دوا دارو کرواں - حسام گلاں وچ آ گیا تے ہیر پیکے ٹر گئی اوتھے جا کے اوس فیر ماں نوں آکھیا جے میں رانجھے نال ای وسنا چاہنی آن تے جدوں اوہ نہ منی - اک دن گھروں نکل کے رانجھے نال ٹر گئی - پر تھوڑے دنوں بعد ای رانجھا اچانک مر گیا - ہیر نے اپنی موت دی دعاء منگی جس تے زمین پاٹی تے ہیر وی وچے دھس گئی -

ایس قصے دیاں دو چار نوپکیاں گلاں نیں :

- (۱) ایس وچ چوچک دی تھان ہیر دی ماں دا ای ذکر زیادہ اے -
- (۲) کیدو بارے کولابی کوئی گل نہیں کیتی تے نہ سہتی دی گل کیتی اے -
- (۳) سب لڑان دا چکر وی کوئی نہیں چلایا گیا -
- (۴) تخت ہزارہ ، رنگپور تے جھنگ تھان دا ایس قصے وچ ذکر نہیں آؤندا -
- (۵) دونویں اکی قبرے پئے دسے گئے تے اوہ قبر جھنگ وچ نہیں سی -

ہن اسی دمودر دے قصے ول آؤنے آن . . . دمودر گل نوں جھنگ سیالوں ٹور دا اے تے ہیر نوں نمایاں کردا اے - اوس دی چھوٹی عمرے منگنی ہو جانندی اے کھیڑیاں ول - کولابی جتھے حسام ناں دیندا اے اوتھے دمودر منڈے دا کوئی ذاتی ناں نہیں دسدا تے اوس دے پیو دا ناں علی دسدا اے - دمودر ہیر دے چار بھرا دسدا اے تے ہیر نوں اک کھڑکے والی کڑی جیہڑی سہیلیاں نال لے کے سنبھلاں تے چدھڑاں دا منہ بھوا دیندیاں نیں - دمودر لڈن نوں قصے وچ لے آؤندا اے - ایسے

طرح دھیدو بارے اوہ دسدا اے جے اوس دے تن بھائی سن تے تنے اوس دے ویری
 اجے اوہ چھ ورھیاں دا ای ہویا سی جے ماں مر گئی سی۔ اوس دے باپ موجم نے
 اوس دی یعقوب وڑاچ وول کڑمائی کر دتی پر اوہناں دنان وچ ای اوہ اللہ نوں پیارا
 ہو گیا تے بھراواں ولوں جان دا خطرہ ویکھ کے رانجھا تخت ہزاریوں نکل کھلوتا۔
 راہ وچ اک پنڈ دی چھوہری کڑی اوس تے ریجھ کھلوتی نے ایہہ اوتھوں کئی کترا کے
 جھناں دی کدھی نے آ گیا جس توں دمودر اوس دے پلے دا سچ دسنا چاھندا اے۔
 دریا تے آ کے اوس نوں پنج پیر ملدے نیں تے: آکھ دمودر ہیر ولیاں رانجھے دے
 پلے پائی، گل نوں پکیاں کرن واسطے اوہ سننے وچ ہیر کول جاندے نیں تے
 اوس نوں وی آکھدے نیں۔۔۔ سن کڑئیے ایہہ گل اساڈی تینڈے پلے دھیدو پایا۔
 ایسے دریا تے لڈن نال ملاقات ہوندی اے تے اوس توں ہیر دے پلنگ تے سونا
 نصیب ہوندا اے تے ہیر دا دیدار۔ ایتھے دمودر دسدا اے جے ہیر رانجھے تے موہت
 ہو کے اوس نوں آکھدی اے جے اوہ اوس دے پیو چوچک کول جائے جیہڑا اوس
 نوں مجھیں چارن تے رکھ لیندا اے۔ منگو رانجھے دی ونجھلی تے هل جاندے نیں تے
 ہور چھیڑو خار کھان لگ پیندے نیں پر اوہناں دی واہ نہیں لگدی۔ دوجے پاسے
 ہیر رانجھے دیاں بیلے ملاقاتاں نشر ہو جاندیاں نیں تے شریکنیاں اوہناں نوں آ کے
 مہنے دیندیاں نیں۔ چوچک نوں وی پتہ لگدا اے تے اوہ اپنے بھرا کیدو نوں ددھ پانی
 نکھیرن نوں آکھدا اے جیہڑا جا کے رانجھے کولوں چوری منگ لیاؤندا اے۔ ہیر
 ایس توں چڑ کھلوندی اے تے کیدو دی جھگی ساڑ دیندی اے اوہدا پیو چوچک
 وی اکھیں ویکھ کے رانجھے نال واڈیاں تریڈیاں کردا اے تے ہیر نوں ویاہن دی
 کیتی جانندی اے۔ اوہدر ہیر تے رانجھا وی نباہ دین دے قول لیندے دیندے نیں
 تے جد ہیر نکاح ول نہیں آؤندی اوس نوں آٹے وچ گنھ کے زھر دتا جاندا اے پر اوہ
 اوس تے اثر نہیں کردا۔ آخر دھکے نال کیدو ای اوہنوں ڈولی وچ پوا کے ٹور
 دیندا اے تے رانجھا وی نال ٹک چا کے جاندا اے۔ دمودر ہیر ہتھوں اوس دے
 چنڈ کھان دی گل کردا اے۔ کھیڑے رانجھے نوں مار دین دی صلاح کر دے نیں
 پر پنجیاں پیراں دی مدد نال اوہ بچ جاندا اے تے واپس جھنگ آ جاندا اے ایتھوں
 تخت ہزارے ٹر جاندا اے۔ بھرا وول طرح جی آیاں نہیں آکھدے۔ اوہدروں
 یعقوب وڑاچ آ جاندا اے جس دی دھی دی گل نکلی ہوئی سی۔ پر رانجھے دے انکار
 کرن تے اوس دے بہتریئے نال اوہ ویاہی جانندی اے۔

دوجے پاسے رنگپور وچ ہیر نوں اک اکلے کوٹھے وچ بند کر دیندے نیں جتھے
 سہتی اوس دا ساڑ لے کے اپنے یار راموں باہمن نوں رانجھے ول گھلدی اے تے اوہ
 جوگی بن کے آ جاندا اے تے سپ ڈنگن دے بہانے ملاقات دی راہ کدھی جانندی
 اے تے سہتی دی صلاح نال ہیر رانجھے نال نکل جانندی اے۔ کھیڑے پچھے جاندے

نیں۔ اوہ دونویں ناہڑاں دی پناہ لیندے نیں جنہاں نال کھیڑیاں دیاں لڑائی ہوندی اے آخر پرہیا بہندی اے تے اوڑک سارے ول نیاں واسطے کوٹ قبولے جاندے نیں جتھے ہیر تے قاضی اک دوجے دے ساہویں ہوندے نیں تے ہیر دے ایہہ آکھن دے باوجود :

سن قاضی دل ناہیں راضی تده کے پائی باجی
میں تاں رانجھے نیونہہ چروکا جاں صاحب خلقت ساجی

رب نکاح دلاں دے بدھے توں کے بنیس قاجی
صریح شرع نیاؤں چکائے جے عشق نہ چکھی بہاجی

فتویٰ ہیر دے خلاف جاندا اے آخر ہیر کھیڑیاں نوں دے دتی جاندی اے۔
جیہڑے اوس نوں آپ مار دے نیں تے ہیر آکھدی اے :

سن بیٹے سمیت توں علی سینوں بہت سجائے دکھیندا
جیندا کتا ونجھ مریندا سو مرشد ہننے منیدا

کے ہویا میں تبلی چکی اوہ اپنی لج رکھیندا
آکھ دمودر توں سن علی تینوں رانجھا نہیں چھڑیندا

اوس ویلے کوٹ قبولے دے دروازے نوں اگ لگ جاندی اے تے خلقت دھائی پا اٹھدی اے جے اوہناں نال ظلم کرن دا نتیجہ اے۔ قاضی ہن کھیڑیاں پچھے فوج بھاندا اے تے ہیر رانجھے نوں مل جاندی اے اوس دی دعا نال اگ بچھ جاندی اے۔ لوکی اوہناں نوں کوٹ قبولے رہن لئی آکھدے نیں پر اوہ نہیں رھندے تے اگے جا کے اوہناں نوں پنج پیر مل پیندے نیں تے اوہناں دا منہ سر چمڈے نیں دمودر آکھدا اے جے اوس ویلے اسی وی نالے آھے :

آکھ دمودر چھپے کتھائیں گئے سو فیر نہ آئے

تے ایس توں وی ایہہ کسے طرح سہی نہیں ہوندا جے اوہ جھنگ پرت آئے تے ایتھے ای دے گئے۔ دمودر اخیر تے سٹہ ایہہ کڈ دا اے جے :

پوری بھئی کتھا ہیرے دی اس سم عشق نہ کوئی

جیوں چائی تیوں توڑ نبھائی جانت ہے تر لوئی

اک ویلے دے ایہناں دو قصہ کاراں نے جس طرح ایس قصے نوں اک دوجے توں مختلف لکھیا اے اوہ ایس دی آپ شہادت بن جاندا اے جے ایہہ قصہ اودوں جوہیں میں اگے کہیا اے لوکاں دی زبان تے سوہنی مہینوال تے سسی پنوں وانگ سی تے

ایس وچ داستان گواں واہدے گھاٹے وی کیتے - یاں ایہہ ہو سکدا اے جے ایہہ قصہ جونپور دے علاقے دا ہووے جتھوں سیال قوم دا وڈیرا دسیا جاندا اے جے لڑائی بھڑائی توں تنگ آ کے پنجاب ول نکل آیا تے بابا فرید دے ہتھ تے مسلمان ہو گیا سی - کولابی نے ایہہ قصہ اوتھوں سنیا ہووے تے ایہہ ڈینگری سیالاں دے مگر لگی ہوئی جدوں اوہناں دے جھنگ دوالے آباد ہون مے جھنگ اپڑی نال ہور بہت کجھ وی رل رلا گیا ہووے جیویں دمودر دے قصے توں پتہ لگدا اے -

پنجابی وچ ساڈے کول دمودر توں بعد دسم گرنٹھ والی ہیر بابت گل بات اے جس نوں گورو گوبند سنگھ دے کول بہن کھلون والے دو شاعراں رچیا اوس مطابق راجے اندر دی پری مینکا نوں رشی نے سراب دتا کہ توں صرف لوک یعنی فانی دنیا وچ سیالاں دے گھر جنم لے کے ہیر ناں رکھوا - اندر رانجھا بن کے آوے گا تے تیری مکتی کرائے گا :

جب چت مے سراپت تہیہ بھیٹو	تم گرھے مرت لوک میں ہرو
جون سیال جاٹ کی دھرو	ہیر اہنو نام سدا وو
اندر صورت منڈل جب جے مے	رانجھا اہنو نام کہے ہے

ایسے وچ فیر آوندا اے - ”رانجھن ہیر پریم میں رہے ایک ہی ہوئے - کہنے کو تن ایک ہی لہجے تو تن دوئے“ تے ایس طرح گل من تو شدم تو من شدی والی جتھے کسے حد تک اوہو بن جاندی اے جس ول اشارہ کولابی نے قبر پاٹ جان دے حوالے نال کیتا اوتھے دسم گرنٹھ واضح طور تے اوہناں نوں روحانی انگ دے جاندا اے تے گورداس بھلادی وار دے ایس بول دی تفسیر - ”رانجھا ہیر وکھائے اوہ پریم پراتی -“ گرنٹھی ہیر وچ گل انجے ہلدی اے :

ایسی پریتے پریا کی بھئی	مگری بسر تانہے سدھ گئی
رانجھا جو کے روپ رجھانی	لوک لاج تچ بھئی دوانی
بت چوچک ایہہ ہانت بچاری	یہ کنیا نے جیٹ ہاری
اب ہی یہ کھیرا کو دیجے	یامیں تنک ڈھیل نہ کیجیے

چنانچہ کھیڑیاں ول ویاہی جاندی اے تے رانجھا جوگی بن کے نال ٹر جاندا اے تے :

مانگت بھیگ گھات جب پایو تے نا کو سر لوگ سدھایو

مینوں ایج لگدا اے جے دمودر تے گرنٹھی ہیر لکھن والیاں دے ماخذ تقریباً اکو سن تے ایج ہر شاعر نے کجھ نہ کجھ اپنے کولوں واہدا گھاٹا کرنا ہوندا ای اے :
عجیب گل اے جے پنجابی دی تھان ایہہ قصہ اوس مے فارسی وچ چوکھا لکھیا

گیا یاں ہو سکدا اے جے پنجابی وچ وی سانوں اکبری عہد توں بعد شاہجہانی عہد دے اک شاعر سعید سعیدی دا لکھیا قصہ ملدا اے۔ ایس قصے دا ناں افسانہ دلپذیر اے۔ ایہہ شاعر دعویٰ کردا اے جے ہیر دا قصہ اوہ پہلی واری نظم کر رہیا اے۔ افسانہ ہیر کس نگفت است۔ تے اوس دا طبع زاد اے :

از کس نشنیدم این حکایت در طبع کشیدم این روایت

اسی سعیدی دی ایس بڑول دھیان نہ دیندے ہوئے اوس دے قصے ول آڑنے آن۔ سعیدی گل نوں دھیدو رانجھے توں ای شروع کردا اے۔ اوس دے باپ دا ناں موجو دسدا اے تے ہزارے دے وسنیک۔ موجو دے تن ہور پتر دسدا اے۔ اوہناں وچوں رانجھے بارے کہندا اے اوہ نوجوان سی تے کڑیاں اوس تے مردیاں سن۔ کسے ایہہ گل اوس دے بھرواں نوں وی دس دتی تے اوہناں اوس نوں مندا چنگا آکھیا تے کہیا جے ایہو چالے نیں تاں ساڈے کول تیری جا کوئی نہیں۔ چنانچہ اوہ گھروں نکل جاندا اے۔ اک چاننی رات اجاڑ وچ بیٹھا ونجھلی و جا رہیا سی جے پاسے پنڈ دے بندے آواز سن کے آگئے تے اوہنوں بڑی محبت نال جی آیاں آکھیو نیں پر اوس اوہناں کول رہنا قبول نہ کیتا تے اوہنوں چلانا کیتا۔ اگے جا کے اوس دی ملاقات خواجہ خضر نال ہوئی اوہناں دے آکھے ای اک مجھ چو کے رانجھے اوہناں نوں ددھ پیا تے اوہناں آکھیا جے اساں ہیر تینوں دے دتی۔ ”ہیر است کہ با تو دارم اے مرد“۔ رانجھا دعائیں لیندا اگے ودھیا تے دریا دے کنڈھے پہنچ گیا۔ اوہ تھے ونجھلی و جان لگ پیا۔ دوجے پاسے لڈن تے اوس دیاں دو سوانیاں سن۔ اوہ اوس تے ریجھ گئیاں تے لڈن نوں نال لے کے پار آگئیاں۔ لڈن نوں ایہناں جوان زنانیاں ولوں بے چینی جیہی ہوئی جے کدرے منڈے نال ای نہ رل جان پر نہ وی نہیں سی کر سکدا تے آخر اوس نوں نال بیڑی وچ بٹھا کے اپنے ول لے آندا۔ بیڑی وچ اک پلنگ سی۔ رانجھا اوس تے لیٹ گیا۔ لڈن آکھیا جے ایہہ ہیر دا پلنگ اے توں ایس توں اٹھ بہو نہیں تے تیری ساڈی خیر نہیں ہونی۔ پر رانجھے ہیر دا ناں سنیاں تے ہور پسر گیا۔ عام کہانی مطابق ہیر اوہدے سر تے جا کھلوندی اے تے اوس نوں اک مار دی اے۔ اوہ اٹھدا اے تے آکھدا اے۔ ”اے شوخ مزن مسافراں را“۔ ایدھر ہیر نے مارن توں بعد جان اوہنوں ویکھیا اوسے دی ہوگئی۔ تے جتھے دمودر کہندا اے جے ہیر اوس نوں بوہڑ پپل تے شریںہ دے حوالے نال بیانی ستھ دسدی تے اوہدر گھل دیندی اے اوہ تھے سعیدی کہندا اے جے اوس نوں آپ چوچک کول لے کے جانندی اے تے لگدا اے جے مقبل تے وارث شاہ اپنے اپنے وارے ایسے قصے دے منہ لگے۔ کیوں جے کیدو نوں جس طرح سعیدی دسیا اے اوسے طرح مقبل تے وارث شاہ وی اوس نوں پیش کیتا اے تے اوس دا ایہہ حلیہ سانوں دمودر وچ نہیں

ملدا تے باقی تے اوس نوں وچ لیاندا ای نہیں۔ تے جس طرح وارث چوچک دا پہلا ردعمل ایہہ دسدا اے جے۔ چوچک آکھدا ”کوڑیاں کریں گلاں ہیر کھیڈ دی نال سہیلیاں دے“۔ اوسے طرح سعیدی وی کہندا اے جے چوچک کیدو دی پہلاں پرواہ نہیں کردا۔ تے جد اوس دی کلی نوں اگ لا دتی گئی اوہ ہور ٹپ کے اوسدی دی ماں نوں آکھدا اے جیہڑی اوس دا باہر جانا بند کر دی اے۔ پر ہیر نے اثر نہیں ہوندا۔ اوہ رانجھے نوں ملدی رھندی اے تے اک دن چوچک آپ ویکھ لیندا اے آپ ویکھن والی ایہہ گل ہیر وارث دے پہلے چھاپیاں وچ نہیں ملدی تے لگدا اے جے بعد وچ واہدا کرن والیاں ایسے فارسی قصے توں لٹی ہووے گی جے ایہہ گل مقبل وی نہیں کیتی تے نہ احمد گجر نے جیہڑا عالمگیری سمے وچ ہويا۔ سعیدی ایہہ وی کہندا اے تے ویلے نوں جچدی گل کہندا اے جے چوچک دھی نوں رانجھے کول لیٹیاں ویکھ کے جد اپنا تازیانہ اوہناں ول سٹ کے مڑ آیا تاں ہیر تازیانہ سہان کے اوس نوں آکھدی اے جے آکدھرے ٹر چلیے پر رانجھا لت نہیں لاند اے جے بھائیاں دے ہونڈیاں ہیر نوں اوتھے لجا نہیں سی سکدا۔ پر اوہ کسے ہور پاسے منہ کر لیندے نیں تے ہیر دے بھرا اوس دا پچھا کر دے نیں۔ ہیر رانجھے نوں تے ایدھر اودھر ہو جان دا آکھدی اے تے آپ نال واپس مڑ آؤندی اے۔ سعیدی ایتھے اوہوا کہندا اے جو دمودر وی دسیا سی تے جو وارث وی دسدا اے جے منگو چھڑے نہ باہجھ رنجھیڑے دے، تے ہیر دے بھرا ای جا کے رانجھے نوں لے آؤندے نیں۔ ہیر خیر اوس نوں ملن لگ پئی تے بھراواں رانجھے نوں مار دین دا متا پکایا۔ پر قاتل جدوں تلوار الاری تے اوہ الری ای رہ گئی جے خواجہ خضر بوہڑ پئے۔

ہن چوچک ہیر نوں ویاہن دی کردا اے تے کھیڑیاں ول ای ویاہندا اے بھانویں ناں اوہ نہیں سعیدی دسدا جو دمودر تے وارث دے نیں۔ سعیدی لکھدا اے جے ہیر نے اپنی اک سہیلی فتی نوں گھل کے رانجھے نوں کیڑ دتی پر اوہ کیہ کر سکدا سی۔ آخر ہیر آپ اوہدے کول پہنچ گئی تے دونویں اک وار فیر نکل کھلو تے اگے ہار فیر بچھا ہويا۔ اگے ہار فیر ہیر نے رانجھے نوں چھپ جان دا آکھیا تے بھرانواں نوں دسیو سو جے میں تے کلم کلی آپ نکل آئی ماں تے واپس مڑ پئی تے اوس دا نکاح پڑھا کے اوہنوں کھیڑیاں دے ٹور دتا۔ رانجھا وی بچھا ہک کے نال گیا تے سعیدی کہندا اے جے کھیڑیاں اوس نوں چنگا دے دوا کے ٹوریا۔ سعیدی ایتھے سہتی دی گل وی کردا اے جس نوں اوہ وی دمودر ہار واضح طور تے ننان نہیں آکھدا تے ایہہ گل بعد دی کاھڈ جاہدی اے۔ ایج سعیدی وی سہتی دے درد مند ہون ول اشارہ کردا اے جے۔ اوہ ”خیز بداغ عشق بیمار“۔ ایس سہتی دی مدد نال رانجھے نوں رنگھور بلایا گیا تے اوہ جوگی بن کے آجاندا اے پر کسے دسیا اے کہ

بالناتھ کولوں کن پڑوا کے اک جوگی نال کپڑے وٹا کے - رانجھا رنگپور توں باہر
 اک باغ وچ ٹک گیا تے منگن دے بہانے ہیر نوں جا کے ملدا رہیا - سعیدی کاسہ
 بھجن دی تے سارے رہیڑ دی گل اوس ضرور کیتی اے تے ایس طرح ہیر
 نوں جوگی کول رل بہن دا موقعہ مل جاندا اے تے اوہ اوہدے نال تیجی وار
 تے ہن سوہرے پنڈوں نس نکلدی اے - کھیڑے پچھا کردے نیں تے اوہناں نوں
 جا نپدے نیں - لوک اکٹھے ہو جاندے نیں تے ہیر آ کھدی اے جے :

یا رب چہ کسید و از کجائید گوئی ہمہ نقش آشنائید
 من جو گیم اندریں لباسم من ہیچکسی را نمی شناسم
 من ہیر نیم ہیر مانند ہستم چوں بدام عشق در بند
 این شوہر و من زیم خوشست این من اویم و او منم خوشست این

آخر قاضی کول گئے اوتھے اوہوا کجھ ہويا سعیدی وی دسدا اے جو دسودر تے
 کولابی دسیا اے پر سعیدی مطابق ہیر رانجھا اک سال قاضی دے شہر ای رہے - فیر
 رانجھا بیمار ہو کے مر گیا تے ہیر وی اوسے راہ پے گئی - دوآں نوں اک دوجے دے
 کول کول دب دتا گیا -

آن ہر دو مزار متصل شد صد شکر کہ ہیر گل بگل شد

کتھے ؟ ایہہ سعیدی وی نہیں دسدا تے کسے قصہ کار وی نہیں آ کھیا جے اوہ راجے
 عدلی تے قاضی کولوں تے کھیڑیاں کولوں جنڈ جھڈان بعد جھنگ گئے تے اوتھے سیالان
 اوہناں نوں نپ لیا تے رانجھے نوں جنج لیاؤن دی آ کھ کے ٹور دتا تے آپ ہیر نوں
 زہر دے کے مار دتو نیں - ایہہ ساری گل اصل وچ ہیر دے مقبرے نوں اوسے ہیر
 دا مقبرہ سمجھن دسن توں بنی یاں بنانی پٹی تے بہت بعد دے سمے دی گھاڑ لگدی
 اے کیوں جے سعیدی توں بعد عالمگیری سمے دے اک ہور شاعر لائق جونپوری
 نے وی ایس قصے نوں نظم کیتا سی تے اوس نے ایس دے پنجابی ماخذ نوں وی منیا
 اے تے سعیدی وانگ ایس نوں طبع زاد نہیں سو آ کھیا - بلکہ صاف کہندا اے جے :

من بندہ پچشم خود ندیدم این نکتہ زخا کیاں شنیدم

لایق ایہہ وی کہندا اے جے ”کس بزبان ہند پستہ“ تے اودوں پنجابی نوں وی ہندی
 آ کھیا جاندا سی تے قیاس اے جے اوس دا اشارہ ہیر دسودر ول اے جے دسودر دے
 بعد ایہہ دوجا شاعر اے جیہڑا قصے نوں جھنگ توں شروع کردا اے - نالے بعض
 تھان ایچ لگدا اے جوہں اوس سدھا صاف دسودر دا ترجمہ کر دتا اے - مثلاً جتھے
 دسودر ہیر بارے آ کھدا اے - ”وڈی ہوئی ہیر ملیٹی زمین پیر نہ لائے“ اوتھے لایق
 آ کھدا اے :

عازم چوں شدی بسیر دریا سودی بزمیں کجا کف پا
 پھیر لایق قصہ ٹور دا ہویا دسدا اے کہ جدوں رانجھا گھروں بھراواں کولوں تنگ
 آ کے نکل پیا تے موئے پیو نال خیال وچ دکھ کردا رہیا راتی خواب وچ اوس نوں
 اک زنانی صورت دسی جس نے پچھن تے اوس نوں جواب دتا جے میں سیالاں وی ہیر
 آن تے جے تاہنگ ہے ای تاں اوتھے آ جا تے ایس طرح اوہ اوہدر ٹر پیا - نیں دی
 کدھی اہڑیا - بیڑی وچ اک تخت سی اوس تے ملاح دی منت کر کے سوں گیا تے عام
 روایت مطابق ہیر نال اوس دی ملاقات ہو گئی - تے لایق وی وارث وانگ ایہو
 دسدا اے جے ہیر اوس نوں آپ چوچک کول لے کے گئی - لایق نے کیدو نوں ”بلانے
 پکیا“ آ کھیا اے تے لگدا اے جے مقبل تے وارث ایتھوں خیال لیا ہووے گا یاں
 کسے اوس قصے کولوں جس دا اشارہ لایق کردا اے جے اوس نے ہور کدھروں
 وی ایہہ قصہ سنیا سی - باقی گلاں دوجے قصیاں ورگیاں ای نیں - ہیر دی ننان لایق
 نے مشہدی لکھیا اے جیہڑا میرے خیال وچ سہتی دا وگڑیا ہویا اے یاں کاتب
 دی غلطی - ایج لایق ای پہلی وار سہتی نوں ہیر دی ننان لکھیا اے تے ایہہ وی
 ضرور کسے اوس ویلے دے پنجابی حوالے نال - لایق ذکر کردا اے جے رانجھا دل
 برداشتہ ہو کے ہزارے ٹر گیا ہویا سی تے عجیب گل اے جس دن قاصد سنیہا ہیر
 دا لے کے اہڑیا خط پڑھ کے اوس دی حالت ہور ہو گئی تے اوہ شاید ایس داغ نوں ہن
 اپنے توں اچا سمجھدا ہویا ڈب مرن تے تیار ہو پیا تاں جے خواجہ خضر آ بوہڑے تے
 اوہناں آ کھیا جے ہمت ہارنی مرداں دا کم نہیں - ایج رانجھا جوگی بن کے (ہر کسے
 ٹلے تے کن پڑوا تے نیں) کھیڑیں آوڑیا تے باقی قصہ تقریباً سارا انجے دا اے جوہں
 ہر زبان تے وے - لایق کہندا اے جے عدلی راجے کولوں پگ کے ہیر نے تخت ہزارا
 ویکھن دی آرزو کیتی پر راہ وچ ای رانجھا بیمار ہو کے مر گیا تے ہیر دی جان بحق
 ہو گئی تے دوآں نوں اک قبر وچ دفن کر دتا گیا -

ایسے عالمگیری دور دا اک ہور قصہ حکیم چنابی دا لکھیا ملدا اے - چنابی اپنا
 وطن کلاس دسدا اے تے لکھدا اے جے رانجھا ہزارے نوں جاندا اوس دے پنڈ
 والے ناں دے اک پنڈ وچ دفن کیتا گیا :

در دیہہ کلاس نام آنجا کردند مزار آن دلارا
 بالای چناب دارد آرام با شہر من آں دہ است ہم نام

ایہہ مثنوی وی جھنگوں شروع ہوندی اے تے دریا دا ناں جھناں تے جہلم
 دے اک ہو جان پاروں چنابی بہت یعنی جہلم ای دسدا اے تے کہندا اے جے
 میں اک وار اوہدروں لنگھ رہیا ساں جے اک ہریاولی تھاں ویکھی تے لوکاں کولوں
 پھہیا جے ایہہ تھاں کیہ اے - اوہناں دسیا جے چوچک ناں دا اک سخی مرد ہوندا

سی ایہہ اوسے دا پنڈ چوچکانہ اے تے ہن اجڑ گیا ہویا اے پر کدے ویکھن والی
تھاں سی۔ تے ہیر تے ماہی والی جوہ ایہو ای اے میں اوہناں دا ناں تے سنیا ہویا سی
پر اوس دن اوہدروں لنگھدیاں دل نوں کجھ پکڑ جیہی ہوئی تے میں ایہہ قصہ نظم
کرن تے چت دھریا۔ ایہہ عجیب گل اے جے فارسی وچ اوس توں پہلے ایہہ قصہ
لکھے جان دے باوجود چنابی آ کھدا اے جے :

کس بودہ نہ پیش زین بہ پنجاب ساقی زی می چنیں ناب

ہو سکدا اے چنابی دا مطلب ایہہ ہووے جے کسے پنجابی اجے تائیں ایہہ قصہ نظم
نہیں سی کیتا۔

ایہہ کتاب چنابی نے کوٹ کالیہ ختم کیتی تے اوتھے دے سردا محبت خان
اوس نوں پسند کیتا۔ پروفیسر فضل حق مرحوم دا گوپڑ اے جے محبت خان کھریل
سی تے تمک پاروں وی کھریل ایس قصہ نوں چوکھا پڑھدے پڑھاندے سن جے
سیالان نال اوہناں دی لگدی سی۔

ایس قصے وچ چنابی چوچک بارے دسدا اے جے ہیر ہون توں جھب بعد ای
لوکی اوس دے پیوند دی سدھر لین لگ پئے تے چوچک تکبری پاروں کسے دی گل
تے کن نہ دھریا۔ خدا نوں جوہیں ایہہ پسند نہیں سی جدوں تقدیر اپنی کیتی چوچک
آپ ای کھیڑیاں ول سنیہا گھل دتا تے کڑمائی دی رسم جوہیں دسودر دسدا اے اوسے
طرح چنابی مطابق وی ہوئی۔ چوچکانہ کدرے کدرے دسودر وی ورتیا اے تے
چنابی وی۔ دوجے پاسے تخت ہزارے دی گل چھیڑ دا دسدا اے جے اوس دی عشق
مزاجی توں بھرا بڑے اواز سن تے اوہ گھروں نکل کھلوتا۔ چنابی دسدا اے جے
اوہ ملتان ول نکل گیا۔ منگتیاں والے اوس کپڑے پالیے تے منگدا پنڈا دریا دے
دندے آ گیا جنہوں چنابی فیر بوہت ای آ کھدا اے۔ ایتھے اوہنوں پتہ لگا جے اک
تھاں کڑیاں پانی بھرن آؤندیاں نیں اوہ اوتھے جا پہنچیا اوہناں اوس دا مزاج اوس دیاں
اکھاں وچوں تک کے اوس نوں آ کھیا جے توں چوچکانے جا جے اوتھے تیرے جیہے
نوں ول آؤ جی آ کھدے نیں۔ ایہہ گل چنابی توں سوا کسے نہیں لکھی تے ایس توں
قاضی فضل حق ہوراں دی گل دی تصدیق ہوندی اے جے کھریلاں ایس قصے نوں
چوکھا دھایا۔ رانجھا جس نوں چنابی ہر تھاں ماہی آ کھدا اے اوتھے گیا تے اوس
توں پتہ لگا جے ہیر سیر نوں باہر کھلے، وچ آئی ہوئی اے تے اوہدے نال ہور
کڑیاں وی نیں پر اوتھے تے مرد دا گزر نہیں ہو سکدا۔ ملاح دی ماہی نے منت
کیتی تے اوس اوہنوں نظارا کر لین دی اجازت دے دتی۔ پر نال ای آ کھیا جے
اوتھے کدرے ونجھلی نہ وجان لگ پئیں۔ ماہی اوہدر جا کے اک پاسے لہاں پے رہیا
تے ہیر سیر کر دی مڑی تے چھانویں اوس نوں ویکھے کے آ کھن لگی جے ایہہ کون

اے نے کوہن آیا اے؟ نے فیر اوہدے کول کڑیاٹ سارا گیا تے پچھ کرن لگ پیا اوس نوں ہیر کول لے گئیاں۔ اوہ ویکھدیاں ای وک گئی پر چنابی کہندا اے جے ہیر سوچیا ایہہ منڈا ہے تے واہوا پر میں اک رئیس دی دھی آن تے ایج گل ٹھیک نہیں اجے اسی ایہنوں نال لے چلیے۔ ماہی نے آخر وعدہ کیتا جے میں دو دن اڈیک کے آواں گا۔ نے کوئی ول راہ کڈھاں گا تے اوس ایج ای کیتا جے چوچکانے آ گیا۔ شہر وچ پھر کے ہیر دا محل ویکھیو سو تے اوتھے دس دی تھاں تے مکان جا کیتو سو۔ ونجھلی وگائیو سو اوہدی آواز اندر وی گئی۔ ہیر اوس نوں اپنے مہان خانے وچ بٹھا لیا تے کھان پین دا بندوبست کر دتا۔ رات نوں ہیر نے اپنی اک لونڈی نوں جگایا تے کوٹھے چڑھ گئی تے ایج نظارے لٹے گئے۔ دوجے دن چنابی وی ایہوا آکھدا اے جے ہیر ماں نال نہیں باپ نال گل کیتی تے اوس نے ماہی نوں بلا گھلیا تے ہیر نوں آکھیا جے ایہہ چنگے گھر دا لگدا اے ایس نوں ول طرح دا کھاج ملیا کرنا چاہی دا اے۔ ہوئی ہوئی اوس نوں مجھیاں دا چرواک رکھ لیا جے اوس آکھیا میں ہور کجھ جاندا ای نہیں۔ آگوں اوہوا کجھ ہويا جو دوجیاں وی لکھیا اے ایس فرق نال جے ہیر پیکے گھر ای چاک دی دوری پاروں مانڈی جئی رهن لگ پیندی اے تے سوانیاں اوس نوں آخر ہوا تبدیل کرن واسطے باہر لے جانا شروع کردیندیاں نیں جتھے اوہ فیر اکھاں سیک لیندی سی تے مان دا وی داء لا لیندی سی۔ چنابی دسدا اے جے کیدو چوچک نوں اک دن اکھیں ویکھ کے اوس دی ایہہ کرتوت دسی تے آکھیا ایہہ ماہی لچا لفنگا اے۔ چنانچہ اوس نوں بلا کے سٹاں لائیاں تے قید کر دتا۔ جتھوں چر بعد اوس نوں لوکاں در پردہ ہیر دے اشارے تے چھڈایا تے اوہ فیر اوسے کار تے لگ گیا۔ چوچک نے اوہدر ہیر دا کھیڑیاں ول نکاح پڑھا دتا۔ کھیڑے دا ناں چنابی اجی لکھیا اے۔ چنابی ایہہ واہدا وی کردا اے جے ہیر دا دل رساں ریتاں نے نہیں سی پر جد ماں نے آکھیا جے۔ ”خود را او مرا ساز بدنام“ تے اوہ چپ ہو گئی تے قاضی نال واہڈی تربڈی کر دیاں وی جدوں ماں آکے آکھیا اوہ ہارمن گئی تے آکھن لگی جے تن حوالے من نہیں حوالے :

داد آنچہ در اختیار او بود جان و دل ملک یار او بود

ماہی وی نال گیا :

میرفت قریب آن پری کیش گہ در پس پالکی و گاہ پیش

تے اجی تے اوس نوں ہوڑیا ہٹکیا۔ چنابی کہندا اے جے واپس مڑن نوں ماہی جد اوس کول آیا اوس وی اوس خاوند دی غیرت پاروں ٹر جان دی اجازت دے دتی۔ ایہہ گل وی سانوں کسے ہور قصے وچ نہیں ملدی تے ایج لگدا اے جے اودوں کسے ایس سبھا دا وی بنجابی وچ قصہ لکھیا ہووے گا جیہڑا سہے دے منہ لے گیا۔

کھیڑیاں دے شہر آ کے ہیر دا کونت نال نہ گزارا ہو سکدا سی تے نہ ہويا ۔
 چنابی ایتھے دسدا اے جے اوس کسے نوں دل دا محرم کر کے ہزارے آپ گھلیا تے
 ماہی جوگی بن کے آ گیا ۔ چنابی پہلا شخص اے جیہڑا جوگیاں دے ٹلے دی گل
 کردا اے تے معلوم ہوندا اے جے وارث نے ایہہ ٹاکی اوتھوں لے کے ای اپنے
 قلندرے وچ سیوں لئی سی ۔ چنابی سب لڑن دی گل وی کردا اے جدوں اوہ پھٹی
 چگن گئیاں ہوندىاں نے ایتھے مسہتی اوس دا کم سواردی اے جس نال اوس دل
 دی سانجھ کر لئی ہوئی سی ۔ جوگی تے ہیر دا ایہہ پچ چنابی وی دمودر وانگ چنگا
 لمکایا اے ۔ تے اک دن چنابی مطابق ماہی اوس نوں آ کھدا اے جے ایج کد تائیں نبھے
 گا تے اوہناں اوتھوں دڑک لا لئی تے کوٹ قبولے ول منہ کر لیا ۔ کھیڑے مگر لگے
 تے تلنبے کول جا کے اوہناں نوں پتہ لگا جے اوہ ایدھر ای گئے نیں تے قبولے جا نہیو
 نیں ۔ حا کم شہر کول گئے تے عام کہانی مطابق ہیر اوہناں نوں دے دتی گئی ۔ پر
 جدوں ماہی دی آہ نال راجہ عدلی دے دروازے نوں آگ لگ گئی ماہی دا مال اوہناں
 نوں پرتانا پیا تے دروازہ فیر اوسے طرح دا اوسے طرح ہو گیا ۔ چنابی لکھدا اے جے
 حا کم نے کھیڑیاں نال اوہناں دی صلح کرا دتی تے اوہناں ماہی نوں ولی من لیا
 تے دلوں کدورت کڈھ دتی ۔ ماہی نے جو گیانہ لباس وی لاه دتا تے کھیڑے دے
 نال دونوں پرت آئے ۔ ساریاں نوں خوشی ہوئی جے ۔ ”بانوی قبیلہ باز گشتہ“ ۔ کجھ
 دناں بعد اوس دا اپنے پیکے جان تے دل کیتا ۔ کھیڑے نے زاد راہ دے ودعیا کیتا
 تے اوہ ماں پیو نوں آ ملی ۔ کجھ ہور وقت لنگھن توں بعد چنابی لکھدا اے تے
 عاشقاں دے قصے کرن والیاں دے حوالے نال جے ماہی دا وی اپنے وطن جان تے
 دل کیتا ۔ ہیر کولوں ودعیا ہويا ہزارے جا کے بیمار ہو گیا تے ہیر نوں دسے بغیر
 ای اللہ نوں پیارا ہو گیا تے جوہں پہلے دسیا اے چنابی مطابق پنڈ کلاس وچ اوس
 نوں دیو نیں ۔ اوہدر ہیر نوں جدوں پتا لگا اوس وی جھبڈے ای چلانا کیتا تے
 اوس نوں چوچکانے دب دتا گیا ۔ چنابی فیر کہندا اے جے اودوں چوچکانے نالوں
 چنگی جا کوئی نہیں سی ۔ تے پچھوں کدرے جا کے اوتھے دے حا کم نوں ہیر
 خواب وچ مل کے آ کھیا جے سینوں جھنگ دے لاگے دکھن ول دفن کیتا جائے تے
 اوس نے اوس دا تابوت اوتھوں لیا کے ایتھے دفن کیتا ۔ روضہ بنایا پر ننگا تے ہیر
 دے اپنے آ کھے تے جے سیر دی راہ رھوے ۔ ایہہ قصہ چنابی ۔ ۱۱۱۰ ھ وچ مکمل کیتا
 سی تے دواں نوں اوس جس طرح وکھ وکھ مروا تے دفنیدا دسیا اے اوس توں ای
 معلوم ہوندا اے جے بعد وارث شاہ تھوڑا جیہا اوسے گل نوں بدل کے اپنے قصے دا
 انجام اوہ دسیا اے جیہڑا اوس دی ہیر وچ سانوں ملدا اے ۔

* * *

پاکستان دی تحریک تے پنجابی ادب

ویکھن نوں تے پاکستان ۱۹۴۷ء دی قرار داد لاہور (جس نوں قرارداد پاکستان وی کہندے نیں) دی روشنی وچ مسلم لیگ دی تحریک چلان نال وجود وچ آیا پر آزادی دی ایس تحریک نوں سیاسی تے ثقافتی حوالے نال جے ہور پچھے لے جائیے تے ساڈا دھیان جھہدے ای حضرت قائداعظم دی اوس تقریر ول چلا جاندا اے جیہدے وچ اوہناں آکھیا سی کہ :

”پاکستان اوسے دن وجود وچ آ گیا سی جدوں ہندوستان وچ پہلا غیر مسلم مسلمان ہويا سی تے ایہہ اوس زمانے دی گل اے جدوں ایس سرزمین وچ حالی مسلماناں دی حکومت وی قائم نہیں سی ہوئی۔“

ایس گل نوں ایج وی سمجھیا جا سکدا اے کہ مسلماناں نے ایس خطے وچ ہزاراں ورہے رہ کے وی ایس دے اجیہے مقامی رنگ نوں کدے وی نہیں اپنایا جیہڑا اوہناں دے حیاتی دے اسلامی ضابطے دی ضد ہووے سگوں اوہناں نے ایتھوں دی رہتل نے اپنی رہتل دے ودھیرے نقشاں نوں ابھاریا۔

ایس خطے وچ مسلماناں دا قیام تن طرح دا اے پہلا حکمران دا دوجا محکوم دا تیجا آزاد حیثیت نال۔ ایہناں تناں حیثیتاں وچ مسلمان اک بالکل وکھ قوم نظر آؤندا اے ایتھوں تیکر کہ محکومی دے دور وچ وی اوہدا ادب چک کے ویکھ لئو ایہدے وچ اوس نے اپنے اسلامی تشخص نوں ہور پکیاں کیتا اے اوس نوں ماند نہیں پین دتا سگوں ایس دور وچ اوہدا مسلم تشخص ول جھکا اک لحاظ نال شعوری نظر آؤندا اے ایج تحریک پاکستان محکومی دے دور توں اپنی ابتدائی شکل وچ شروع ہو گئی سی اسی ایس دے سہاندرے نوں مسلم تشخص دے اظہار تے ایس دی بھال دے حوالے نال ای نتار مکنے آں۔

ایس لئی جے آزادی دی گل نوں اسی ۱۸۴۹ء توں شروع کر لئیے تے مناسب اے جدوں انگریزاں نے پنجاب اتے قبضہ کیتا تے ایس دور دا مسلمان شاعر شاہ محمد نہ صرف ایس دور سگوں ایدوں پچھے سکھاں دے دور بارے سانوں اوس ویلے دے

مسلماناں دا نقطہ نظر دسدا اے جدوں اوہ کہندا اے :

اگھروں گئے فرنگی دے مارنے نوں بیڑے توپاں دے سب کھوہا آئے
 فیر آفتاں نوں مگر لائیو نہیں سگوں اپنا آپ گوا آئے
 خوشی وسدا شہر لاہور سارا سگوں کنجیاں ہتھ پھڑا آئے
 شاہ محمدا کہندے نیں لوک سنگھ جی تسیں چنگیاں پوریاں پا آئے

ایدوں مگروں مسلم جدوجہد نوں ویکھن دا موقعہ ۱۸۵۷ء دی جنگ آزادی
 اے جیہڑی خالص مذہبی کارن توں شروع ہوئی یاں گھٹو گھٹ ایہہ کہیا جا سکدا
 اے کہ ایس جنگ نوں شروع کرن لئی ہندوآسیاں نے بہانہ مذہب دا ای پایا کہ
 اوہ کارتوس بندوق وچ پان توں انکار کیتا جیہڑے سور تے گل دی چربی توں بنائے
 گئے سن تے منہ نال توڑ کے بندوق وچ پانے پیندے سن - ۱۸۵۷ء دی جنگ آزادی
 وچ سکھاں حصہ نہ لیا سگوں سکھ ریاستاں نے انگریزاں دا ساتھ دتا سکھاں^۲ نے
 ایس پاروں انگریزاں کولوں بہت ساریاں رعائتاں لے لیاں، جنگ آزادی دی نا کاسی
 مگروں ہندوؤں نے جہدے ای انگریز کولوں معافی منگ لئی تے ایس دے نتیجے وچ
 انگریزاں دے غصے دا مرکز صرف مسلمان بن گیا ایس دی اک وجہ ایہہ وی سی کہ
 آخری مغل تاجدار بہادر شاہ ظفر مسلمان سی تے انگریزاں نے ایس جنگ توں بعد ای
 مکمل طور تے اوہدے کولوں ہندوستان دی حکومت اتے قبضہ کیتا ایس کر کے
 انگریز دے غصے تے غضب دا پارہ عروج اتے چلا گیا ایس توں مگروں انگریز
 مسلماناں نے ہر اوہ ظلم کیتا جیہڑا اوہ کر سکدا سی ایس ظلم پاروں مسلمان پسدا
 چلا گیا پر جیویں کہ علامہ اقبال نے فرمایا اے کہ :

اسلام کی فطرت میں قدرت نے لچک دی ہے
 اتنا ہی ابھرے گا جتنا کہ دبا دو گے

انگریز دے ظلم دے خلاف عوامی سطح تے باقاعدہ ردعمل ایس دور وچ لبھدا
 اے ایس دی مثال ساہیوال دے علاقے گوگیرہ دے سورمیاں دا ستمبر ۱۸۵۷ء دا
 اوہ جدہ اے جس وچ مسلمان قوماں کھرلاں، جوٹیاں، تے وٹوواں دے بہادراں نے
 مردانگی دکھائی احمد خاں کھرل، مراد فتیانہ وغیرہ نال ہوئی ایس لڑائی وچ انگریز
 اسسٹنٹ کمشنر برکلی اپنی گھوڑ سوار پلٹن سنے ماریا گیا سی ایس جدہ دا کارن ایہہ
 سی کہ انگریزاں نے ایہناں کولوں آن کے گھوڑے تے دوجا سامان طلب کیتا سی
 تے ایہناں انکار کر دتا سی ایس نے اوہناں تے ظلم کیتے گئے ایہناں جدہاں وچ کم

۱۔ سکھاں دی وار : شاہ محمد، مرتبہ ڈاکٹر فقیر، ص ۲۷

۲۔ پنجاب دیاں لہراں : شمشیر سنگھ اشوک، ص ۵۳ (گور مکھی)

آئے سورمیاں دے ڈھولے جوڑے گئے ایہہ ڈھولے عام کر کے میرداد میرداناں وغیرہ
دے جوڑے ہوئے نیں اک ڈھولہ ویکھو جس وچ ایہہ آکھیا گیا اے کہ انگریزاں
نال سورمیاں دا ایہہ لڑنا جہاد فی سبیل—اللہ اے

"ایہناں انگریزاں بلند بیگ دا ترہانہ فتح پور گوگیریں بھاہے چاہڑیا
جیہڑا لاڑا ساندل بار دا

ایہناں انگریزاں بنھ لیا ، لال غازی دا کاٹھیا ، مامند جھلے دا کاٹھیا
ولی داد مرداناں سوکھا پتر وہنی وال دا

ایہناں انگریزاں بنھ لئے مراد بہاول دے فتیانے

جیہڑے راوی تے چکیندے مال چودھار دا

پنڈی دے وچوں نادر قریشی بنھ ٹوریو نیں

پنچھی نکھڑیا ہنساں دی ڈار دا

پیریں بیڑیاں ، ہتھیں ہتھکڑیاں ، جھل کے فرض نبھائی جانڈے رب—غفار دا

ایسے دور دے وچ ایس علاقے دے کسے ہور شاعر نے آکھیا :

ہس ہس کے چڑھے کاٹی پھانسیاں ، کالے پانیاں ول کاٹی تیر ہووے

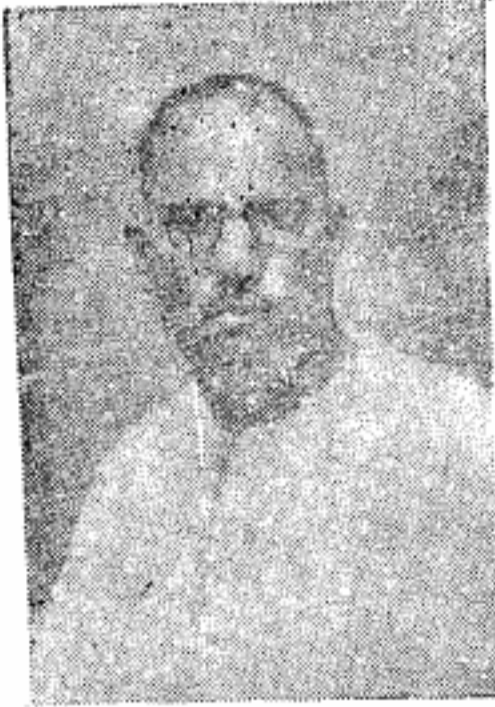
اساں دیس آزاد ضرور کرنا ، ٹکڑے انت نوں بھانویں سریر ہووے

ایس توں بعد انگریزاں دے خلاف نفرت دا اک مسلسل سلسلہ چلدا اے ایس
نووں اک پاسے انگریز نال لڑن تے دوجے پاسے اوہدے نال عدم تعاون دے ذریعے
اگے ٹوریا عدم تعاون نوں تے سرسید نے "اسباب بغاوت ہند" لکھ کے کجھ گھٹ
کرن دی کوشش کیتی پر نفرت آخری دور تیکر قائم رہی ایہہ اک پاسے مسلماناں ولوں
سی تے دوجے پاسے ظاہرا وی تے درپردہ وی انگریز ولوں وی سی جس پاروں اوس ہمیش
مسلماناں نوں نقصان اہڑان دی کوشش کیتی انگریز دی ایس نیتی کولوں غیر مسلماناں
خاص کر کے ہندو نے بڑا فائدہ اٹھایا ، ۱۸۵۷ء دی جنگ آزادی دے بعد مسلماناں
نے اپنے تشخص نوں قائم رکھن تے برقرار رکھن لئی شعوری کوششاں کیتیاں ایس
دا گوپڑ سانوں ایدوں مگروں چلن والیاں اڈواڈ تحریکاں وچ ملدا اے ایہناں تحریکاں وچ
ساڈے لکھن والیاں باقاعدہ حصہ پایا تے ادب دے حوالے نال اسلامی تشخص نوں
ابھارن دا چارا کیتا ۱۹۱۹ء وچ خلافت دی تحریک چلی تے بہت سارے شاعر میدان
وچ نکل آئے اگے اگے ملک لال دین قیصر سن ایہناں توں اڈ منشی محمد اسماعیل ،
احمد اللہ بیگ ، حافظ عالم خاں تے عبدالرحیم وی سن -

۱- رت لیکھا (کتاب لڑی ۲) ص ۵۱

۲- رت لیکھا (کتاب لڑی ۲) ص ۵۱

ملک لال دین قیصر (۱۸۹۹ء - ۱۹۵۶ء) تے عملی طور تے وی حصہ پایا
۹ واری جیل وی گئے اوہناں دے ایہہ بول لوکاں نوں اجے وی یاد نیں :

ملک لال دین قیصر

ڈالیوں ٹٹ پئے کچے گچھے

وات یتیمان دی کوئی نہ پچھے

روندے سمرنا دے بال وے بیوہ ہو گیاں مائیاں
کر بکرے یونانی ہلال وے بیبا وانگ قصائیاں
غازی مصطفیٰ پاشا کمال وے تیریاں دور بلائیاں
ایہدے بعد غازی علم دین شہید دی تحریک چلی جیہڑے
اک اجیہے ہندو نوں مار کے انگریز دے قانون پاروں
پہاے لگے سن جس رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم
دی شان وچ گستاخی والی کتاب چھاپی سی ایہہ اوہ دور
اے جدوں ہندوواں نے مسلمان دے خلاف شدھی تے
سنگھٹن دیاں تحریکاں چلایاں ہویاں سن مسلمان آگے

تنگ سن غازی علم دین شہید دے پہاے لگن نال پنجابی ادب وچ نظماں قصیاں
دا ہڑ آ گیا ایس دور دا عشق لہر دا اک چو مصرعہ ویکھو :

۳ ہویا چودھویں دے وچ روشن تیرا عشق اوئے عاشق حضور دیا

جھونٹا دار دی پینگھ دا جھوٹیا ای شوق نال ساتھی منصور دیا

سب دیاں اکھیاں وچ سا گیا ابن علم دین او ذریا طور دیا

عشق لہر دی عرض دربار اندر پہاوں کریں مسافر دور دیا

۱۹۱۹ء وچ سٹنی نے ہند والیاں دی آزادی بارے سرگرمیاں نوں دہان دے

سلسلے وچ جیہڑیاں تجویزاں دتیاں اوہناں نوں انگریزاں بل دی شکل وچ اسمبلی

وچ پیش کرنے کا قانونی روپ دے دتا ایس تے سارے ہندوستان وچ احتجاجی

جلسے جلوساں دا زور ہویا ۱۳۔ اپریل ۱۹۱۹ء نوں امرتسر دے جلیا نوالہ

۱۔ پنجابی شاعراں دا تذکرہ : مولا بخش کشتہ ، ص ۱۰۱

۲۔ بشکریہ ایم اجمل فلم ایکٹر

۳۔ بشکریہ ظہیر نیاز بیگی

باغ وچ اک جلسہ ہو رہیا سی کہ جنرل ڈائر نے ایہدے
نے گولیاں چلوا کے وحشیانہ قتل عام کیتا ایس واقعے
نے ہند والیاں دی انگریز دشمنی وچ وی دا ہدا
کیتا نے آزادی دی تڑپ نوں وی انتاں دا ودھا دتا
ایس خونی واقعے بارے بہت قصے لکھے گئے حکیم
عبداللطیف عارف اپنی سیرت ۶ دی کتاب وچ لکھدے

نیں :

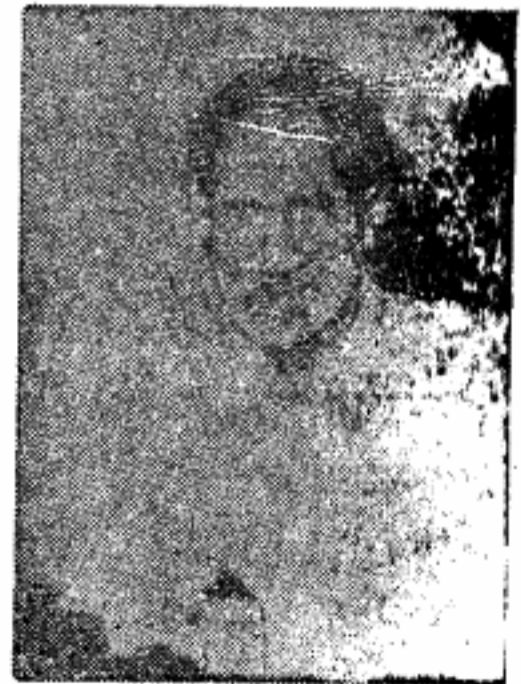
عبداللطیف عارف

اجلیانوالے دا باغ سی لال ہویا انھے واہ جد گولیا آیاں نہیں
ڈھڈاں بہار چلا وندے خلق تائیں دیکھ ظالماں پھٹیاں چایاں نہیں
اوپدر گولیاں نبی ۶ دے پاک روضے آتے ظالماں جا برسایاں نہیں
غیرت والیاں لیڈراں شور پایا کڑیاں عاشقاں واسطے آیاں نہیں
خوشی عاشقاں نوں جھوراچتوواں نوں جنہاں کچیاں یاریاں لایاں نہیں
بھرے جیل خانے کھچا کھچ پورے ظفر علی نوں لکھ ودھایاں نہیں
جس پنجاب اندر زمیندار بن کے سبھے سنگتیاں جھون جگائیاں نہیں

استاد کرم امرتسری مسلم تحریکاں دے سلسلے وچ
سب نالوں ۲ ودھ کم کیتا ایہناں دی نظم دا اک بند
ویکھو ایہدے وچ مسلم تشخص دے حوالے نال گل
کیتی گئی اے :

ایہدر مسجداں وچ اذان دیتے اوپدر مندریاں دے وچ
ہوم ہووے
ٹیں ٹیں ہووے جے جے ہووے ناتھ ناتھ ہووے سوم
سوم ہووے
وجن ٹل نرسنگھے نے سنکھ پھو کن مل کے ہون سب
کار شیطانیاں نی

اوہ سب ہفت اقلیاں خواب ہویاں تے خیال ہویاں
جہاں بانیاں نی

استاد کرم امرتسری

۱- پن چھان : حفیظ نائب ص ۵۴

۲- کرم پھلواڑی مرتبہ عبدالکریم ، ص ۱۴۳

۱۹۳۰ء وچ کشمیری مسلمانان تے ہندوواں دیاں گستاخیاں جدوں ودھ گیاں تے اوہناں باقاعدہ تحریک چلائی جس نوں انگریزاں دے ایما تے دبایا گیا برصغیر وچ کشمیر وں باہر رہندے مسلمانان نے اپنے بھراواں دی حمایت کیتی ویلے تے اوہناں دی مدد لئی اپڑے اوس ویلے پنجاب وچ ایہہ نعرہ عام سی -
چلو بھائیو کشمیر جنت ملدی اے

ایس دور وچ دے پنجابی شاعراں نے ایس تحریک دے حوالے نال وی بڑا کجھ لکھیا شاعراں وچوں استاد کرم توں ڈاکٹر فقیر محمد فقیر خاص طور تے ذکر دے قابل نیں ڈاکٹر فقیر لکھدے نیں

اجے باقی نیں پنجابی اجے پنجاب باقی اے
اجے باقی نیں تلواراں ایہناں دی آب باقی اے
ایہہ سٹن دین توں سب وار کے دولت جہاناں دی
کرن پرواہ نہ اولاداں نہ مالان دی نہ جاناں دی
ایہہ وحدت دے محلاں وچ بن فانوس جگدے نیں
ایہہ جھولے جھکڑاں دے نیں بھوباکے نیں ایہہ اگاں دے
فقیر ایہہ ہین کعبے دے نیں ایہہ سلطان جگاں دے
گجرات دے رہن والے مولوی عبداللطیف افضل
تے لکھیا :

۲ مظہر علی راجے نال آپے کردا قیل و قال ڈاکٹر فقیر محمد فقیر

تینوں کیہنے پچھیا سی آپے جاں جنج نال

دور توں سلام تینوں گوریا معاف کر

بازدر والا ساڈے وچ توں نہ انصاف کر

ایدوں مگروں جدوں شہید گنج دی تحریک چلی تے اوس ویلے پنجابی شاعراں نے پہلاں وانگ عملی طور تے وی حصہ لیا امام دین مجاہد، امداد علی خاں غالب، استاد کرم سب شاعر ایس حوالے نال ادب رچن والیاں وچ شامل نیں مسلمانان نے ایس سلسلے وچ تحریک ۱۹۳۵ء وچ چلائی استاد کرم نے جیہڑی لمی نظم لکھی اوہدا اک قصہ ویکھو :

ویکھیا ای مسلم کم کفار دا گھر ڈھا چھڈیا اے رب جبار دا

توں این محمود این توں ای ایاز این بندہ نواز این بڑا جاں باز این

محرم راز این خنجر داز این تینوں کیہ خوف ہے کسے مردار دا

جیوں جیوں وقت گزردا گیا ہندوستان وچ چلن والی آزادی دی تحریک وچ مسلماناں دا حصہ اپنے وکھ مسلم تشخص دے حوالے نال نتر دا چلیا گیا ایس وکھ تشخص نوں ابھارن وچ سب توں ودھ حصہ ہندو تے انگریز نے لیا ایہناں دی باہمی ملی بھگت نال ہر دور وچ مسلماناں نال دھوکھا کیتا گیا خلافت دی تحریک حالانکہ خالص مسلماناں دی تحریک سی مسلمان کیوں جے اک پر عزم قوم اے ایس لئی ایس دور وچ گاندھی جی نے اپنی قوم وچ ایہ جذبہ پیدا کرن لئی یاں اپنی لیڈری چمکان لئی خلافت دی تحریک دی حمایت کیتی ایدوں مگروں موپلیاں دی بغاوت دا بہانہ بنا کے مسلماناں نے ظلم کیتے گئے جدوں خلافت دی تحریک مٹھی پئی تے نال ای ہجرت دی تحریک چلی ایہدی وی گاندھی جی نے حمایت کیتی تے مسلماناں نوں اقتصادی لحاظ نال مار مارن دا چارا کیتا ایدوں جھٹ مگروں ای شدھی تے سنگھٹن دیاں ہندو تحریکاں راہیں مسلماناں نوں نقصان پہنچایا گیا ایہ ساریاں گلاں سن جس پاروں قائداعظم نے کانگریس توں کنارہ کشی اختیار کیتی۔ ۱۹۳۰ء وچ حضرت علامہ اقبال نے مسلم لیگ دے الہ آباد دے خطبے وچ وکھ مسلم ریاست دا تصور پیش کیتا تے پھیر مسلماناں دی آزادی دی تحریک قائداعظم تے مسلم لیگ دے حوالے نال اگے تر پئی۔

مسلماناں دے حوالے نال برصغیر وچ آزادی دی تحریک اتے نظر پائی جاوے تے ایس گل دا نتارا ہوندا اے کہ ۱۹۳۰ء توں ۱۹۴۰ء تیکر دا زمانہ مسلم لیگ دے حوالے نال مسلم تشخص نوں ہور ابھارن دا زمانہ اے کہ ایس ویلے تیکر حضرت علامہ اقبال نے مسلماناں لئی مسلم لیگ دے الہ آباد دے اجلاس وچ اپنے صدارتی خطبے وچ اک وکھ وطن دا تصور پیش کر دتا سی ایس توں بعد ۱۹۳۲ء دے نیڑے تیزے چودھری رحمت علی ہوراں ایس تصور نوں ہور اگھیر دیاں ایس وطن دا ناں ”پاکستان“ بھویز کر دتا سی مسلم تشخص نوں ہور ابھارن تے پاکستان دے مطالبے نوں مقبول بنان وچ آپ کانگریس نے ایس طریقے نال حصہ لیا کہ ۱۹۳۷ء دیاں چونان وچ جدوں اوہنوں حکومت بنان دا موقع ملیا تے اوہدے اندر دے ذہن دا نتارا ہو گیا کہ اوہ سیکولرازم یاں اکھنڈتا دے پردے وچ ”رام راج“ قائم کرنا چاہندی اے کانگریس دی دو سالہ حکومت (۱۹۳۷ - ۱۹۳۹ء) مسلماناں لئی اک لحاظ نال اک عظیم عذاب کولوں گھٹ نہیں سی ایسے لئی جدوں کانگریس وزارت نے حکومت توں استعفیٰ دتا تے قائداعظم ہوراں مسلماناں نوں یوم تجات منان لئی آکھیا اوہو جناح سن جیہڑے کئی سال کانگریس دے ممبر وی رہے تے ہندو مسلم اتحاد لئی اپنا کم دھتا کہ ایہناں نوں ”ہندو مسلم اتحاد دا سفیر“ تیکر آکھیا گیا پیر و پیر ایہناں تے وی کانگریسی لیڈراں دی ذہنیت واضح ہوندی گئی ایتھوں تیکر کہ ایہناں نوں نہ صرف کانگریس چھڈنی پئی مگروں ہندوستان دی آزادی لئی اپنے طریق کار وچ تبدیلی کرنی پئی ایہو تبدیلی ایہناں دا مسلم لیگ وچ آکے ایہدی نوں تنظیم سی

جیہڑی ایہناں ۱۹۴۰ء تیکر اپنی لگن نال کیتی کہ سارے ہندوستان دے مسلماناں
۲۳ مارچ ۱۹۴۰ء نوں لاہور وچ اپنے لئی وکھ وطن دا مطالبہ کر دتا جس دا ناں
”پاکستان“ پہلاں ای مشہور ہو چکیا سی۔

۱۹۴۰ء توں ۱۹۴۷ء دے دوران مسلماناں ولوں آزادی دی جیہڑی تحریک
چلی اوہ مسلم لیگ دے پلیٹ فارم توں چلی ایس لحاظ نال مسلمان، مسلم لیگ تے
پاکستان ایہ تن ناں اک دوجے لئی لازم تے ملزوم ہو چکے سن مسلماناں وچ اک
جوش سی جذبہ سی عزم سی پاکستان بنان لئی، اپنا وکھ وطن حاصل کرن لئی، ایہناں
وچ ہر شعبہ زندگی دے لوک سن ادب دے حوالے نال ویکھیا جاوے تے سائون
ودھیرے لکھاری تن من دھن نال ایس تحریک وچ شامل نظر آؤندے نیں ایہناں وچ
پنجابی لکھاریاں دی گنتی کجھ ودھ ای اے کہ مسلم لیگ دا بن وڈا مرکز مسلم
اکثریت دا صوبہ پنجاب ای بن چکیا سی ایتھے تحریک لوکاں دی اپنی زبان دے
حوالے نال چل رہی سی ایس سلسلے وچ ویکھیا جاوے تے سب توں پہلاں ناں محترم
ظہیر نیاز بیگی ہوراں دا آؤندا اے جیہڑے بھانویں ۱۹۴۰ء توں پہلاں ای قومی
سیاست وچ آچکے سن پر ۱۹۴۰ء وچ باقاعدہ طور تے مسلم لیگ وچ شامل ہوکے عملی
طور تے کم دا مڈھ بدھا۔

ظہیر نیاز بیگی ہوری ۱۹۰۹ء وچ جمے ایہ رب تعالیٰ دے فضل و کرم

ظہیر نیاز بیگی

نال چنگی صحت نال حیات نیں تے اجے وی
قومی خدمت وچ رجھے نیں ایہناں ہوش سنبھال
دیاں ای اصلاحی کہاں وچ حصہ لینا شروع
کر دتا میٹرک تیکر ایڈیاں تعلیم دا سلسلہ ٹٹ
گیا طبیہ کالج وچ داخلہ لیا۔ آخری سال وچ
سن کہ قومی سیاست وچ حصہ لین پاروں نظر بند
ہو گئے ایہ سلسلہ وی ٹٹ گیا پولیس وچ بھرتی
ہوئے تے اک قومی نظم پڑھن تے پولیس وچوں
کڈھ دتے گئے ایہدے بعد سرکاری نوکری
نہیں کیتی کاروبار کردے تے باقاعدہ قومی
خدمت وچ رجھے رہے جدوں مسلم لیگ وچ

شامل ہوئے تے چھیتی ای ایہناں نوں مسلم لیگ دی جنرل کونسل دا رکن بنا لیا
گیا مسلم لیگ دے پلیٹ فارم توں پاکستان دے مطالبے لئی نظاں راہیں پرچار
کردے رہے ایتھوں تیکر کہ ایہناں نوں ”شاعر تحریک پاکستان“ دا خطاب وی دتا

گیا ایہہ تن من دھن نال مسلم لیگ نال منسلک ہو گئے ، مسلم لیگ دے جلسیاں وچ پنڈ پنڈ پھر کے آزادی دا پروگرام اپڑایا ایہناں دیاں اردو پنجابی نظماں دا اک مجموعہ ”لیگی نظماں“ دے نال اوس زمانے وچ شائع ہویا جیہڑا ہن ناپید اے ظہیر نیاز بیگی ہوراں کولوں پاکستان دی تحریک دے حوالے نال لکھیا جان والا جیہڑا کلام حاصل ہویا اے اوہدی نوعیت ایہہ اے کہ ایہدے وچ مسلماناں نوں غفلت دی نیندر توں جاگن دا پیغام اے مسلم لیگ وچ شامل ہون پاکستان دا نعرہ لان تے پاکستان دے مخالفان دا مکو ٹھہن دا ویروا اے جیویں کانگریس ولوں ”رام راج“ دے خواب دا نتارا کردیاں اپنی گل اوہ اچ کردے نیں :

ہن رام راج دی آمد اے ، اک باہمن سنکھ وجایا اے
 ایہہ دھرتی ہند اے ہندو دی ، کیوں مسلمے رولا پایا اے
 ایہہ بھارت ماتا ساڈی اے ، ہن ساڈا مان سوایا اے
 ایس کفر دے چیک چھاڑے نیں ، اسلام دا شیر جگایا اے
 کہو لا اِلٰہَ اِلَّا اللّٰہ
 کہو لا اِلٰہَ اِلَّا اللّٰہ

مسلم لیگ دی تحریک دے موثر ہون تے ایہدے مخالفان دا حال بیان کردیاں لکھدے نیں :

مسلم لیگ دی اچ تحریک کولوں ملکی حا کہاں دے دل دھڑکدے نیں
 جوئے باز ایمی دی ثور وانگوں پیروں تھڑکدے تے مونہوں بڑکدے نیں
 نعرے حق دے سنن دے پٹ اٹھن بدل ایہناں تے قہر دے کڑکدے نیں
 لیڈر قوم دے جدوں بیان دیندے روح ایہناں دے جسم وچ پھڑکدے نیں

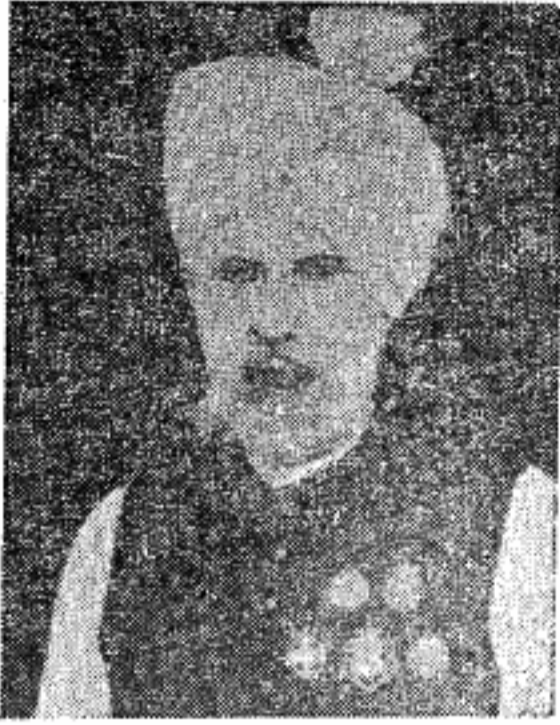
تحریک پاکستان وچ موثر طریقے نال تے کامیابی نال کم کرن والیاں وچوں قلمی جہاد کرن والے عشق لہر وی سرکڈھویں لکھاری تے کارکن نیں خوش قسمتی نال ایہناں دا اوس ویلے چھپیا کلام ”نغمہ“ پاکستان یاں لیگی نظماں“ مل گیا اے پر اوہناں دے پوترے سراج دین راہیں ایس توں اڈ کلام وی حاصل ہویا اے جیہڑا تحریک پاکستان بارے اے ۔

عشق لہر لاہور وچ ۱۸۶۹ء وچ جمے تے ۱۹۳۸ء وچ اپتھے ای قوت ہو گئے ستاراں اٹھاراں سالان دی عمر وچ شاعری شروع کیتی آخری عمر تیکر لکھ پڑھ نہیں من سکدے پر ایہناں دی معلومات تے زبانی علم ودھیرا سی ۱۹۳۰ء توں بعد

۱۔ محب وطن ادیبوں شاعروں کی خدمات اور صلہ : ابن ادب ، روزنامہ ”نوائے وقت“

لاہور ۱۳ اپریل ۱۹۷۹ء۔

مسلم لیگ دی تحریک وچ ایہناں تے اتناں دا حصہ لیا خاص کر کے پنجاب دے پنڈ

استاد عشق لہر

پنڈ ایہناں مسلم لیگ دے جلسیاں وچ شامل ہو کے اپنے شعراں راہیں پاکستان دے مطالبے نوں عام کیتا اوہناں دے دستیاب کلام نوں ویکھیا جاوے تے ایہدے وچ پاکستان دی منگ، مسلم لیگ تے کانگریس، مسلم لیگ تے دو جیاں پاکستان مخالف مسلم جماعتاں، مسلم لیگی لیڈراں جنہاں وچوں قائداعظم خاص طور تے شامل نیں ایہناں بارے عقیدت دا اظہار تے ایہناں دی لیڈری تے اعتقاد، ورگے موضوع چھیڑے نیں ایہناں دے کلام وچ دو قومی نظریے دا نتارا وی ملدا اے مطالبہ پاکستان بارے لکھدے نیں :

امولا کرم کر ہند دے حال آتے مسلمان ایہدا مسلمان ہووے
دلوں کڈھ کدورتاں ساریاں نوں اک دوسرے توں قربان ہووے
سارے فیصلے ہون قرآن آتے آگے وانگ اسلام دی شان ہووے
عشق لہر کہہ نبی دا واسطہ ای ایس ہند اندر پاکستان ہووے

دو قومی نظریے نوں عشق لہر پوراں اپنی اک پور نظم ”پاکستان“ وچ بڑا نتارواں بیان کیتا اے، قائداعظم محمد علی جناح، عشق لہر دے محبوب لیڈر نیں جنہاں دا ایچ بنان لئی اوہ اپنی شاعری وچ تھان تھان عقیدت دا اظہار کردے نیں اک نظم دا سرنانواں ای ”قائداعظم“ اے پھیر اک چو مصرعے دا سرنانواں ”سالار کارواں“ رکھیا اے جیہدے وچ لکھدے نیں :

جیہڑے مار دے سن سانوں آپ مر گئے فیر وی رنگ لاگئی اے مار ساڈی
دکھی دلاں دا حال سناونے نوں بدل چیر کے گئی پکار ساڈی
دریا رحمتاں دا آیا جوش اندر کشتی کس طرح لائی سو پار ساڈی
عشق لہر پہنچائے گا منزلاں تے محمد—علی دے ہتھ مہار ساڈی
عشق لہر دی قومی شاعری نوں پڑھیاں ہتھ لگدا اے کہ اوہناں تقابل تے
ٹا کرے دے ڈھنگ نوں ودھیرا ورتیا اے جتھے قائداعظم محمد علی جناح دا ذکر
آؤندا اے او تھے نال ای کانگریسی یاں احراری ٹوڈیاں دا وی ذکر لے آؤندے نیں

۱۔ نغمہ پاکستان : عشق لہر، ص ۸

۲۔ ایضاً، ص ۲۱

مسلم لیگ دے مقابلے وچ ایس دیاں مخالف جماعتاں نوں ہتھو ہتھ لیندے نیں ایچ ای یونینسٹاں نوں تے اوہ کھریاں کھریاں سناندے دسدے نیں خاص طور تے خضر بارے اوہناں دا لہجہ ودھیرا سخت اے اک چو مصرعہ ملاحظہ کرو :

اخضر دو نیں ایس جہان آتے اک نار ویکھو دوجا نور ہويا
اک دے متھے بریائی اے لکھی ہوئی اک نیکیاں نال بھرہور ہويا
اک بھلیاں نوں راہ پان والا اک چھڈ رستہ کیڈا دور ہويا
عشق لہر اک ڈبیاں تار دا اے اک ڈوبنے تے معمور ہويا

پاکستان دے قیام دے سلسلے وچ اوہناں دے کلام وچ اک اعتقاد ملدا اے
اک عزم ملدا اے پھیر پنجاب دے حوالے نال اک مان وی اے لکھدے نیں :

۲ پاکستان بن کے رہے گا یاد رکھو کڈھے ہوئے حساب حسابیاں نے
چھیتی قافلہ منزل تے پہنچنا این چک لئے ہن قدم پنجابیاں نے
وجے جندریے دلاں تے کھول دے گی میاں لیگ دے ہتھ وچ چابیاں نے
عشق لہر تہ لوک حیران ہوسن چمے قدم جدوں کامیابیاں نے

تحریک پاکستان دے دوران جنہاں شاعراں دا چھپیا کلام دستیاب ہويا اے
اہناں وچوں باہروال ضلع گجرات دے سید فضل حسین مدنی شہباز وی آؤندے نیں
اہناں دی کتاب دا ناں وی ”نغمہ پاکستان“ اے ”المعروف لیگ کی شان“ ایس
کتاب وچ اک نظم پنجابی دی اے جیہدے وچ مسلماناں نوں غفلت دی خواب توں
آٹھن لئی آکھیا گیا اے مسلماناں نوں اوہناں دا روشن ماضی یاد کروا کے سنبھان تے
جدوجہد کرن دا پیغام اے نال ای مسلم لیگ دے حوالے نال مطالبہ پاکستان دی
تحریک وچ عملی حصہ لین دا سندیسہ اے شہباز پوراں دی نظم دا آخری حصہ خاص
طور تے بڑا اثر والا اے لکھدے نیں :

۳ آ جا پھڑرسی مسلم لیگ والی قائداعظم جناح دے نال رل کے
ڈبی بیڑی ترا لے فیر اپنی نگھرگیوں توں وچ غلطان کتھے
عاشق وانگ بلال دے بن پکا حیدر جیہا جذبہ فیر کر پیدا
حر جیہا توں صدق صفا دل بن خالد جیہا کوئی لیا جوان کتھے
رل قوم دے نال تے قوم نہ چھڈ ، قوم قوم دا بھلااج چاہوندی اے
ہو جا مثل پتنگ نثار اس تے آیا سر تے جھل طوفان کتھے

۱- بشکریا سراج دین پوتا عشق لہر

۲- نغمہ پاکستان : عشق لہر ، ص ۳۰

۳- نغمہ پاکستان : سید فضل حسین مدنی شہباز ، ص ۶

پاکستان لینا امی پر قیمت بھانویں دنیا دے وچ فناہ ہوئیے
شہباز تیرے امہ رے لچھن فیر تون کتھے پاکستان کتھے

قلمی مجاہدان وچ محمد دین میر دا ناں وی بڑا سرکڈھراں اے ایہہ جلال پور

محمد دین میر

جٹاں دے رہن والے سن ۱۹۰۰ء وچ جمے تے
۱۹۷۷ء وچ فوت ہوئے لاہور وچ ودھیرا چرگزریا
۱۹۲۵ء تون ۱۹۳۷ء تیکر ایہناں جیہڑیاں تن
کتاباں شائع کیتیاں ایہناں وچ مسلم تشخص دے
حوالے نال گل کیتی گئی سی ایہہ تنے کتاباں
انگریز حکومت نے ضبط کر لیاں ایہناں دیاں
قومی سرگرمیاں ایدوں بعد وی جاری رہیاں
۱۹۴۰ء تون ۱۹۴۷ء تیکر ایہناں مسلم لیگ دے
پلیٹ فارم تون عملی طور تے کم کیتا نظاں لکھیاں
سارے ہندوستان وچ بھوں کے مسلم لیگ ولوں
پاکستان لئی راہ پدھر کیتی ۱۹۴۵ء وچ نظر بتد

وی ہوئے قائداعظم پوراں ضہانت تے رہانی دا بندوبست کیتا ایہناں دا بوہتا کلام
دستیاب نہیں ایہناں دا شاگرد عمر دین فتور وی فوت ہو چکیا اے جس آپ وی تحریک
پاکستان وچ حصہ لیا تے لکھیا ایہناں دا کلام وی اوہی کول سی اک ہور شاگرد
محمد صدیق صبر کولوں جیہڑا کجھ کلام حاصل ہویا اے اوہدی نوعیت ایہہ اے
کہ کجھ چو مصرعے یونینسٹاں تے خضر دے خلاف نیں تے اک چو مصرعہ اجیہا
اے جیہدے تون پتہ لگدا اے کہ محمد دین میر پوراں کیویں اپنے آپ نوں تحریک
پاکستان نال جوڑیا ہویا سی لکھدے نیں :

سرکٹانا اے نبی دی آن اے ایہہ فرض ہویا مسلمان دے لئی
کائنات جیہڑی تسی ویکھدے او پیدا کیتی رب نبی دی شان دے لئی
مسلمان جہان دے لئی ہویا ایہہ جہان سارا مسلمان دے لئی
اج زندگی موت وی میر سمجھیں مسلمان وی ہے پاکستان دے لئی

طالب جالندھری اجوکے دور وچ اک سرکڈھویں شاعر نیں اج عام کر کے
ایہناں دی شاعری دا رجحان گیت غزل ول اے پر تحریک پاکستان دے دور وچ
ایہہ بڑے شعلہ بیان قومی شاعر سن ایہناں آپوں تحریک پاکستان وچ مسلم لیگ
دے اک ورکر دے طور تے عملی حصہ وی پایا تے قلمی جہاد وی کیتا ایہناں دی
پیدائش ۱۹۲۲ء دی اے ۱۹۴۵ء وچ کوئٹے دے بھچال تون متاثر ہو کے پہلی نظم
لکھی ۱۹۳۹ء وچ کساناں لئی نظاں لکھیاں ۱۹۴۰ء وچ تحریک پاکستان وچ شامل

ہو گئے پنڈاں وچ جلسیاں وچ تحریک لئی نظماں پڑھدے رہے تحریک دے آخری
دناں وچ ایہہ کجھ دن نظر بند وی رہے ۱۹۴۴ء
وچ لکھی اک نظم دا حصہ ملاحظہ فرماؤ :

پاکستان پاکستان پاکستان پاکستان پاکستان
پاکستان لینوں کیمہڑا سانوں روک سکدا
ہر کوئی اپنے گھر آتے حق رکھدا
اسیں کرینے اعلان ساڈی جند ساڈی جان
پاکستان پاکستان پاکستان پاکستان پاکستان

طالب جالندھری

ایسے دور وچ ایہناں دی اک ہور نظم بڑی مقبول
ہوئی ”نعرہ پاکستان دا“ ایس دا اک بند ویکھو :

نعرہ پاکستان والا مومنہ لگائی چل
ستی ہوئی خواب وچ قوم نوں جگائی چل
خنجر ہلال آچا رکھنا نشان نوں
ہو کے آزاد رہنا دس دے جہان نوں
فیر اسلام دی دکھائیے آن بان نوں
منزلاں نیں کول کول قدم ودھائی چل
نعرہ پاکستان والا مومنہ لگائی چل

پنجاب دے مشرقی حصے جیہڑے اج بھارت وچ نیں ایہناں وچ قابل ذکر پنجابی

لکھاری صحرائی گورداس پوری نیں ایہہ بھالے لوک اج
وی حیات نیں نے پنجابی ادب دی خدمت وچ رجھے
نیں ایہناں دا اصل ناں عبدالرحیم اے صحرائی تخلص
کر دے نیں ۱۹۱۹ء وچ دھاریوال وچ جمے دسویں
تینکر پڑھ کے ۱۹۴۲ء وچ فوج وچ بھرتی ہو گئے
۱۹۴۴ء وچ واپس آئے نے پاکستان دی تحریک
زوراں نے سی ایہہ پورے زوراں نال ایہدے وچ شامل
ہو گئے اک کارکن دے طورے اک پرچارک دے
طورے ایہناں بڑا کم کیتا خضر وزارت دے دوران

تحریک وچ نظر بند وی ہوئے پاکستان دے قیام نے
ایہدرا کئے ایہناں نوں ایہہ اعزاز حاصل اے کہ جدوں آل انڈیا ریڈیو لاہور توں پاکستان
براڈ کاسٹنگ سروس لاہور ہویا نے سب توں پہلاں ایہناں دا قومی ترانہ عبدالعزیز
سیالکوٹی نے گایا، ایہناں دا قومی کلام چھاپے نہ چڑھ سکیا فیروز پور جیل وچ

نظر بندی دے دوران لکھے اک ماہیے دے کجھ بول ویکھو :

اللہ کرم کھاوے گا

ویری بھانویں کجھ وی کرن پاکستان مل جاوے گا

پاکستان لئی ساہ ساڈے

جیلاں انگریز دیاں ڈک مسکن نہ راہ ساڈے

اساں مقصد پا لینا

کانگریس ہٹ دی رہوے پاکستان بنا لینا

گجرات دے علاقے وچ کنجاہ دے ملک
عبدالقادر خوشتر مرحوم دا جیہڑا کلام محترم
شریف کنجاہی راہیں حاصل ہويا اے ایہدے تون
جاہدا اے کہ ملک ہوری ایس تحریک وچ بڑے
سرگرم سن ایہناں دے کلام وچ اک نظم جداگانہ
انتخاب آتے وی اے جیہدے وچ دو قومی نظریے
نون بڑے موثر طریقے نال بیان کیتا گیا اے
لکھدے نیں :

ملک عبدالقادر خوشتر

مسلم اپنے دل ول خیال کر کے سمجھ لوین نہ دل دے صفا ہندو
کہنا صاف کہ سپاں دے ہین پتر گویا مسکن جو رو جفا ہندو
ایہناں کدے نہ کسے دے نال رکھی کسے نال نہ کرن وفا ہندو
کسے گل پیٹھاں متاں لیا کے تے لین این اپنے نال رلا ہندو
دھوکھا باز آخر دھوکھا دے جاوے تینوں سو دا اکو جواب چاہیدانے
اساں تساں وچ فرق ہے بہت سارا جدا جدا ساڈا انتخاب چاہیدانے

ایس دور وچ ”مسلم ہے تو مسلم لیگ میں آ“ اک اجیہا نعرہ سی جیہڑا ہر
ملساں دے منہ تے سی ایس نعرے پاروں اک جذبہ آٹھیا سی جیہڑا مسلماناں نون
مسلم لیگ ول کھچی لیوندا سی پنجابی شاعراں وچوں ایس تحریک وچ قلمی جہاد
کرن والے ہر شاعر نے ایس نعرے نون اپنے ڈھنگ نال نظایا، ملک عبدالقادر خوشتر
نے اسمبلی دے انتخاب ویلے جیہڑی نظم لکھی اوہدا کجھ حصہ ویکھو :

مسلم لیگ ول آوے پاپی جیوڑیا

خاکساراں ، احراراں کولوں

یونینسٹ غداراں کولوں

اپنا آپ بچا وے پاپی جیوڑیا

وکھ وطن پاکستان دے مطالبے نون نثار وین ڈھنگ وچ دسنا ضروری سی نال

ای ایہ وی کہ جیہڑیاں پور مسلم جماعتاں وچ گھپلا مار رہیاں سن اوہناں دا کچا
چھٹہ کھولنا وی ضروری سی تاں جے مسلمان بھٹک نہ جان شاعران ایہ کم وی
بڑی خوبی نال نبھایا خوشتر نے لکھا :

سن او ماد مرادیا مسلمانا اج کل جنگ آزادی دی ہو رہی اے
جیہڑی قوم نوں بہن دی جاچ نہیں سی اوہی پیریں اپنی کھلو رہی اے
کنکوں پھٹ کے جیہڑی گنڈیل ہوئی کنڈے اپنے لئی اوہ ہو رہی اے
خاکسار ، احرار نہ قوم سمجھیں ایہ تے غیر دیاں جتیاں دھو رہی اے
جیکر کامل آزادی نوں چاہوندا این مسلم لیگ ول تیرا ایمان چاہیدائے
اکو بول حکومت تے کانگرس نوں ساڈا وکھ بننا پاکستان چاہیدائے

امرتسر مسلم لیگ دے سرگرم رکن ملک عطاء اللہ عزت سن جنہاں نوں آل
انڈیا مسلم لیگ ولوں پنجاب دا دورہ کرن لئی آکھیا گیا ایس مقصد لئی اوہ پنڈو
پنڈ تے شہر و شہر پھرے مسلم لیگ دا پیغام گھر گھر اپڑایا ایہناں دا کجھ کلام
ایہناں دے شاعر بیٹے ملک ضیاء اللہ ضیاء راہیں حاصل ہویا اے ملک ضیاء اللہ ضیاء
پوراں وی اپنے والد دی راہ تے چلندیاں ایس تحریک وچ قلمی تے عملی حصہ پایا ،
ملک عطاء اللہ عزت پوراں ۱۹۴۰ء دے انتخاب لئی اک گیت نما نظم لکھی ایس
دا اک بند ویکھو :

مسلم لیگ مسلماناں دی اک جماعت ہے بھاری
خدمت پاک رسولؐ دی کردی تابعداری

نہ جانے ایہ ول چھل کرنا نہ جانے مکاری
سدھے سادھے لوک بہشتی نیک ایہناں دی نیت

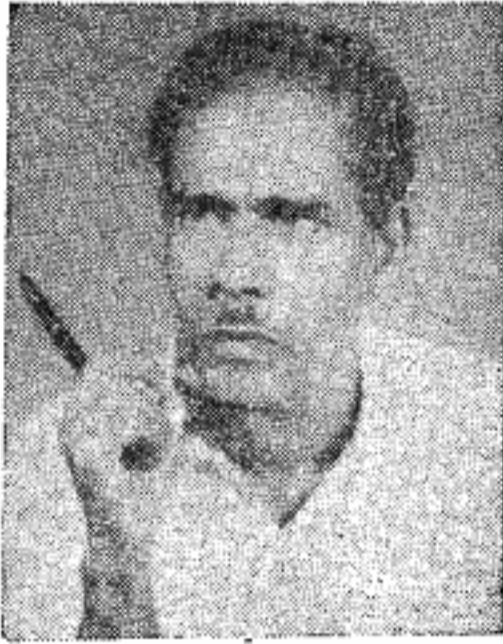
ملک ضیاء اللہ ضیاء

لا لے مسلم لیگ دے نال پریت
دلدار آجا ، ووٹ پا جا ، کم بنا جا

ایہناں دے بیٹے ملک ضیاء اللہ ضیاء دا جیہڑا
کلام ملیا اے اوہدے وچ گل اک نویں ڈھنگ نال
کہتی گئی اے اک مکالمہ اے جیہڑا ماں تے بیٹے
وچکار ہوندا اے ماں کہندی اے پتر نوں منیا
وہکھن چلیا این شطرنج یاں چوہٹ کھیڈن چلیا
ایں ایہہ کم چھڈ تے مسلم لیگ وچ نام لکھوا جے
مسلم لیگ وچ ناں لکھوا کے پاکستان بنان چلیا
ایں ناں میں تینوں بتی دھاراں بخشاں گی پتر
جو اب دیندا اے :

تاش شطرنج نے کھیڈ چوہٹ میں تے مدتاں دا دلوں لاپیا ہویاے
ہن تے نال ہتھیاراں دے کھیڈنا وان کیونکہ وقت نازک سرتے آیا ہویاے
نوک دار برچھی لمی ست اچھی ست فٹ پچھے وانس لایا ہویاے
ضیاء بزدلاں دے وانگ نہیں رہنا مسلم لیگ وچ نام لکھوایا ہویاے

طاہر نظریہ رکھن والے پنجابی شاعراں وچوں عبدالغفور اظہر مرحوم اک پرمغز

عبدالغفور اظہر

پنجابی شاعری کرن والے لکھاری سن اجوکے زمانے
وچ اوہناں نوں علامہ اقبال دے اک مترجم دے طور
تے وی جانا جاندا اے ایہناں نے فوت ہون توں
پہلاں اپنی حیاتی بارے اک تحریر وچ واضح کیتا
اے کہ اوہ مسلم لیگ دی تحریک وچ شامل ہوکے
نظماں پڑھدے رہے نیں خوش قسمتی نال اوہناں دے
بیٹے جاوید اظہر کولوں اوہناں دی آکھی اک نظم
مل گئی اے جیہڑی کہ اوہناں ۱۹۴۷ء دے
شروع وچ آکھی سی ایہہ اک ترانہ اے اک پر عزم
مسلمان دا :

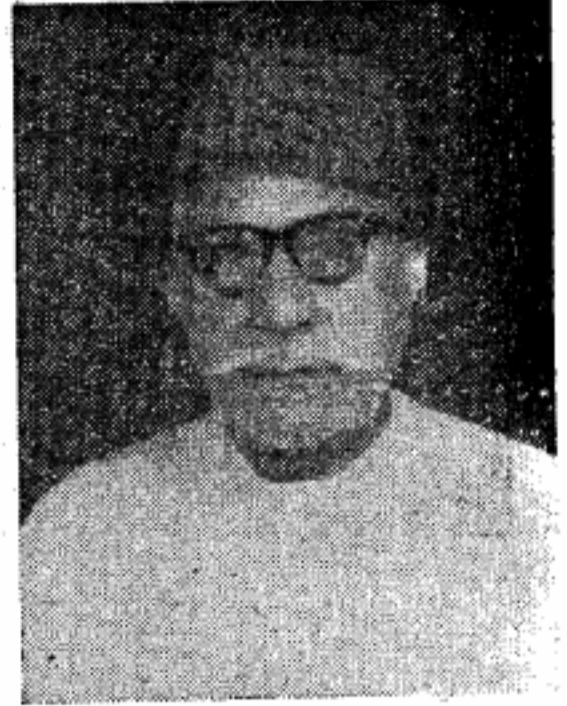
میں تلوار لے کے جدوں پیر پٹاں
میں جتھے دھراں پیر پچھے نہ پٹاں
طوفاناں نوں ڈکاں پہاڑاں نوں کٹاں
اجے تائیں خیبر نوں نیں یاد سٹاں

نشہ کانگرس دا میں سارا اتاراں
وطن اپنا لے کے تے پاواں پکاراں

تحریک دے لکھاریاں وچ تسی ویکھ رہے او ایس دور وچ اک عسکری شان
وی نظر آؤندی اے اپنے مقصد نوں حاصل کرن لئی Agressiveness دا احساس وی
ہون ڈیہہ پیا اے تے ایہہ وی ویلے دی منگ سی ۔

امام دین مجاہد پنجابی شاعراں دے اوس حلقے نال تعلق رکھدے نیں جنہاں
اک بھرویں حیاتی گزاری اے اج اوہناں نوں جدوں بندہ ملدا اے تے اک پونی صدی
دی تاریخ ساڈے سامنے آن کھلوندی اے مجاہد پوراں برصغیر وچ چلن والی آزادی
دی ہر تحریک وچ حصہ لیا خلافت دی تحریک ، علم دین شہید دی تحریک ، مسجد
شہید گنج دی تحریک ، کشمیری مسلماناں دی تحریک تے چھکیڑ تے ساریاں تحریکاں دی
پردہان تحریک مسلم لیگ دی وکھ وکھ وطن پاکستان لین دی تحریک ، ایہناں ساریاں
تحریکاں وچ ایہناں دا حصہ اک سچے مسلمان دے طور تے رہیا اے ایہناں ہمیشہ

مسلم تشخص نوں ابھارن نے ایہدے تحفظ لئی کم کیتا اے ایہناں دے قومی درد تے ذہنی بیداری دا اندازہ ایتھوں لایا جا سکدا اے کہ جدوں ہجرت دی تحریک چلی مسلمان جذباتی ہو کے دیوانہ وار ایہدے وچ شامل ہوئے تے ایہناں بڑے مدلل ڈھنگ نال ایس دی مخالفت کیتی تے آکھیا کہ اساں ایتھوں انگریز نوں کڈھنا اپن کہ آپ میدان چھڈ کے بھجنا اپن اوس وبلے ایہناں دی گل کسے نہ سنی پر ہویا اوہو جو ایہہ تے ایس قسم دا درد دل رکھن والے مسلمان آکھ رہے سن ہندو دا وار چل گیا سی ہجرت کرن والے مسلمان اپنیاں جائیداداں اونے پونے بھاواں توں ہندوواں نوں دے گئے سن ہن اوہناں ای جائیداداں وچ وصول کیتی رقم سفر دیاں تکلیفاں دی بھینٹ چڑھا کے کرایہ دار بن کے رہن نے مجبور سن امام دین مجاہد پوراں مسلم لیگ

امام دین مجاہد

وچ شامل ہو کے تن من دھن نال ایہدی خدمت کیتی ۱۹۴۶ء وچ جدوں یوم راست اقدام تے مسلمانوں نوں انگریزاں دے دے خطاب واپس کرن دی ہدایت کیتی گئی تے ایہناں وی اپنا ”خان صاحبی“ دا خطاب واپس کر دتا ایہناں مسلم لیگ تے مطالبہ پاکستان دے حوالے نال بہت ساریاں نظماں لکھیاں تے جلسیاں وچ پڑھیاں اک نظم دا حصہ ملاحظہ فرماؤ :

مسلم لیگ جماعت پیاری کیتے قول نبھاوے گی

انشاء اللہ قوم دی بیڑی یارو بنے لاوے گی

ایہہ گل میری منو بھراؤ

مسلم لیگ دا ساتھ نبھاؤ

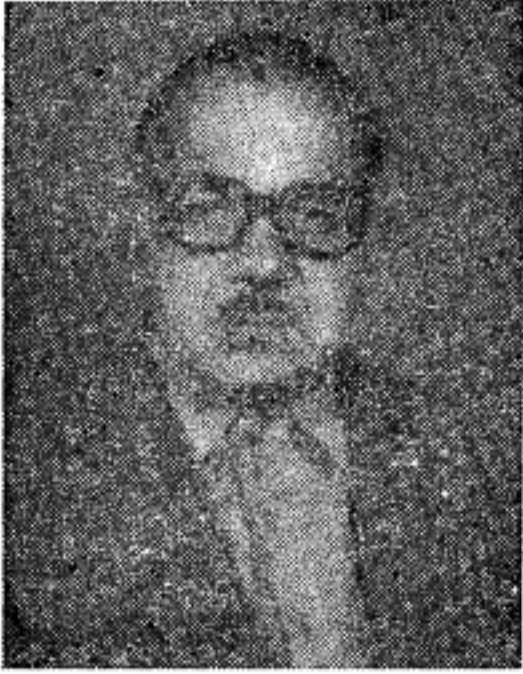
سارے مل کے زور لگاؤ

ہمت رنگ لیاوے گی

مسلم لیگ جماعت پیاری کیتے قول نبھاوے گی

انشاء اللہ قوم دی بیڑی یارو بنے لاوے گی

محمد حنیف قدر پاکستان دے قیام ویلے ۲۷ ورہیاں دے سن ظاہر اے ایس مہر وچ جذباں وچ اک تیزی وی ہوندی اے ایہہ ڈاکٹر فقیر دے شاگرد نیں ایس حوالے نال ایہناں دی ذہنی تربیت وی مسلم تشخص دے حوالے نال ہوئی ایہناں

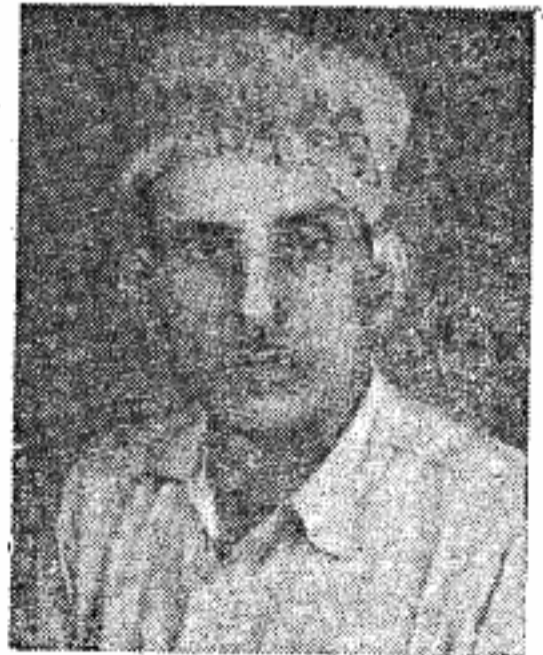

محمد حنیف قدر

لاہور وچ مسام لیگ دے پلیٹ فارم توں
ہون والیاں جلسیاں وچ تے جلوساں وچ
عملی طور تے بڑا حصہ پایا اج جدوں ایہہ
ایس دور دیاں گلاں مناندے نیں تے
ایہناں دیاں اکھاں وچ اک مقدس چمک
جیہی آجاندی اے ایہناں توں ملیاں
دو نظاں وچوں اک قائداعظم بارے اے
تے دوجی پا کستان اک وکھ وطن بنا لین
بارے (بھانویں ایہدے لئی ہندوستان
دے ٹوٹے کرنے پین) ایس عزم دا
اظہار کردیاں لکھدے نیں :

ہندوستان غلاماں دا ملک مڈھوں اپنی گل گاندھی جی وی جان دے نیں
مسلمان آزاد نہ ہو جاوے ویری ایس کر کے پا کستان دے نیں
وچوں سمجھدے نیں مسلمان تائیں مہنگے جان تول زبان دے نیں
کیونکہ وچ تاریخ دے ذکر ساڈے ہر میدان اندر فتح پان دے نیں
گاندھی نہرو پٹیل نوں کہو جا کے گھٹا اپنا آپ کیوں چھان دے نیں
پاکستان ہے قدر بنا لینا ٹوٹے کر دینے ہندوستان دے نیں

حافظ امرتسری اجوکے دور وچ زیادہ
اردو وچ لکھدے نیں ، اردو تے اوہ
شروع توں لکھ رہے نیں پر تحریک پا کستان
دے دور وچ ایہناں دی پنجابی شاعری
زیادہ مقبول ہونی سی ایہہ مسلم لیگ دے
جلسیاں وچ بڑیاں چنگیاں نظاں پڑھدے
رہے نیں ایہناں نے اوس ویلے دے مقبول
نعرے ”لے کے رہیں گے پا کستان“ نوں
اپنی نظم وچ بڑے سوہنے طریقے نال بدھا
اے ملاحظہ فرماؤ :

حافظ امرتسری

منگتے نہیں جے منگیئے دان لے کے رہواں گے پاکستان
ساڈا رہنا سہنا وکھرا ساڈا آٹھنا بہنا وکھرا
وکھری آن تے انکھ اے وکھری وکھرا دین ایمان
لے کے رہواں گے پاکستان

عوامی قسم دے شاعروں وچوں سائیں فیروز نے وی ایس تحریک وچ قلمی حصہ لیا ایہناں دی کتاب ”ہاڑے“ وچ پاکستان دے نال تے جیہڑی نظم شامل اے ایہدے نال ۱۹۴۶ء لکھیا اے ایس نظم وچ دسیا گیا اے کہ پاکستان نوں ایج بنا دے کہ غیر ایہدے ول بھیڑی نظر نال نہ ویکھے۔

عوامی قسم دے شاعراں وچوں حاجی چراغ دین جونے کے والے پنجاب وچ کسے تعارف دے محتاج نہیں ایہناں دیاں لکھتاں گھگی کاں، ہاسے دی پٹاری بڑیاں مقبول ہوياں ایس توں اڈ ایہہ ہن تیکر کوئی سو ڈیڑھ سو دے نیڑے تیڑے کتاباں شائع کر چکے نیں پاکستان دے قیام توں بعد ایہناں قیام پاکستان دی منظوم تاریخ کوئی اٹھیاں حصیاں وچ شائع کیتی پچھلے دینیں ایہناں لاہور ٹی۔وی دے اک پروگرام وچ تحریک پاکستان دے دوران لکھی ہوئی اک نظم پڑھی سی ایس نظم دا اک حصہ ملاحظہ فرماؤ:

جدوجہد جے ہوندی رہے گی اپنے گلوں غلامی لہے گی
قوم جے نہ تکلیفاں سہے گی حصہ کون ونڈا وے گا
کوئی دن پا کے قائداعظم
پاکستان بناوے گا

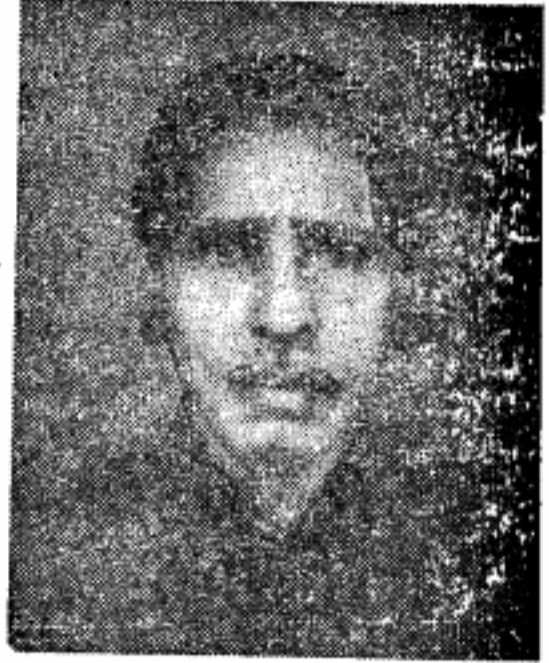
ویکھیا جاوے تے ایس دور وچ جیہڑے شاعر، پنجابی وچ چنگی بھلی شاعری کر رہے سن تے ایہناں دا نظریہ وی طاہر سی ایس لٹی ایہناں بارے خیال کیتا جا سکدا اے کہ ایہناں نے وی پاکستان دی تحریک وچ خالص تحریک دے حوالے نال دجھ نہ کجھ ضرور لکھیا ہووے گا بدقسمتی نال ایہناں وچوں اکثریت ہن ساڈے وچ موجود نہیں، نہیں تے اوہناں کولوں وی ایس قسم دا کلام حاصل کیتا جا سکدا سی کیوں جے تحریک دے حوالے نال لکھیا جان والا ادب عام کر کے اوس زمانے وچ چھپ نہیں سی سکیا ایس دے کئی کارن سن اک وجہ تے ایہہ ای سی کہ ایس دور دا لکھیا کلام لوکاں نوں سنان لٹی لکھیا جاندا سی جلسے جلوساں دا زور سی لکھن والا جلسے وچ جدوں اپنی لکھی چیز سناندا سی تے ابلاغ دا کم مکمل ہو جاندا سی ایس گل دا وی دھیان رہنا چاہیدا اے کہ تحریک دے ایس زمانے وچ جلسیاں وچ حاضری بہت زیادہ ہوندی سی اک گل ایہہ وی ہوندی سی کہ لکھن والے وچ اک جذبہ وی ہوندا سی عمل دا جذبہ، جدوں اوہ آپ اپڑ کے اپنی لکھی نظم پڑھدا سی تے اوس جہد سی کہ اوس تحریک پاکستان وچ عملی طور تے حصہ لیا اے، چھاپے نہ پڑھن دا اک کارن ایہہ وی ہو سکدا اے کہ ایس دور وچ لکھے گئے کلام وچ عام لڑکے انگریز دے خلاف گلاں کیتیاں جاندیاں سن یونینسٹاں دے خلاف خاص طور تے خضر دے خلاف بڑے بے ہاک انداز وچ تنقید کیتی جاندی سی ایس لٹی

ظاہر اے حکومت وقت کولوں جے شاعر نہ وی ڈردا ہووے چھاپن والا ڈر جاندا اے ایس کرکے وی ایس دور دا کلام چھاپے نہ چڑھ سکیا ”نغمہ پاکستان“ دے ناں تے یاں ”لیگی نظاں“ دے ناں تے جیہڑیاں کتاباں چھاپے چڑھیاں ایہہ مسلم لیگ دے کارکنان نے حوصلہ کر کے اپنے پلیوں رقباں لا کے چھاپیاں ایس دور دا کلام قیام پاکستان توں جھیدے مگروں کٹھا کر کے چھاپ دتا جاندا تے ایہہ اج نالوں زیادہ ممکن سی ایس لئی کہ ۳۲ سالن وچ بہت سارے کارکن ساڈے وچ نہیں رہے پھیر کھلرن پلرن دا عمل وی ہویا بہت سارے لوک ادبی حیاتی توں ریٹائر ہو گئے ایہو وجہ اے جدوں ڈیڑھ سال پہلاں میں ایس موضوع تے کم شروع کیتا تے اک دو چو مصرعیاں توں اڈ سارے محفوظ ادب وچ کجھ نہیں سی لبھدا ایہہ جو کجھ وی حاصل ہویا اے پورے ڈیڑھ سال دی دوڑ بھج دا سٹہ اے ۔

گل ہو رہی سی اوہناں شاعراں بارے جیہڑے ایس دور وچ بھرویں شاعری کر رہے سن ایہناں شاعراں دے چھپے تے ان چھپے کلام دی پھولا پھالی نال وی کجھ حاصل ہو گیا اے ایہناں وچ فیروز دین شرف، حکیم ناصر، عبدالعزیز قاصر، آغا امداد علی خان غالب تے ڈاکٹر فقیر وغیرہ آؤندے نیں جنہاں شاعراں بارے پتہ لگا اے کہ ایہہ تحریک وچ شامل سن بہت کجھ لکھدے سن ایہناں وچ غلام مصطفیٰ حیرت، تاج الدین عرفانی، ہوشیار پور دی خانقاہ شاہ نور جمال دے سجادہ نشین، حافظ گوہر دین، نوری کمبوہ دی دس پیندی اے پر بھج دوڑ دے باوجود ایہناں دا کوئی کلام حاصل نہیں ہو سکیا ایڈوں پہلاں جنہاں شاعراں دا ذکر آیا اے ایہناں وچوں ڈاکٹر فقیر پوراں بارے اسی ۱۹۳۰ء دے حوال نال کجھ ذکر کر آئے آن ملک لال دین قیصر دا ذکر پہلاں آچکا اے کہندے نیں اوہناں تحریک پاکستان وچ وی حصہ لیا سی پر ایس دور دا کلام حاصل نہیں ہو سکیا ڈاکٹر فقیر پوراں بارے ایس گل دا حوالہ مل گیا اے کہ اوہناں ۱۹۴۰ء توں ۱۹۴۷ء دے دوران مسلم لیگ دے پلیٹ فارم توں چلن والی پاکستان دی تحریک وچ عملی طور تے حصہ لیا، بشیر حسین ناظم پوری اپنے اک مضمون وچ ایس گل دا ذکر کردے نیں کہ ڈاکٹر فقیر پوراں نے اپنی کار مسلم لیگ دے کارکنان دے حوالے کر دتی سی جیہدی برکت نال لاہور تے ایس دے آلے دوالے دے علاقیاں وچ مسلم لیگ تے پاکستان دا پرچار ہویا لوکاں نوں نظریہ پاکستان توں جانوں کرایا گیا ڈاکٹر صاحب نے پاکستان دے مخالفان بارے نظاں لکھیاں تے اوہناں نوں ودھیرا ڈھیٹھ کیتا۔

اطہر نظامی اوس زمانے وچ مسلم لیگ دے باقاعدہ کارکن سن پاکستان دے قیام توں بعد تیکر اوہ آفس سیکرٹری رہے تحریک دے دور وچ نظر بندی

وی کئی ایہناں نے دسیا اے کہ اوہناں شملہ کانفرنس نے اک نظم لکھی جیہڑی بڑی مقبول ہونی اک بند ملاحظہ فرماو۔

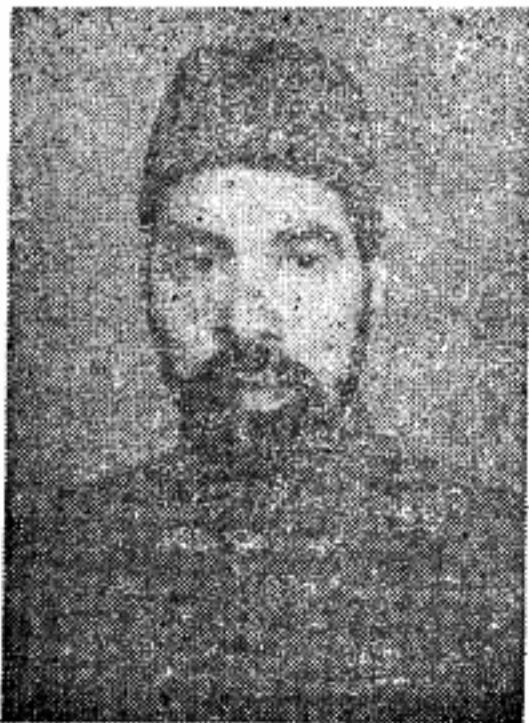

جنح جی نے گاندھی نوں اک ماری ٹھہری
دھڑاں کر کے منہ پر نے کانگریس سی ڈگی
بڑی نچھی ٹپی ہوئی پھٹی سدھی
پر اس پیو دے پتر نے نہ لت چھڈی
کبڈی کبڈی کبڈی کبڈی کبڈی
کہندے نیں ایسے قسم دی اک نظم بابا کمالا
نے وی لکھی سی جیہڑی زمیندار لاہور وچ نمایاں
طور تے شائع کیتی گئی۔

اطہر نظامی

ایس دور دے دوجے ایس گروہ وچ آنے شاعراں وچوں حکیم ناصر دے ان چھپے
کلام شاعر دے اپنے ہتھ دے لکھے قلمی نسخے وچوں اک چیز اجیہی مل گئی اے
جیہڑی یقیناً اوہناں پاکستان دے قیام توں پہلاں لکھی سی ملاحظہ فرماؤ:

فجرے بعد نماز دعاء منگی مولا حالتاں ویکھ اسلام دیاں
تینوں پاک محمدؐ دا واسطہ ای کٹ مشکلاں ہندی غلام دیاں
غیبوں آئی آواز کہ جو قوماں تابع حق دے ہین احکام دیاں
مالک ملک دا اوہناں نوں کر دیاں نیں دونویں میاں محمدؐ دے نام دیاں
ہو کے اک سارے ہندوستان والے حکم حق نے عمل کما لیئے
اوس حافظ ناصر دی مدد کیتی بگڑی اپنی آپ بنا لیئے

حکیم شیر محمدؐ ناصر

ایس ان چھپے کلام وچ اک چو مصرعہ
اجہا اے جیہڑا قیام پاکستان دے
موقعے اتے لکھیا گیا ایہہ وی ایس گل دا
شاہدی اے کہ حکیم ناصر ہوراں نے تحریک
دے دور وچ ضرور ودھیرا کجھ لکھیا
ہوئے گا۔

پاکستان بننے تے اوہ خوشی دا اظہار کر
دے نیں ایس کامیابی تے دشمنان دا منہ
کالا تے نہلے پیر ہون دی دس پاندے نیں
نے حضرت قائد اعظم نوں بانی قرار دیندے
ایں ویکھو:

پاکستان جد و کھرا کہیا اساں مارے جگ والے ساڈے ویر ہو گئے
 بھلا غیر تے فیر وی غیر ہوئے ساڈے اپنے ای کئی غیر ہو گئے
 عقل نال 'بابے' پاکستان لیا تے مخالفان دے ٹٹو ٹیر ہو گئے
 دنیا وچ ناصر ساڈے دشمنان دا منہ کالا اتے نیلے پیر ہو گئے

ایہناں شاعراں وچوں عبدالعزیز قاصر دے ایہہ دو مصرعے عام لوکاں نوں زبانی
 یاد نیں :

خضرا اعلیٰ ویکھ لیا تیرا شجرہ ، بلے بلے بئی خضر حیات گہاں ماردا
 ایچ ای ایس دور دے کسے شاعر دی پوری نظم دا اک مصرع ایچ لوک
 مناندے نیں :

پاکستان بنے گا ہندوستان اندر ، خادم ہون گے عزتان پان والے
 (۱۹۴۶ء)

فیروز دین شرف بارے ایہہ تے نہیں کہیا جا سکدا کہ اوہ مسلم لیگ دا کارکن
 سی ایس دور وچ اوہ اک وار جیل ضرور گیا سی پر
 ایس بارے لوک کہندے نیں کہ اوہناں دا جیل جانا
 کسے ذاتی سلسلے وچ سی ایچ اوہناں دیاں چھیاں کتاباں
 نوں پھرو لیا جاوے تے ایہناں وچ مسلم تشخص
 نوں ابھارن ، غلامی دے خلاف تے آزادی دے
 حق وچ بہت کجھ ملدا اے جیویں غلامی بارے
 اک رباعی ویکھو :

فیروز دین شرف

۲ غریباں دی دنیا تے عامان دی دنیا
 خوشامد دی دنیا سلامان دی دنیا
 شرف چہرہ ہسے تے دل وچوں رووے
 بری ہووے یارو غلامان دی دنیا

قیام پاکستان تے اوس وی قائداعظم محمد علی جناح ہوراں نوں خراج تحسین
 پیش کردیاں لکھیا :

۳ بڑا مان سائنس تے ہٹلر نے کیتا
 مسولینی دا ڈانکا ٹینکا نہ سیتا
 سٹالن دے ہم وی شرف رہ گئے تکدے
 جناح نے قلم نال ہے ملک لیتا

۲- نورانی کرناں ، ص ۱۶۵

۳- ایضاً ، ص ۱۵۹

۱- قائداعظم

استاد عابد علی عابد دا اک شعر مشتاق بٹ ایڈووکیٹ پوراں راہیں مل گیا اے
ایہناں بارے دسیا گیا اے کہ ایہہ مزنگ لاہور دے سن بڑے پکے مسلم لیگی سن ایہناں
نے تحریک وچ قلمی جہاد کیتا قیام پا کستان اتے ایہناں دا شعر ویکھو :

کیتی ملک وچ ہے ترمیم جیہڑی ملک ایس ترمیم توں وار سٹاں
گ گاندھی دا نہرو دا نوں لے کے میں جناح دی ج توں وار سٹاں

لاہور دے آغا امداد علی خاں غالب (۱۹۰۳-۱۹۴۸ء) بارے سنن وچ آیا

آغا امداد علی غالب

اے کہ ایہہ مسلم لیگ دے بڑے وڈے کارکن
سن مسلم لیگ دے جلسیاں دی رونق سن ایہناں
'مسجد شہید گنج دی تحریک وچ وی حصہ لیا تے
مسلم لیگی کارکن ہون پاروں پا کستان دے قیام
لئی کم کیتا ایس گل دی تصدیق مسلم لیگی کارکن
محمد حنیف قدر پوراں وی کیتی اے غالب پوراں
دا اوہ چو مصرعہ جیہڑا اوہناں نے قیام پا کستان
تے لکھیا سی ایہناں دے داماد سلیم کاشر پوراں
راہیں دستیاب ہویا اے جیہڑا حاضر اے :

گاندھی نہرو پٹیل دی کم نظری مسلمان تائیں مسلمان کرگئی
میں تے بڑا مشکور ہاں کانگریس دا جیہدی تنگ نظری ایہہ سامان کرگئی
آپے پایا پکھنڈ اکھنڈ والا جیہدے نال پیدا پا کستان کرگئی
قہر آلود سی اوہدی نگاہ غالب پر تمنا تے میری جوان کرگئی

پا کستان دے قیام اتے بہت سارے پنجابی شاعراں خوشی دا اظہار کردیاں
لظاں لکھ کے اوس ویلے دی پنجابی شاعری وچ قومی جذبیاں نوں محفوظ کرن دا
چارا کہتا ۔

پا کستان دی تحریک دے حوالے نال پننگرن والے پنجابی ادب دا ایہہ اچانواں
جسہا جائزہ اے جیہدے توں ایہہ گوپڑ لایا جا سکدا اے کہ پنجاب تے پنجابی نے
پا کستان بنان وچ اتناں دا حصہ پایا ۔

سید اختر جعفری

میاں محمد بخش[ؒ] دی ولادت

کھڑی شریف یاں چک ٹھا کرہ ؟

”جغرافیائی معنیاں وچ پوٹھوہار اک وسیع مرتفائی حصہ اے۔ ایس حصے دی مشرقی حد اتے جہلم دریا تے مغربی حد اتے سندھ دریا اے۔ کوہستان نمک نال ایہدا جنوبی بنا لگدا اے۔ مری تے ہزارہ دیاں پہاڑیاں مرتفع دی شمالی حد بناؤندیاں نیں۔“^۱

پوٹھوہار دے طبعی جغرافیے وچ دو وڈیاں دلچسپ گلاں موجود نیں۔ پہلی مرتفع دی ارضی تاریخ تے طبعی نقوش وچ رنگا رنگی تے ون سونا پن اے۔ دوجے آب و ہوا تے سطح دے اعتبار نال ایہہ اک عبوری خطہ اے آب و ہوا تے سطح مرتفع نے ایتھوں دی سماجی تاریخ تے معاشرت اتے ڈوہنگا اثر پایا اے۔
ٹی ٹی پیٹرسن تے ڈرومنڈ نے اپنی سروے رپورٹ وچ پوٹھوہار بارے انج لکھیا اے۔

The Plains area chosm was that known as the Potwar which is roughly bounded by the Indus in the west. The Jhelum and Poonch rivers in the east. The Pir Punjal foot hills in the North and the salt ranges in the south. The Town of Rawalpindi constituting a focal Point.^۲

ایس رپورٹ توں ظاہر ہوندا اے پٹی جہلم تے پونچھ دریاواں دا ارلا کنڈھا پوٹھوہار دے علاقے وچ اے۔ ایہہ علاقہ میر پور توں لے کے جہلم شہر تیکر کھلریا ہویا اے۔ لسانی اعتبار نال وی ایہہ علاقہ پوٹھوہاری لہجے دا علاقہ اے کیوں جے میر پور تے اوہدے لاگلے پنڈاں وچ کشمیری یاں ڈوگری نیں بولی جاندی سگوں پوٹھوہاری بولی جاندی اے جیڑی پنجابی زبان دی اک شاخ یاں علاقائی لہجہ اے۔

تاریخی اعتبار نال مورخین ایس علاقے دے ڈانڈے برف دے زمانے نال ملاندے

۱- پوٹھوہار کا جغرافیائی مطالعہ، عبدالحمید رائٹھور، ص ۹

۲- Surrey Report of Potwar, P. 11, 12

نیں تے دسدے نیں پئی دوجا برفانی دور بہت لہاں سی۔ برف پگھرن نال ایس علاقے وچ بہت ساریاں تبدیلیاں آئیاں تے انسان نے وسوں اختیار کیتی۔ ۱۵۰۰ ق م دے نیڑے تیڑے آریہ ایتھے آئے تے آبادی وچ وادھا ہویا۔ چھینویں صدی ق م وچ ایران دے ہنجامنشی خاندان دے بادشاہ داریوش اعظم نے ۵۱۸ ق م دے نیڑے ایس علاقے نوں فتح کر کے اپنی سلطنت وچ شامل کر لیا۔ ایس طراں ایس خطے اتے ایرانی اثرات دا ملہ بھجا۔ ۳۲۶ ق م وچ سکندر اعظم ایس سر زمین اتے حملہ آور ہویا تے دریا جہلم دے کنارے راجہ پورس نال جنگ کر کے ایس علاقے اتے قابض ہو گیا۔ "فیر سلطان محمود غزنوی نے وھند دے مقام اتے ۳۱ دسمبر ۱۰۰۸ء نوں ہندو شاہی راجہ انند پال نوں شکست دتی تے کیانی نسل دے سردار کیگوھر المشہور گگھڑ شاہ دے سپرد ایہ علاقہ کر دتا۔ کیگوھر نے گگھڑ خاندان دی نیہنہ رکھی تے اسلام آباد توں کوئی دس کوہ دور پھروالہ دے مقام نوں اپنی راجدھانی بنایا۔ ایس تاریخی مقام اتے بابر مگروں ہاپوں تے اکبر وی آئے سن۔ تے ہاپوں نے ہندوستان اتے دوبارہ قبضہ کرن دا پروگرام ایہتے ای بنایا سی"۔

مرہٹیاں دے خلاف پانی پت دی تیجی جنگ ۱۷۶۱ء وچ پوٹھوہار دے جیالے بہادران نے ودھ کے حصہ لیا۔ ایہ جنگ احمد شاہ ابدالی نے سلطان مقرب خان دی آگوائی وچ لڑی گئی۔ ۱۷۶۵ء وچ گجرات دے مقام اتے سکھاں نے سلطان مقرب خان نوں شہید کر دتا تے پوٹھوہار دے علاقے اتے قابض ہو گئے۔ سکھاں نے ایتھوں دے وسنیکاں اتے بڑے ظلم کیتے۔ اخیر چلیانوالہ دی جنگ وچ انگریزاں نے سکھاں نوں شکست دے کے ایس علاقے دا انتظام اپنے ہتھ وچ لے لیا۔ سکھاں دے ظلم ہتھوں تنگ آنے ہونے ایتھوں دے وسنیک انگریزاں دے مدد گار تے ساتھی بن گئے۔ ایس لئی میر پور، جھام، کیمبل پور تے راولپنڈی دے بہت سارے جوان انگریزی فوج وچ بھرتی ہو گئے۔ اج وی پاکستانی فوج وچ پوٹھوہار دے بہادر جواناں دی تعداد بہت زیادہ اے ایسے لئی ایس علاقے نوں پاکستان دا "بازوئے شمشیر زن" آکھیا جاندا اے۔

کھڑی یاں میر پور دا علاقہ اک زمانے وچ ضلع جہلم وچ شامل سی^۲ پر انگریزاں دے سسے کجھ انتظامی امور پاروں ایہ علاقہ کشمیر نوں دے دتا گیا تے اہلے وئے ہزارہ دا کجھ علاقہ پنجاب وچ شامل کر لیا گیا۔ میرپور دا علاقہ

۱۔ خطہ پوٹھوہار، مضمون لفٹیننٹ کرنل گلزار خان مطبوعہ پوٹھوہار کا جغرافیائی مطالعہ، ص ۱۵

۲۔ کجھ پرانے خطوط اجسے ملے نیں جنہاں اتے میر پور ضلع جہلم لکھا ہویا اے۔

بھانویں کشمیر دا حصہ بن گیا پر ایہتوں دے وسنیکاں دی رھتل، وسیبا تے بولی
پوٹھوہاری رھئی - میر پور بارے اسپرل گزٹ آف انڈیا وچ لکھیا ہویا اے -

”شہر میر پور بھمبر ڈسٹرکٹ صوبہ جموں وچ اے - ایہہ کشمیر توں ۳۳°
شمال تے ۷۹°۳۰ مشرق ول ۱۲۳۶ فٹ دی بلندی اے آباد اے - ایہہ انگریزاں
دی جہلم چھاؤنی توں ۲۲ میل شمال ول اے - ایس شہر نوں آباد کرن والے
گگھڑ میران خان تے سلطان فتح خان سن“^۱۔

محمد عبداللہ قریشی ہوری اپنی تحقیق موجب لکھ دے نیں -

”میر پور جہلم توں ۳۵ میل دور اے - ایہتوں جہلم تائیں پکی سڑک جاندی
اے جیڑی چیچیاں پتن توں اگے نہر جہلم دے کنڈے کنڈے عالمگیر دی
سراں دے مقام اے جرنیلی سڑک نال جا رلدی اے - ایہہ شہر بڑا رونق والا
اے“^۲۔

میر پور دے پہاڑاں توں جنوب ولے تھلے اتریئے تے دور تیکر اک خوبصورت
تے سر سبز وادی و کھالی دیندی اے - ایس وادی نوں پوٹھوہاری بولی وچ کھڑی
آکھیا جاندا اے - ایس وادی دی نشاندھی اسپرل گزٹ وچ ایس طرح کیتی گئی اے -
”میر پور توں ہیٹھاں جنوبی علاقے دا ناں علاقہ کھڑی اے - ایس علاقے نوں
دریا جہلم سیراب کر سکدا اے پر اج تائیں ایس توں فائدہ نہیں لیا گیا“^۳۔

ایس حوالے توں ایہہ گل کھل جاندی اے پٹی کھڑی کسے پنڈیاں گراں دا
ناں نہیں سگوں اوس پوری وادی دا ناں اے جیڑی جہلم توں میر پور تائیں پھیلی
ہوئی اے - ایہہ وادی ۲ میل چوڑی تے ۱۵ میل لمی اے تے ایہدے وچ ۸۴ پنڈ آباد
نیں - زمین بڑی زرخیز اے تے واہی بیجی چنگی ہوندی اے جھتے زمین پتھریلی اے
اوتھے نکے نکے رکھتے جھاڑیاں اگیاں ہویاں نیں - منگلاڈیم بن نال پانی وافر اے -
حضرت میاں محمد بخش ہوراں نے ایس پوری وادی نوں اپنیاں لکھتاں وچ ملک
کھڑی آکھیا اے تے کدھرے وی کھڑی پنڈیاں کھڑی گراں نیں لکھیا - جیویں
مثنوی نیرنگ عشق وچ لکھدے نیں -

جے شاعر دا پچھے کوئی جائے بسرام
ملک ہے پاس جہلم دے کھڑی نام^۴

۱- اسپرل گزٹ آف انڈیا ، ص ۱۱۵ (کشمیر تے جموں)

۲- آئینہ کشمیر ، محمد عبداللہ قریشی ، ص ۳۵

۳- اسپرل گزٹ آف انڈیا ، ص ۷۸ (کشمیر تے جموں)

۴- مثنوی نیرنگ عشق ، میاں محمد بخش ، ص ۷۳ (اے مثنوی غنیمت کنجاہی دی

مثنوی نیرنگ عشق دا پنجابی ترجمہ اے)

پنجابی پوٹھوہاری وچ کھاڑی اوس تہاں نوں اکھدے نیں جھتے ٹوٹے ٹپے
 ہون تے تہاں اچی نوں تے ناہموار ہووے۔ جہلم تون میر پور تائیں ایہ ساری
 وادی پہاڑاں، ٹیلیاں، کھڈاں تے میداناں نال بھری ہوئی اے۔ ایس پاروں ایس
 علاقے نوں کھاڑی یاں کھاڑیاں آکھیا جانداسی۔ فیر ایہ لفظ وگڑ کے کھڑی بن گیا تے
 الکریزاں نے کھاڑیاں نوں کھاریاں بنا دتا۔ کیوں جے اوہ ”ڑ“ نوں آسانی نال ادا
 نیں کر سکدے سن۔ جہلم تے دینہ وچکار اک پنڈ کھوڑی ناں دا حالے وی آباد اے۔

علاقہ کھڑی دے شمال ول میر پور شہر تے پہاڑاں اے۔ جنوب ولے جہلم دریا
 اے تے مشرقی پاسے سمواں شریف، پنڈ اے۔ مغرب ول منگلا ڈیم تے لہڑی جاگیر
 اے۔ علاقہ کھڑی دی کل آبادی ۵ ہزار دے لگ بھگ اے۔

حضرت میاں محمد بخش ہوراں نے اپنی مشہور تصنیف سیف الملوک وچ اپنا پتہ
 دسدے ہویاں ایس علاقے نوں ملک کھڑی لکھیا اے۔

جہلم گھاٹوں پریت پاسے میر پورے تھیں دکن
 کھڑی ملک وچہ لوڑن جیڑے طلب بندے دی رکھن^۱

سیف الملوک دے ایس شعر نوں پڑھ کے گوہ کیتے بناں پنجابی ادب دے مشہور
 تذکرہ نگار مولا بخش کشتہ ہوراں نے حضرت میاں محمد بخش ہوراں دا جمن تہاں
 کھڑی پنڈ لکھ چھڈیا اے۔ نالے پورا ناں لکھن دی بجائے صرف میاں محمد^۲
 لکھیا اے۔ لکھدے نیں۔

”نام میاں محمد، آپ نام محمد پیو دا ناں میاں شمس الدین قادری پنڈ کھیڑی
 ضلع میر پور (ریاست جموں کشمیر)^۳ مولا بخش کشتہ ہوراں دی ایس بھل نے پنجابی
 زباں نے ادب دے لکھاریاں، تذکرہ نگاراں تے تاریخ نویساں نوں بھمیل بھوسیاں
 وچ ہسا دتا۔ تے اوہناں نے آپوں کوئی تحقیق کرن یاں ٹوہ لاؤن دی بجائے مکھی
 اے مکھی مارنا اپنا فرض سمجھیا۔ جیویں احمد حسین قریشی صاحب اپنی کتاب
 پنجابی ادب کی مختصر تاریخ وچ میاں محمد بخش^۴ بارے لکھدے نیں۔

”آپ کے ولد کا نام میاں شمس دین قادری ساکن کھیڑی ضلع میر پور ریاست
 جموں کشمیر (جہلم) ہے^۵ مولا بخش کشتہ ہوراں نے کھیڑی لکھیا تے قریشی

۱۔ سیف الملوک، میاں محمد بخش، ص ۳، مطبوعہ نظامت اوقاف مظفر آباد، آزاد
 کشمیر ۱۹۷۸ء

۲۔ میاں محمد ناں دے کئی پنجابی شاعر ہوئے نیں۔

۳۔ پنجابی شاعران دا تذکرہ، کشتہ ص ۱۹۸

۴۔ پنجابی ادب کی مختصر تاریخ، احمد حسین قریشی، ص ۱۷۱

ہوراں نے وی کھڑی لکھ چھڈیا اے۔ جد کہ ایہ لفظ کھڑی نہیں کھڑی اے۔“
 عبدالغفور قریشی وی میاں محمد بخش ہوراں دا جمن تھان پنڈ کھڑی لکھدے نیں۔
 میاں محمد صاحب، میاں شمس الدین قادری سجادہ نشین حضرت پیرا شاہ غازی
 دے صاحبزادے سن ۱۲۴۶ھ/۱۸۳۰ء - ۱۳۲۴ھ/۱۹۰۴ء وچ پنڈ کھڑی ضلع میر پور
 (آزاد کشمیر) وچ ہوئے۔“

ایسے طراں شفیع عقیل نے پنجابی کے پانچ قدیم شاعر، صفحہ ۱۹۹، زیبا قریشی نے
 مقالہ میاں محمد بخش دی حیاتی تے پیغام، صفحہ ۵۲، ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نے مسکدے
 پھل، صفحہ ۱۳۵ تے تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند دی جلد ۱۳ تے صفحہ
 ۳۷۳ تے میاں صاحب دی جمن تھان دا ناں پنڈ کھڑی لکھیا ہویا اے۔ حالان کہ
 میاں صاحب دا جنم علاقہ کھڑی دے اک پنڈ چک ٹھا کرہ وچ ہویا۔

آپ دے بزرگ گجرات دے پنڈ بہرام توں ہجرت کر کے علاقہ کھڑی دے پنڈ
 چک ٹھا کرہ وچ آباد ہو گئے سن تے ایہتے ای حضرت پیرا شاہ غازی قلندری دے
 مزار دے گدی نشین میاں شمس الدین قادری دے گھر ۱۲۴۶ھ بمطابق ۱۸۳۰ء نوں
 حضرت میاں محمد بخش ہوراں دی ولادت ہوئی۔

حضرت میاں محمد بخش ہوراں نے اپنی کتاب تذکرہ مقیمی (فارسی) وچ چک
 ٹھا کرہ دا ذکر ایس طراں کیتا اے۔

”موضع چک ٹھا کرہ دربار شریف کے قریب پہاڑ کے دامن میں ایک آبادی ہے۔“
 موضع چک ٹھا کرہ اصل وچ سوہان راجپوت ہندو راجیاں دا پنڈ سی۔ حضرت
 پیرا شاہ غازی قلندری نے گجراتوں ہجرت کر کے پہلاں بوڑھ جنگل تے فیر چک ٹھا کرہ
 وچ ڈیرا لایا سی۔ چک ٹھا کرہ والے پہاڑ تے اوہ چٹان حالے وی موجود اے جہدے اتے
 بہہ کے حضرت پیرا شاہ غازی قلندری عبادت کردے ہوندے سن۔ پہلاں ایہ لمی ساری
 چٹان سی فیر حضرت پیرا شاہ غازی قلندری دے حکم نال چٹان دا ادھا حصہ کھلو
 گیا۔ جہدے نال آپ ٹیک لائی رکھدے سن ایس کھلوتی چٹان اتے حالے وی آپ دی
 پشت مبارک دے نشان موجود نیں۔

حضرت پیرا شاہ غازی قلندری دا وصال ۱۱۶۳ھ وچ ہویا۔ وصال توں پہلاں

۱- عارف کھڑی، میاں محمد سکندر ص ۳۴

۲- پنجابی ادب دی کہانی، عبدالغفور قریشی، ص ۳۷۲

۳- بوستان قلندری، ص ۳۲، ترجمہ اردو ملک محمد تذکرہ مقیمی۔

۴- بوستان قلندی، ص ۳۷

۵- دل من بمن گفت برگو باہ۔ زھے پیر مرداں حق پیر شاہ (میاں محمد بخش) (بوستان
 قلندری ص ۴۵)

آپ نے اپنے خلیفہ بابا دین محمد نوں فرمایا۔ ”پٹی فقیر نوں مقام بوڑھ جنگل پسند اے۔ پر اپنی مرضی نوں میں تیری خوشی اتے قربان کر دا ہاں یاد رکھ! جے بوڑھ جنگل وچ میرا مزار ہوے گا تے کابل نے دلی دے بادشاہ تیرے سلام لٹی حاضری دین گے تے پلاء کھاویں گا، زری بادلا ہنڈاویں گا، جرعه باز اڈاویں گا، جے کھڑی چک ٹھا کرہ وچ رکھیں گا تے فیر دال روٹی کھاویں گا، کدی پروہنے رجاویں گا تے کدی نہ رجاویں گا“۔

ایتھوں گل ہور نتر کے سامنے آ گئی اے پٹی علاقہ کھڑی وچ چک ٹھا کرہ دے مقام اتے پیرا شاہ غازی دا مزار اے تے ایسے مزار دے دامن وچ حضرت میاں محمد بخش صاحب دا مزار اے۔

حضرت پیرا شاہ غازی قلندری دے مقدس مزار، کھوہ تے باغ دا ذکر میاں محمد بخش اپنی کتاب قصہ شریں فرہاد وچ ایس طراں کر دے نیں۔ جہدے نال واضح ہو جاندا اے پٹی میر پور دے پہاڑاں تے جہلم دریا دے وچکارے علاقے نوں ملک کھڑی آکھیا جاندا اے تے ایس ملک کھڑی وچ چک ٹھا کرہ ناں دا اک پنڈ اے جہدی حدود وچ حضرت پیرا شاہ غازی دا مزار اے۔ تے ایہو پنڈ میاں محمد بخش صاحب دی جمن تھان اے۔ لکھدے نیں۔

جھنگی سبز سہاوندی کھوہا چشمے دار
گردا رونق والڑے ہر دم جنت ہار
کنڈے کول پہاڑ دے پین دریا کنار
کھڑی رنگیلا ملک ہے دوہاندے وچکار
کھڑی اندر چک ٹھا کرہ پنڈ وڈا سردار
جس وچ وسے محمد پیرا شاہ سچیار

ایہ چک ٹھا کرہ اج وی موجود اے۔ ایہ نکا جیا پنڈ حضرت پیرا شاہ غازی قلندری دے مزار توں شمال ولے اک فرلانگ دے فاصلے تے پہاڑی دی جھولی وچ حالے وی وسدا رسدا اے۔ ایہدے وچ کوئی چالی دے نیڑے گھر آباد نیں۔ پنڈ دی کل آبادی ڈھائی سو (۲۵۰) افراد اے ایہدے وچ اک اچی تھان پرانی طرز دی مسیت وی اے۔ ایس پنڈ دے نمبر دار راجہ اللہ داد خان ولد غلام حیدر خان نال رالم دی ملاقات ہوئی نمبر دار راجہ اللہ داد خان حیاتی دی ۸۵ بہاراں ویکھ چکے نیں اوہناں نے بھنے وچ آپوں حضرت میاں محمد بخش ہوراں نوں ویکھیا اے اوہناں

۱۔ اوصاف قلندری، ص ۳۵، ترجمہ تذکرہ مقیمی۔

۲۔ پیراں فرہاد، میاں محمد بخش۔ قلمی نسخہ ملکیت میاں محمد زمان صاحب چک لہا ڈرہ۔ کھڑی شریف میر پور

نے وی ایس گل دی تصدیق کیتی اے پئی حضرت میاں محمد بخش صاحب دی ولادت چک ٹھا کرہ وچ ہوئی چک ٹھا کرہ کیوں جے اک ہندوانہ ناں اے۔ ایس لئی پاکستان بن مگروں ایہدا ناں کھڑی شریف مشہور ہو گیا پر محکمہ مال دے رجسٹراں وچ چک ٹھا کرہ ای درج اے۔

عام لوک کھڑی شریف صرف اوس مقام نوں آکھدے نیں جتھے حضرت پیرا شاہ غازی قلندر صاحب، حضرت میاں محمد بخش صاحب، حضرت میاں دین محمد صاحب، حضرت میاں شمس الدین صاحب نے ہور دوجے مزارات نیں۔ تے گدی نشیناں دے کجھ گھر نیں مزار توں اک فرلانگ دے فاصلے اتے مغرب ول اک لہا بازار اے جہدے دوجے بنے چنگا تگڑا پنڈ آباد اے ایس بازار تے پنڈ نوں چپچیاں آکھیا جاندا اے ایتھے ڈاک خانہ وی اے۔ کھڑی شریف آؤن والیاں بساں تے رکشیاں دا اڈہ وی ایتھے ای اے عام لوک چپچیاں پنڈ نوں وی کھڑی شریف آکھ دیندے نیں۔ کیوں جے ایتھے اتر کے مزار تیکر پیدل جانا پیندا اے۔

ایس علاقے (وادی) وچ کھڑی خاص ناں دا اک پنڈ وی موجود اے۔ پر اوہ پنڈ چک ٹھا کرہ توں ساڈھے چھ میل دور اے۔ تے اوہدا حضرت پیرا شاہ غازی صاحب نے حضرت میاں محمد بخش صاحب صاحب نال کوئی تعلق نہیں۔

ایہناں اندر لیاں تے باہر لیاں شہادتیاں توں ایہ گل کھل گئی اے پئی حضرت میاں محمد بخش صاحب دی ولادت باسعادت موضع چک ٹھا کرہ علاقہ کھڑی میر پور آزاد کشمیر وچ ہوئی۔

کتاباں

- ۱۔ آئینہ کشمیر : محمد عبداللہ ، آئینہ ادب ، لاہور - (س - ن)
- ۲۔ بوستان قلندری : (اردو ترجمہ تذکرہ مقیمی) مترجم ملک محمد، جہلم - (س - ن)
- ۳۔ پنجابی شاعراں دا تذکرہ : مولا بخش کشتہ ، لاہور - ۱۹۶۰ء
- ۴۔ پنجابی ادب کی مختصر تاریخ : احمد حسین قریشی ، لاہور - ۱۹۷۲ء
- ۵۔ پنجابی ادب دی کہانی : عبدالغفور قریشی ، لاہور - ۱۹۷۲ء
- ۶۔ پوٹھوہار کا جغرافیائی مطالعہ : مرتبہ عبدالحمید راٹھور ، راولپنڈی ۱۹۷۳ء
- ۷۔ سیف الملوک : میاں محمد بخش ، مظفر آباد - ۱۹۷۸ء
- ۸۔ مثنوی شریں فرہاد : میاں محمد بخش ، قلمی نسخہ ملکیت میاں محمد زمان چپچیاں
- ۹۔ مثنوی نیرنگ عشق : میاں محمد بخش ، جہلم - ۱۹۶۳ء
- ۱۰۔ عارف کھڑی : میاں محمد سکندر ، کھڑی شریف - ۱۹۷۰ء

۱۱۔ Imperial Gazetteir of India, Kashmir & Jamu, Class No. 915 I 1 k. - 1
calcutta, 1909.

۱۲۔ Survey Report of Potwar, T. T. Peterson and Dromoud. - 1۲

۱۹۷۸ء دا پنجابی ادب (اک جائزہ)

اپنے کم کاج دا جائزہ لیندیاں رہنا ہمیش فائدہ وند ہوندا اے تے زندہ قوماں ایہہ کم بڑے آہر نال کردیاں نیں۔ علامہ اقبال اپنی نظم مسجد قرطبہ دے اخیر وچ آکھیا اے :

صورت شمشیر ہے دست قضا میں وہ قوم
کرتی ہے جو ہر زماں اپنے عمل کا حساب

ایچ ای بابا فرید لکھدے نیں :

اپنے گریبان میں سر نیواں کر کے ویکھ

ماضی تے حال بارے جائزہ ای آؤندی بھلک نوں چنگا بنان وچ مدد دیندا اے نیں ایسے جذبے دے تحت مناسب جاہدا اے کہ بیتے ورھے ۱۹۷۸ء دے ادب دا جائزہ لیا جاوے ایہہ جائزہ لیندیاں اسی بیتے ورھے توں کسے ویلے پچھے وی جہات ماراں گے تاں جے گل نوں نتاریا جا سکے۔

شعبہ پنجابی پنجاب یونیورسٹی دے کھوج تے پرکھ دے چھیاہی رسالے ”کھوج“ دے پہلے شمارے وچ شامل شہباز ملک پوراں دی ترتیب دتی ہوئی ”پاکستانی پنجابی ادب دی بلیوگرافی (کتاب واقفی)“ توں پتا لگدا اے پئی ۱۹۴۷ء توں ۱۹۷۸ء توڑی بتیاں ورھیاں وچ ۱۰۳۵ پنجابی کتاباں چھپیاں۔ ایہدا مطلب ایہہ نکلیا کہ اوسطاً ۳۲ کتاباں ہر سال چھپدیاں رہیاں، ایس بلیوگرافی توں ایہہ وی پتا لگدا اے پئی پنجابی ادب دی رفتار ہر سال پچھلے سال نالوں ودھ جاندی رہی تے پچھلے بتیاں سالوں وچ چھپن والیاں سال بہ سال کتاباں دی اوسط نالوں ۱۹۷۸ء وچ چھپن والیاں کتاباں دی گنتی وی ودھ رہی یعنی ایہہ تعداد ۵۵ بن دی اے، ایہناں کتاباں وچ ہر قسم دی کتاب شامل اے شاعری تے نثر، پنجابی بارے دوجیاں زباناں وچ لکھیاں گیاں کتاباں دے ترجمے، شاعری دے مجموعے جنہاں وچ ارباں لہاناں تے نریاں غزلاں دے مجموعے آؤندے نیں ایچ ای نعتاں دے مجموعے بھٹکل شاعری، منظوم تذکرے وغیرہ۔ ایچ ای نثر وچ داستاناں وچوں کہانی تے ناول تے ڈرامہ آؤندے نیں۔ تنقید تے تحقیق دیاں کتاباں، بھٹکل نثر وچوں سفرنامہ تیکر ڈائل اے۔ مجموعی طور تے ویکھیا جاوے تے شاعری دی رفتار ایچ وی نثر نالوں تیز چاہدی اے۔

غزل

ایس سال غزل وی نظم دے موہڈے نال موہڈا جوڑ کے ٹردی نظر آؤندی اے تے ایہہ ردعمل لگدا اے ایس خیال دا کہ پنجابی شاعری دا مزاج ای غزل نال لگا نہیں کھاندا۔ ایہہ خیال اج توں کجھ ورھے پہلے بڑا عام سی تے کسے حد توڑی وزنی لگدا سی پر ہن نہیں۔

پنجابی غزل دا کھرا کھوج شاہ مراد (وفات ۱۷۰۲ء) دے زمانے وچوں لبھدا اے۔ کلام شاہ مراد وچ باران باقاعدہ پنجابی غزلاں لبھدیاں نیں سچل سرمست^۲ دے کلام وچ وی غزلاں ملدیاں نیں۔ میاں محمد بخش^۳ دے قصے سیف الملوک وچ وی دس غزلاں شامل نیں۔ نواب غلام حسن خاں عرف حکیم گاموں خاں (۱۸۶۰ء۔ ۱۹۱۶ء) نے بہت غزلاں لکھیاں پر اوہ کتابی شکل وچ محفوظ نہیں ہو سکیاں۔ میاں مولا بخش^۴ کشتہ امرتسری نے سب توں پہلاں ۱۹۰۳ء وچ اپنیاں غزلاں دا دیوان شائع کیتا جیہدے وچ ردیف وار غزلاں شامل نیں۔

نویں پنجابی غزل دیاں بنیاداں پیر فضل گجراتی نے چکیاں۔ احمد ندیم قاسمی پوراں لکھیا (سہرو ماہ یادگار فضل نمبر ۱۹۷۴ء) 'اج اکا دکا نوجوان پنجابی شاعران دی وجہ نال نویں پنجابی غزل امکاناں دیاں جیہڑیاں یقین نہ آون وسعتاں ول ودھ رہی اے، ایہناں دی نشان دہی پیر فضل نے کیتی سی'۔ اوہناں دی کتاب ڈونگھے پینڈے وچ اوہناں دیاں ۱۳۵ غزلاں نیں، ٹکوراں وچ ۳۳ غزلاں نیں تے کجھ غزلاں ان چھپیاں وی پیر پوراں دی یادگار راقم کول موجود نیں۔ ۱۹۶۳ء وچ سلیم کاشر دی کتاب "تتیاں چھانواں" چھپی جیہدے وچ ۲۶ غزلاں وی شامل نیں ایہناں غزلاں وچ دیس پنجاب تھان تھان ساہ لیندا جا پدا اے ۱۹۶۴ء وچ ماجد صدیقی دی کتاب "وتھان ناپدے ہتھ" چھپی ایہہ وی غزلاں دا مجموعہ اے پنج ایہناں سچھے غزل کہن والیاں پاروں نویں پنجابی غزل دا پکا پیڈا مڈھ بچھ گیا۔ پچھلیاں ستاں سالوں وچ نویں پنجابی غزل نے بڑی ترقی کیتی اے تے بلدا شہر (رؤف شیخ) یادان (رشید انور) چانن دا کھڑکار (نذیر چوہدری) چن دی کھاری (علامہ غلام یعقوب انور) تے ٹوٹے ونگاں دے (احسان رانا) ورگے پنجابی غزل دے مجموعے سامنے آئے نیں۔ اکلاہے دا مسافر (عارف عبدالمتمین) وچ شامل غزلاں پنجابی غزل دے نویں امکان سجھاندیاں نیں۔

۱۹۷۸ء دے شروع وچ ای منظور وزیر آبادی دیاں غزلاں دا مجموعہ "ویلے

۲۔ مراثیکی دیوان : سچل سرمست

۱۔ کلام شاہ مراد۔

۳۔ دیوان کشتہ

۴۔ سیف الملوک : میاں محمد بخش

ہتھ نیاں“ چھپ کے آیا جیہڑا نویں پنجابی غزل وچ سوہنا وادھا اے۔ ایہدے مقدمے وچ عارف عبدالمتین ہوراں منظور نوں پنجابی دا آدرش پرست شاعر ثابت کرن تے زور دتا اے تے رؤف شیخ نے ایہدے فلیپ تے ایہہ سٹہ کڈھیا اے ”منظور وزیر آبادی“ غزل نوں نویاں سوچاں دی چس دے کے تجربے دے نویاں گہنیاں نال سنگار دا اے“ شہباز ملک ہوراں منظور نوں اپنے اک مضمون وچ مثبت سوچاں دا شاعر قرار دتا اے۔ ایچ ای اختر جعفری ہوری لکھدے نیں کہ ”منظور دے کلام وچ جتھے فکری تے ذہنی توازن موجود اے او تھے اوہدے کلام وچ خاص طرح دا ہیئت تے عددی توازن وی موجود اے۔“

۱۹۷۸ء دی پہلی تہائی وچ ای سلیم کاشر دیاں غزلاں دا مجموعہ ”سرگی دا تارا“ ساڈے سامنے آیا۔ ایہدے بارے ڈاکٹر وحید قریشی ہوراں فلیپ اتے لکھیا اے^۲ منافقت چاہے کسے رنگ وچ ہووے، سلیم کاشر اوہدا دشمن اے اوس دیاں غزلاں وچ سب نالوں بوہتا ذکر حیاتی دے ایسے روپ دا اے“ شریف کنجاہی ہوراں نے کاشر دیاں غزلاں وچ امید پرستی دی نشان دہی کیتی اے جدوں کہ احمد ندیم قاسمی دیباچے وچ آکھیا اے کہ غزلاں دا ایہہ مجموعہ پنجابی غزل نوں بہت اچا لے گیا اے، جمیل ملک ہوراں نے لکھیا اے کہ ”میں غزل وچ اوہدی سوچ نوں قوت دا ااں دینا واں تے اوہدے فن نوں نرماسٹ دا اک پھیلیا ہویا سلسلہ سمجھناں واں۔ سلیم کاشر دی غزل ایس قوت تے نرماسٹ دا نالو نال اظہار کر دی اے“ ایچ ای شہباز ملک^۳ ہوراں اپنے اک مضمون وچ سلیم کاشر نوں عزم تے عمل دا شاعر قرار دتا اے، راقم دا خیال اے کہ سلیم کاشر دی غزل وچ اک اجیہے ٹل دا اظہار ہوندا اے جیہڑا شعوری اے تے شاعر دے مزاج نے پیدا کیتا اے، غزل وچ حسن دے نال نال ایس قسم دا ٹل علامہ اقبال نے لیاندا سی۔ اظہار دا حسن تے ٹل، سماجی شعور دی پکیائی، باطن دی صفائی تے دلیری نال آؤندا اے تے سلیم کاشر دا شعری بھنڈار ایہناں دولتاں نال بھرپور اے۔

مئی ۱۹۷۸ء وچ اقبال سوکڑی دیاں پنجابی دے سرائیکی لہجے دیاں غزلاں دا ہوراں مجموعہ ”کالے روہ چٹی برف“ چھپیا، ملک عزیز الرحمن نے ایس کتاب دے ”پیش لفظ“ وچ لکھیا اے ”غزل دے میدان اچ جیہڑے نویں نویں مضمون، اوہاں سوچاں نوں رنگ این ساڈے شاعر نے زبان کون عطا کیتین اوں تیں سرائیکی

۱۔ ویلے ہتھ نہاں : منظور وزیر آبادی (فلیپ)

۲۔ کتاب لڑی ”لوک رنگ“ جون جولائی ۱۹۷۸ء مضمون اختر جعفری ”پنجاب

دی اوہلی آواز“

(پنجابی) شاعری بجا طور تے فخر کر سگدی اے۔ اقبال سوکڑی اج دا شاعر اے۔ حساس دل رکھدے تے مشاہدہ بہوں تیز ہس، سوچ ستھری تے نکھری ہوئی ہے تے انداز بیان سدھا سادا ہوون اپنی ہک و کھری سنجان رکھیندے۔“

ایس سال غزل دا اک مجموعہ سیٹھ اسحاق ہوراں دا وی آیا ”دلیلاں“۔ ایس مجموعے بارے اظہار خیال کردیاں استاد محمد دین فانی ہوراں لکھیا اے ”مینوں ایہدے وچوں اپنے سجنان پیاریاں دے نورانی چہرے نظر آؤندے نیں۔ اوہناں دیاں یاداں دے عنبر دی مہکار تروتازہ کردی اے تے فیر مینوں حیاتی دیاں کڑتاناں وی مٹھاس لگدیاں نیں“ پیر فضل گجراتی، بابو عبدالغنی وفا، ڈاکٹر فقیر، علامہ غلام یعقوب انور تے ہور کئی بزرگان تے سنگیاں دے دوآلے ایس مجموعے دی ساری شاعری گھمدی اے، علامہ یعقوب انور دیاں بصیرتاں توں شاعر نے بہت فائدہ اٹھایا اے ایسے لئی پروفیسر شہباز ملک ہوراں فلیپ وچ لکھیا اے کہ دلیلاں وچوں غلام یعقوب انور دی خوشبو آؤندی اے اوہ ایہہ وی لکھدے نیں ”اج دے دور دے مسئلیاں بارے وی سیٹھ اسحاق ہوراں دا احساس بڑا جان دار اے تے اک جیہڑی گل سیٹھ اسحاق ہوراں دی شاعری وچ انفرادی حیثیت رکھدی اے اوہ ”انکھ“ دا اچھا اظہار تے اپنی رہتل وچ اوہدی ہوند دی چاہت اے۔“

”سانجھے روگ“ رفاقت حسین ممتاز دیاں ۱۹ غزلاں، احمد سعید سانول دیاں ۱۰ غزلاں تے مزمل ساجد رانا دیاں ۲۳ غزلاں دا سانجھا مجموعہ اے ایہناں تناں نوجواناں وچ یاری دے نال نال ڈونگھی فکری سانجھ وی نظر آؤندی اے تے ایہہ سانجھ، سانجھے شعری مجموعے دا سبب لگدی اے، ہر شاعر دیاں غزلاں نال دو دو صفحیاں دی جان پچھان وی شامل اے، رفاقت حسین ممتاز دیاں غزلاں نال تنویر بخاری دی جان پچھان شامل اے جیہدے آخر تے اوہ لکھدے نیں ”اوہدے لفظاں وچوں اوہدے اندر ڈکے قیدی دیاں زنجیراں دا کھڑکار پیا سنیندا اے تے اوہدے من دے بلھے دی دھال دی دھمک وی، اوہدیاں غزلاں وچ کتے چیچی منگدے، رہاڑے پئے بال جیہی ولکنی اے تے کتے گمیا پنل ٹولدی سسی دا کرلاٹ“ احمد سعید سانول بارے جان پچھان کراندیاں خلیل آتش لکھیا اے ”پنجابی ادب لئی سانول اک نواں روپ اے، اک نویں ڈلھک تے سچرا ناں اے اوہدے شعراں دی سادگی ویلے نال ٹردی ہوئی آؤن والے سمے تے اک چنگا تے نویکلا اثر چھڈن دی کھیچل مگر لگی ہوئی اے“ ایچ ای مزمل ساجد رانا بارے ظفر منصور دا آکھنا اے کہ ”مزمل ساجد دی شاعری اکلاہی تے وچھوڑے دے مارے ہوئے انسان دی اجیہی ہوک اے جیہڑی سنن والیاں دے سینیاں وچ نمھے نمھے درد جگاندی لگی جاندی اے“

”گجھیاں پیڑاں“ وچ کجھ پھٹکل چیزاں وی نیں پر ایہدے وچ غزلاں دی گنتی

۵۴ تیکر اپڑی ہوئی اے تے ایہہ غزلاں ای پورے مجموعے تے حاوی نیں ایسے پاروں
ایس دا ذکر غزل دے حصے وچ کیتا جا رہیا اے ، ایہہ مجموعہ یعقوب مومن دے
لام دے ٹل دا سٹہ اے ۔ ایس مجموعے دیاں غزلاں وپوہیں صدی دے اک حساس
ہندے دے اندر دیاں ساڑاں دی ہواڑ وانگوں نیں ۔ ایچ لگدا اے کہ شاعر نے ہر
اسم دی اوچ نیچ ویکھی اے تے اوہدے شعر تجربیاں دی بھٹھی وچوں پوزی طرح
آپ کے نکلے نیں اک شعر ویکھو :

سوچاں وانگ گواچ جاناں وان سدھراں وانگوں مر جاناں وان
سادھاں وانگوں گلیاں کچھناں ، چوراں وانگوں گھر جاناں وان

شاعری دے مجموعیاں وچوں اک ہور مجموعہ اجیہا اے جیہدا ذکر غزل دے
بھت ای کرنا پئے گا ایہہ مجموعہ ”ڈوہنگھیاں سوچاں“ اے جیہدے وچ اصغر شامی
دی اک حمد ۳۶ غزلاں ۸ تراٹیلے کئی شاعراں دے شعراں دیاں تضمیناں ۸ گیت ،
کجھ ٹپے تے دس نظماں شامل نیں۔ ایس شاعر پنجابی شاعری وچ فرانسیسی شاعری دی
اک صنف تراٹیلے نوں پہلی وار لیاندا اے ۔ شاعر بارے مشتاق اسلام آبادی نے لکھیا
اے ”اصغر شامی زندگی دا شاعر اے اوہ اپنے ذاتی دکھاں نوں اپنے قومی تے سماجی
دکھاں توں وکھرا ہو کے نہیں ویکھنا چاہندا“

غزلاں دے ایہناں مجموعیاں توں اڈ منیر نیازی دے مجموعے ”رستہ دسن والے
نارے“ وچ چھ غزلاں ، شاہین نازلی دے مجموعے ”خیال خواب تے رنگ“ وچ ۱۸
غزلاں، کنول مشتاق دے مجموعے ”اکھاں ست سمندر“ وچ ۱۲ غزلاں ، عابد جعفری
دے مجموعے ”گئے گواچے سکھ“ وچ ۲ غزلاں تے راقم (حفیظ تائب) دے مجموعے
”سک متراں دی“ وچ دس غزلاں وی نویں پنجابی غزل دیاں نشانیاں نیں ۔

نظم

پنجابی دی نویں نظم دے سر کڈھویں شاعراں وچوں منیر نیازی اوہ شاعر اے
اسے لوہں نسل نوں ودھیرا متاثر کیتا اے اوہدا پنجابی مجموعہ ”رستہ دسن والے
نارے“ ۱۹۷۸ء وچ چھپیا اے ایس مجموعے تے تبصرہ کردیاں سراج منیر لکھیا اے
پنجابی تے اردو شاعری وچ منیر اپنی قسم دا کلا شاعر اے تے اوہدی کتاب
بارے اردوں ودھ کجھ نہیں کہیا جا سکدا اے کہ اوہ اک نہ مکن والے وژن
(Vision) لوں ہور ودھاؤن دا مرحلہ اے

ستمبر ۱۹۷۸ء وچ چھپن والی کتاب ”میں کنے ہانی وچ آن“ وچ ماجد صدیقی
دے اک اوہں ہرت ہائی اے کہ اوہناں اپنیاں سارہاں کتاباں اکٹھیاں کر کے نوہاں

۱۰۔ لاہور ”لاہور مارچ اپریل ۱۹۷۹ء

کتاباں وی اوہناں نال شامل کردتیاں نیں ایس لحاظ نال ایہہ اک قسم دی ”کلیات
ماجد صدیقی“ بن گئی اے ایس کتاب وچ اوہدیاں نویاں پرانیاں جیہڑیاں کتاباں
شامل نیں اوہناں دا ویروا ایچ اے :

ناں کتاب	پہلی وار	دوجی وار	تیجی وار	ویروا	صفحے
وتھاں ناپدے ہتھ	۶۱۹۶۳	۶۱۹۶۵	۶۱۹۶۵	غزلاں	۸۸
سونہاں لیندی اکھ	۶۱۹۶۶	۶۱۹۷۸	—	نظاں	۴۸
میں کنے پانی وچ آں	۶۱۹۷۸	—	—	نظاں	۴۰
رتینجنان	۶۱۹۷۸	—	—	نکیاں نظاں	۴۰
گنگے دیاں رمزاں	۶۱۹۷۸	—	—	نثری نظاں	۳۲
پاسے دا سبھا	۶۱۹۷۸	—	—	طنزیہ، مزاحیہ نظاں	۴۸

ایہدا مطلب ایہہ اے کہ اوہناں دیاں آخری چار کتاباں دا ۱۹۷۸ء وچ وادھا
ہویا اے۔ شریف کنجاہی ہوراں ایس کلیات دے مقدمے ”ست رنگی پینگھ“ وچ لکھیا
اے کہ ”ماجد دی ایہہ خوش قسمتی اے کہ اوہ پنڈ دا جم اے جس دا خمیر اک
دوجے وچ دلچسپی لین توں اٹھیا ہوندا اے تے ایسے کر کے اوہ اپنے آس پاس دے
اوہناں لوکاں دے مسائل نوں نہ بھل سکدا سی تے نہ بھل سکیا اے جنہاں وچ اوہ
جمیا پلیا تے جنہاں وچ اوس نوں اوہ دنیا داری تے نفسا نفسی نہیں سی دس سکدی
جس دا احساس اوس نوں شہری زندگی نال واہ پین توں بعد ہویا جس وچ ہمسایہ ماں
پیو جایا ہون دی تھان توں رہ جاندا اے“

شاہین نازلی دا دوجا شعری مجموعہ ”خیال خواب تے رنگ“ کنول مشتاق دا
مجموعہ ”اکھاں ست سمندر“ غلام حسین ساجد دیاں نظاں کافیاں تے گیتاں دا مجموعہ
”دنیا پھرے غازی“ عابد جعفری دا مجموعہ ”گئے گواچے سکھ“ رومانوی رویے دے
نال عصری شعور دیاں نشانیاں وی نیں۔ جوگی جہلمی دا مجموعہ ”مندراں“ نال نال
چھپ چکیا اے ”سک متراں دی“ جیہڑی کہ راقم دی عاجزانہ کوشش اے ایہدے وچ
ہوہتا حصہ نعتاں دا اے۔ ایس کتاب دا تجزیہ کردیاں اسلم رانا ہوراں لکھیا اے
کہ ”ایس ساری شاعری وچ جسمانی تے مادی رشتے دے حوالے نال کوئی گل نہیں کیتی
گئی، حفیظ تائب ہوراں دی اپنی اک دنیا آباد اے تے ایس دنیا وچ ون سونے رنگ
اوہناں دیاں عقیدتاں تے جذبیاں نے بھرے نیں۔“

۱- ”دنیا پھرے غازی“ وچ اک دو نظاں اجیہیاں نیں جنہاں آتے اسلامی عقائد دے

خلاف ہون دے الزام لگ چکے نیں۔ (مدیر)

۲- امروز ”لاہور ۱۶ مارچ ۱۹۷۹ء

نادم عصری دی کتاب ”تارے نیل گگن دے“ پنجابی دے ۳۸ مرحوم شاعراں دا نثر تے نظم وچ تذکرہ اے، حالات زندگی نثر وچ لکھے گئے نیں جدوں کہ شاعر نے اوہناں بارے اپنے تاثرات تضمیناں دی صورت وچ نظائے نیں اہہ تذکرہ اک لحاظ نال اچ پدھر دا ادبی کارنامہ اے تے پنجابی دیاں کئی ادبی تاریخاں نوں سوڈھا مار کے اگے نکل گیا اے۔ ایس قسم دے تذکریاں دی روایت پنجابی شاعری وچ ایدوں پہلاں موجود اے جیویں مولوی احمد یار نے اٹھارویں صدی وچ پنجابی دے شاعراں بارے بڑیاں سوجھ تے کھوج بھریاں گلاں کیتیاں نیں ایچ ای مہاں محمد بخش نے وی سیف الملوک وچ پنجابی شاعراں بارے بڑیاں ٹھکدیاں گلاں کیتیاں نیں۔ ایس پرت نوں اگے ٹور دیاں ۱۹۷۷ء وچ نوجوان شاعر غلام مصطفیٰ ہسل نے ”میلے متراں دے“ ناں دا پنجابی دے زندہ شاعراں دا منظوم تذکرہ شائع کیتا سی۔ نادم عصری پوراں دا تذکرہ ”تارے نیل گگن دے“ پنجابی ادب وچ اک ان ملا وادھا قرار دتا جا سکدا اے۔

پنجابی ادب دی دنیا وچ اک شاعر نے ”گلزار سسی“ راہیں پہلی واری اپنی جان پھان کرائی اے۔ اہہ شاعر اے غلام حیدر عرف مستان علی مستانہ۔ رب جانے ایڈا وڈا شاعر ہن توڑی کتھے لکیا رہیا اے۔ اوہدی عمر ایس ویلے ۶۷ سال دی اے۔ گلزار سسی اوہنے ۱۹۳۰ء وچ لکھی سی، جیہڑی ۱۹۷۸ء وچ چھپی اے۔ اہہ سسی ڈیوڑھ دی شکل وچ لکھی گئی اے تے حافظ برخوردار، وارث شاہ، ہاشم شاہ، مہاں محمد الدین دلاوری، میاں اللہ بخش کنڈل، فضل شاہ، مولوی غلام رسول (اللہ مہاں سنگھ والے) دائم اقبال، حاجی محمد نے اعظم چشتی دیاں سسیاں دے بعد ان دے باوجود اہمیت رکھدی اے۔

اسحاق محمد پوراں دا اک تن ایکٹ دا ڈرامہ ”مصلیٰ“ ۱۹۷۲ء وچ چھپیا سی۔ اس ڈرامے نوں ملک آغا خاں سیوترہ نے ”نوبل رت دے پوگے“ ناں دے کے جاک نامے وچ ڈھالیا اے۔ بستری محمد اسلم دلگیر ایسے ڈرامے نوں منظوم قصے دی شکل دی اے تے ایس منظوم قصے نوں ”صاباں رتا“ دا ناں دتا اے۔ ایہناں دو اوں کتاباں دے آخر تے سوشلزم راج بارے ترانے، انقلابی ماہیا تے محنت کشاں دی جگنی وغیرہ شامل نیں۔ اشتراکی وچار دا ایڈا ننگا پنگا پرچار پنجابی ادب وچ ایدوں پہلاں لکھ نہیں آیا۔ آزاد نظاں دا اک مجموعہ ریاض راجی دا ”کرانے“ ناں ال چھپیا اے۔

ترجمے

پہلے ’دجہ ورہیاں توں اردو فارسی توں پنجابی وچ تے پنجابی توں اردو وچ اے۔ اے ترجمے ہونے نیں شاعری دہاں ترجمہاں دہاں چھ بڑیاں اچھاں کتاباں ۱۹۷۸ء وچ دی وہیاں نیں۔

۱- نعتیہ ادب دا کوئی وی شہ پارہ پن توڑی ، امام شرف الدین بوسیری دے قصیدے بردہ شریف دی اچیائی تے مقبولیت توڑی نہیں اپڑ سکیا۔ ایس قصیدے دے ہر زبان وچ بے شمار ترجمے ہو چکے نیں۔ ڈاکٹر مسر عبدالحق پوراں ایس قصیدے نوں فارسی نظم ، سرائیکی (پنجابی) نظم ، اردو نظم تے انگریزی نثر وچ ترجمہ کیتا اے۔ ترجمیاں دے نال ڈاکٹر پوراں ایس قصیدے دے فضائل ، پڑھن دے آداب تے فرہنگ دا وی وادھا کیتا اے۔ ایس توں پہلاں بہاول پور دے اک بزرگ محمد عزیزالدین پوراں بردہ شریف دا فارسی ، اردو تے پنجابی نظم وچ ترجمہ نظم الوراہ (۱۳۰۱ھ/۱۸۸۵ء) دے نال کیتا ہویا اے۔ حافظ برخوردار ، سید وارث شاہ ، شہیدی ، مولوی محمد اسماعیل فاضل دیوبندی تے احمد حسین قریشی قلعہ داری نے وی قصیدہ بردہ شریف دے پنجابی نظم وچ ترجمے کیتے سن۔ وارث شاہ دا بردہ شریف دا ترجمہ ماہوار رسالے وارث شاہ ملتان دے میاں محمد نمبر وچ میاں محمد بخش پوراں دے نال چھاپیا گیا سی۔ جیہڑی کہ بڑی وڈی بھل اے ایس قصیدے دا ترجمہ وارث شاہ نے ۱۱۵۲ھ/۱۷۳۹ء وچ کیتا سی تے ترجمے دے اخیر ایہہ خبراں وی دتیاں سن۔

ایہہ ترجمہ راس کیتا میں اوس شرح تھیں بھائی
حضرت میاں جہاں جہنابی جیہڑی شرح بنائی
نانو مصنف سید وارث جندالی وچ وسے
جیہڑا شیر غازی نے بدھا سبھو کوئی دسے

ایس ترجمے دے کئی قلمی نسخے لبھدے نیں۔

۲- شریف کنجاہی پوراں ”کہے فرید“ نال دی کتاب وچ حضرت بابا فرید دے بولاں دا آزاد نظم دی شکل وچ اردو ترجمہ کیتا اے ، جیہڑا بڑا صاف سوہنا تے قدر دے لائق اے۔

۳- صدیق طاہر پوراں مشہور صوفی شاعر سچل سرمست دے سرائیکی (پنجابی) دیوان دا اردو وچ ترجمہ کیتا اے۔ کتاب توں پہلاں حضرت سچل سرمست دی حیاتی تے شاعری بارے اردو مقدمہ وی شامل اے۔

۴- اظہار انکار المنکرین من صلوة المحبین مولوی نبی بخش حلوانی (تفسیر نبوی والے) پوراں دی اردو کتاب اے۔ ایہدے وچ مولانا غلام محی الدین قصوری (۱۷۸۷ء توں ۱۸۵۴ء) پوراں دا کیتا ہویا درود مستغاث شریف دا پنجابی شعراں وچ ترجمہ تے مولوی نبی بخش حلوانی (۱۸۵۰ء توں ۱۹۳۵ء) پوراں دا اپنا کیتا ہویا درود تاج دا منظوم ترجمہ وی شامل اے۔ ایہہ دونویں ترجمے پنجابی ادب وچ انملا وادھا نیں۔

۵۔ ماجد صدیقی نے اردو شاعر احمد فراز دیاں ۳۳ غزلاں نظماں نوں ”پرتان“ ناں دی کتاب وچ پنجابی وچ بڑے سوچے ڈھنگ دے نال ڈھالیا اے۔

تعلیق

پرائیاں تے نایاب کتاباں نوں نویں حساب کتاب نال ترتیب دینا ادب دی بڑی وڈی خدمت اے۔ ۱۹۷۰ء وچ ۸ کتاباں نویاں تقاضیاں موجب ترتیب دتیاں گئیاں۔

۱۔ محمد آصف خاں پوراں ”آکھیا بابا فرید“ ناں دی کتاب وچ بابا فرید دے اشلوکاں نوں نسخ تے نستعلیق خطاں وچ ترتیب دتا تے ہر شلوک دے تھلے آوکھے لفظاں دے معنے وی لکھے نیں۔ کتاب نال ۱۲۵ صفحیاں دا اک مقدمہ شامل اے جیہدے وچ بابا جی دیاں جمن مرن دیاں تاریخاں تے جمن بھوٹیں بارے ساریاں پچھلیاں حوالیاں دا ویروا کردیاں ہویاں، سٹا کڈھیا اے تے دسیا اے کہ ایہہ شلوک بابا فرید دے ای نیں۔ ایس سلسلے وچ میکالیف تے دوجیاں لکھاریاں دی ایس رائے تے وی بحث کیتی اے کہ گورو گرنتھ وچ شامل شلوک بابا فرید دے نہیں۔ شلوک تے ایس دی تکنیک بارے بحث وی کیتی اے۔

۲۔ افضل پرویز پوراں ”کہندا سائیں“ ناں دی کتاب وچ احمد علی سائیں دیاں سی حرفیاں دے سارے بند جمع کرن دی اک ہور تے بڑی بھرویں کوشش کیتی اے۔ سبھ توں پہلاں گجرات دے حاجی محمد ادریس صراف نے پیر فضل گجراتی دی مدد نال ”ایات سائیں احمد علی مرحوم“ ناں دی کتاب وچ سائیں پوراں دیاں سی حرفیاں دے بیت جمع کیتے سن۔ ۱۹۷۷ء وچ رضا ہمدانی پوراں ”سائیں احمد علی پشاوری“ ناں دی کتاب وچ سائیں پوراں دا کلام جمع کیتا سی تے نال اٹھ صفحیاں دا ابتدائیہ تے ستاراں صفحیاں دا مقدمہ وی شامل کیتا سی۔ افضل پرویز پوراں اپنی کتاب وچ ”مرتب ولوں“ دے سرناویں تھلے ۶۰ صفحیاں دا اک مقدمہ وی شامل کیتا اے جیہڑا بڑے کم دی چیز اے۔

۳۔ فریہ صابر پوراں قادر یار دی پورن بھگت، سوہنی مہینوال تے وار ہری ناگہ لہوا نوں سودھیا اے۔ جے ایس کتاب وچ قادر یار دا معراج نامہ وی شامل در دتا جاندا تے ایہہ قادر یار دی ”کلیات“ بن جاندی تے ایہدی اہمیت بہت ودھ جاندی۔ ایس سلسلے وچ شریف صابر پوراں ”کجھ سودھن پارولوں“ دے اخیر وچ پنج معذرت کیتی اے ”ایس مجموعے وچ معراج نامہ شامل نہیں کیتا جا سکھا۔ اجیہے دہی موضوع بارے کجھ چھوکھی ذمہ داری دا کم اے۔ معراج نامہ شامل ہون تے وکھرا ایہ کتاب جا رہی اے۔“

۲۔ حمید اللہ شاہ ہاشمی پوراں حافظ شاہ جہاں مقبل دے قصے ”پیر رانجھا“ نوں سو دھیا اے تے ہر صفحے دے تھلے اوکھے لفظاں دے معنے وی درج کیتے نیں۔ ”پہلی گل“ وچ شاہ پوراں ایہہ پتا دتا اے پئی، کتاب دی ترتیب لئی اک خستہ جیہا قلمی نسخہ ورتیا اے، جیہدے کاتب تے سن سال دا کوئی پتہ نہیں۔ شکل وجہ توں نسخہ پرانا جاہدا اے۔ ترتیب لئی جنہاں کتاباں دا ٹاکرا کر کے اصل کلام تے اوہدے متن نوں اکٹھا کرن دا جتن کیتا گیا اے اوہ ایہہ نیں:

۱۔ پیر رانجھا مقبل (قلمی نسخہ) محررہ ۱۲۳۳ھ (مطابق ۱۸۲۸ء)

۲۔ قصہ پیر رانجھا تصنیف مقبل مطبوعہ ۱۹۰۲ء، منشی گلاب سنگھ اینڈ سنز۔

۳۔ پیر رانجھا: مقبل، مولفہ بنارسی داس جین مطبوعہ پنجاب یونیورسٹی، لاہور، ۱۹۲۱ء۔

۴۔ پیر: حافظ شاہ جہاں مقبل مرتبہ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر مطبوعہ پنجابی ادبی اکیڈمی، لاہور، ۱۹۶۷ء۔

کتاب وچ ”حافظ شاہ جہاں مقبل“ بارے چار صفحے تے حافظ مقبل تے وارث شاہ دیاں شعراں دا پنج صفحیاں دا موازنہ وی شامل اے ایہہ کتاب نصابی ضرورتاں نوں مکھ رکھ کے ترتیب دی گئی اے۔

۵۔ محمد اسلم رسول پوری پوراں سندھ دے سرانیکی (پنجابی) شاعر بیدل سندھی (متوفی ۱۲۸۹ ہجری) دا منتخب سرانیکی (پنجابی) کلام ترتیب دتا اے۔ ایس کتاب دے حصہ اول وچ تن اردو مضمون نیں، جنہاں دے سرناویں تھلے دتے جاندے نیں۔

(۱) بیدل کے حالات زندگی (۲) بیدل کی شاعری کا سرسری مطالعہ (۳) بیدل کی سرانیکی (پنجابی) شاعری کا تنقیدی جائزہ

دوجے حصے وچ دوہڑے، کافیاں تے سی حرفیاں نیں۔ اخیر وچ فرہنگ، اشاریہ نے کتابیات دے بعد ڈاکٹر سی۔ شیکل دا اک مضمون Bedil Faqir and the Siraiki (Punjabi) Poetic Tradition وی شامل اے۔

۶۔ دسکے دے محمد رفیق قادری رضوی پوراں ”نغمہ محبوب“ ناں دی اک کتاب وچ کجھ پنجابی نعتاں وی جمع کیتیاں نیں۔

۷۔ امین خیال پوراں ”امر“ ناں محمد الدین وصف (۱۸۹۰ء توں ۱۹۷۱ء) دی اک سی حرفی ترتیب دتی اے۔ ایہہ سی حرفی مرتب موجب سائیں مہر علی دی پتہ لکھی بیاض توں لئی گئی اے۔ سی حرف توں پہلاں اک صفحے

۱۲۔ یسین ظفر ہوراں دی کتاب ”حضرت بلھے شاہ - تصوف نے کلام“ بلھے شاہ دی حیاتی تے فن تے پہلی پنجابی کتاب ہون پاروں قدر دے لائق اے۔ ایس کتاب وچ ۱۔ تصوف (۱۔ غیر اسلامی تصوف - ب۔ اسلامی تصوف - ج۔ تصوف دے سلسلے) ۲۔ حضرت شاہ عنایت قادری - ۳۔ حضرت سید بلھے شاہ (۱۔ حیاتی تے ب۔ شاعری) دے سرناویاں تھلے گل بات اے۔ ایہدی جان پچھان وچ سید ضمیر جعفری ہوراں لکھیا اے۔ ”ایہہ کم ادبی تاریخ تے تحقیق دیاں راہواں وچ نویں دیوے روشن کرن والی گل اے، اوہ دیوے جنہاں دی لو وچ ای انسانی تہذیب تے شائستگی دا قافلہ اگے ٹردا رہندا اے۔“

۱۳۔ مشتاق باسط ہوراں دی کتاب پاک پنجابی بارے انعام الحق جاوید لکھدے نیں ”ایس چھوٹی جیہی کتاب وچ اک بہت وڈے موضوع نوں ہتھ پایا گیا اے۔ سب توں پہلاں اوہناں نے پاک پنجابی دے نظرئیے دے تصور نوں واضح کرن دی کوشش کیتی اے تے پنجاب دے ثقافتی تے لسانی ورثے نوں پاکستانی تے اسلامی نقطہ نظر نال ویکھدیاں ہویاں دو قومی نظرئیے توں گل ٹوری اے۔ اوہناں نے پاک پنجابی دا تصور نظریاتی تحقیق دی بنیاد آتے پیش کیتا اے۔ ایس توں پہلاں شہباز ملک ہوراں اپنی کتاب ”منہ آئی گل“ وچ پنجابی زبان بارے ایہو گل چھیڑی سی، جنہوں مشتاق باسط ہوراں اگے ٹور دیاں ہویاں کجھ مزید گلاں کہیاں نیں۔“

۱۴۔ اسلم رانا ہوراں اپنی کتاب ”رنگ سنگ“ وچ نویں پنجابی ادب دا تنقیدی جائزہ پیش کرکے اپنے پرکھ دے گناں دی دس پائی اے۔ ایس وچ دس مضمون نیں جنہاں دے سرناویں تھلے دتے جاندے نیں۔ ۱۔ نظم دی ٹور۔ ۲۔ نویں شاعری دا موڈھی، شریف کنجاہی - ۳۔ روپ نگر دا پریمی، منیر نیازی - ۴۔ ریتاں دا راکھا، باقی صدیقی - ۵۔ اک نویں آواز، اقبال صلاح الدین - ۶۔ چنتا دا شاعر، الطاف قریشی - ۷۔ اک نگھا طنز نگار، انور علی - ۸۔ کرلاؤنی کوچ، رفعت - ۹۔ پھٹکل سوچاں دا ناول نگار۔ ظفر لاشاری - ۱۰۔ حیاتی دا پرچارک، ڈاکٹر محمد باقر۔

تنقیدی مضموناں دے مجموعیاں سہکدے پھل، جہاتیاں، چانن، سیدھاں، پورنے، ساراں، کلاسیکی ادب، کھلے موتی، لعل دی پنڈ تے پھل کلیاں پچھوں ایہہ کتاب پنجابی ادب وچ اک سوچا واہا اے۔

سید اختر جعفری 'ہوراں لکھیا اے' 'رنگ سنگ پنجابی ادب وچ پہلی کتاب اے، جیہدے وچ نویں دور دے ادب تے نویاں ادبی لہراں تے تحریکاں دا بخوبی ویروا کیتا گیا اے۔'

۱۵۔ اسلم رانا ہوراں دی اک ہور کتاب 'یار فرید' وی ۱۹۷۸ء وچ چھپی اے۔ خواجہ غلام فرید (مسعود حسن شہاب) مٹھل فرید (سرفراز قاضی) تے پیر فرید (حمید اللہ شاہ ہاشمی) دیاں کتاباں توں بچھوں آؤن دے باوجود ایس کتاب دی اہمیت ایس گلے کہ اے ایہدے وچ خواجہ غلام فرید دے فکر تے فن نوں، نویاں تنقیدی نظریاں دے مطابق پرکھیا گیا اے۔ ایس کتاب دے مضموناں دے سرناویں نیں۔ (۱) پنجابی دی صوفیانہ شاعری۔ (۲) خواجہ فرید دی شاعری وچ وحدت الوجود۔ (۳) مرشد دا تصور تے خواجہ غلام فرید۔ (۴) خواجہ غلام فرید دی شاعری تے اک جہات۔ (۵) فطرت لکاری تے خواجہ غلام فرید۔ (۶) کجھ خواجہ غلام فرید بارے۔

۱۶۔ خواجہ غلام فرید بارے اک اردو کتاب خواجہ نور احمد فریدی نے وی لکھی اے جیہدے ۱۹۷۸ء وچ ای چھپن دی دس پٹی اے۔

۱۷۔ عصمت اللہ زاہد اوہ ادسی تے سوچجا طالب علم اے، جنہے ایم۔ اے پنجابی پڑھدیاں ہویاں اپنے استاد شہباز ملک دے لیکچرراں توں حاجی محمد نوشہ کنج بخش دی حیاتی، لکھتاں تے وعظاں بارے تحقیقی تے تنقیدی کتاب بنا لئی تے ایچ سید شرافت نوشاہی ہوراں دے ٹورے ہوئے کم نوں آگے ودھا دتا۔ چھوواں وعظ عجائب گھر دی لائبریری توں حاصل کر کے ایہدے وچ شامل کیتا۔ جو جو کجھ لکھیا اوہدے نال حوالے تے وعظاں وچ ورتے گئے اوکھے لفظاں دے معنے کتاب وچ شامل کیتے۔

۱۸۔ کتاب 'دیباچے' وچ ریاض راجی نے پنجابی دیاں جنہاں دس نویاں کتاباں دیاں مقدمات نوں جمع کر دتا اے اوہناں دے ناں نیں: اکلاہے دا مسافر، ویلے ہتھ نیاں، پیڑ دے پتھر، بولدا پتھر، بار دی سار، لمیاں الارہاں، جگراتے، کیرنے، ہسدیاں سولاں، زلفاں چھلے چھلے۔

۱۹۔ 'ان جہان' راقم (حفیظ تائب) دے نو مضموناں دا مجموعہ اے جیہدے تے نوہرہ لردہاں ہویاں تنویر ظہور ہوراں آکھیا اے 'بہتے مضموناں وچ لفظیہ انداز غالب اے، فیر وی اسیں ایس کتاب نوں پنجابی دے تنقیدی ادب وچ اک وادھا قرار دینے آں'

لوک ادب

اس سال وچ لوک ادب بارے وی کھوج اے ودھیرا کم ہویا تے چھاپے وی

چڑھیا۔ ایہدے وچ اک کتاب ڈھولیاں اتے اک کھیڈاں اتے اک تماشیاں اتے اک اکھاٹاں اتے اک مجموعی طور تے پنجاب دے لوک انگ اتے سامنے آئی اے۔

۱۔ جھانجے چھتے، اے۔ ڈی اعجاز ہوراں دی کھوج دا سٹہ اے جیہدے وچ اوہناں ساہیوال دے علاقے دے ان چھپے ڈھولے قریہ قریہ پھر کے کٹھے کیتے تے ایہناں نوں ترتیب دے دتا۔ ڈھولیاں دے نال اردو ترجمہ وی شامل کیتا اے۔ ایس کتاب وچ صرف عشقیہ ڈھولے شامل نیں چنگا ہوندا جے پہل اوہناں ڈھولیاں توں کیتی جاندی جیہڑے ایس علاقے دے سورمیاں دے جس گون لئی گھڑے گئے سن۔

۲۔ عبدالغفور درشن دی ”لوک تماشے“ تے تنویر بخاری دی ”پنجاب کے لوک کھیل“ ناں دیاں کتاباں وی ۱۹۷۸ء وچ ”لوک ورثہ کا قومی ادارہ“ ولوں چھپیاں نیں۔ ایدوں پہلاں مقصود ناصر چودھری ہوری ”لوک کھیڈاں“ ناں دی کتاب لکھ چکے نیں، جیہڑی سلاہن جوگ اے۔

۳۔ شہباز ملک ہوری کئی ورہیاں توں پنجابی اکھاٹاں اتے کم کر رہے نیں اوہناں نے اپنے کم دا کجھ حصہ ۶۸-۱۹۶۷ء وچ ”سوسیائے اکومت“ دے روپ وچ پنجابی ادبی بورڈ لاہور ولوں شائع کیتا ایس کتاب نوں پاکستان رائیٹرز گلڈ نے کھوج دی کتاب وجھوں نقد انعام دتا سی۔ چراں توں ایس دے باقی حصیاں دی اڈیک سی شہباز ملک ہوراں اپنے سارے کم نوں مڑ ترتیب دے کے ۱ توں ۱۰ توڑی کوئی چھ ہزار دے نیڑے تیرے اکھاٹاں نوں اک تھان کر دتا اے۔ اکھاٹاں دی ترتیب ۱، ب دے حساب نال اے۔ نال ترجمہ تے تشریح اے تے استعمال دے موقعے دی دس پائی گئی اے اک گل ہور جیہڑی سلاہن والی اے اوہ ایہہ اے کہ ودھیرے اکھاٹاں نوں جیہڑے پنجابی دے منے پرمنے شاعراں نے استعمال کیتے سند وجھوں درج کر دتا گیا اے۔ کئی اکھاٹاں مگر دیاں کہانیاں ڈھونڈ بھال کے لکھیاں نیں تے کھیاں اکھاٹاں دے اشتراک دی دس پائی اے۔ ایہہ کتاب بلاشبہ اکھاٹاں اتے ہن تیکر ہوئے کم دے سلسلے وچ اک سنگ میل دا درجہ رکھدی اے جیہڑی شہباز ملک دی اٹھاراں ورہیاں دی محنت دا سٹہ اے۔ ایہہ کتاب ڈان بک سوسائٹی ۳۲-نشتر روڈ لاہور نے بڑے چنگے ڈھنگ نال شائع کیتی اے۔

۴۔ لوک پنجاب، لوک ادب وچ اک نوپکلا انگ لے کے آئی اے۔ ایس نوں مظہر الاسلام ہوراں لکھ کے ترتیب دتا اے۔ ایہہ اصل وچ لوک ورثے دے قومی ادارہ اسلام آباد دی کھوج پارٹی دے پنجاب دے لوک ورثے نوں ات نیڑے توں ویکھن تے اوس نوں محفوظ کرن لئی دو سفران دی روداد اے

جیہڑی پنجاب دے اوس لوک انگ نوں سامنے لیاؤندی اے جیہڑا تحریروں باہر رہیا اے تے رہندا اے ایہدے وچ تصویراں وی نیں۔ لوک گیتاں ، لوک رساں ، لوک وہاں ، لوک رہتل تے لوک سوچاں نوں کیمرے تے ٹیپ راہیں کاغذ اتے منتقل کرن دا ادم کیتا گیا اے ، لوک ورثے دے قومی ادارے نے لوک پنجاب تے ہور ایسے قسم دیاں کئی کتاباں چھاپ کے لوک ورثے نوں محفوظ کرن دا چارا کیتا اے جس نوں سلاہیا جا ۱۹۸۰ء۔

سفر نامہ

سفر نامہ اجوکی صدی دی اک مقبول صنف اے ، پر پنجابی وچ بہت گھٹ سفر نامے لکھے گئے نیں۔ ۱۹۷۸ء وچ سلیم خاں گمی پوراں دا سفر نامہ ”دیس ہر دیس“ چھپیا۔ سلیم خاں گمی نوں ، اوہناں دے محکمے نے آن مہینے دی ٹریننگ واسطے ای۔ ای۔ سی لندن گھلیا سی۔ اوہ ایس ٹریننگ دے دوران لندن دے اردو پنجابی دے لکھاریاں ، اخبار نویساں سیاسی بندیان تے ریسرچ سکالراں نوں ملدے رہے تے کئی ادبی جلسیاں تے سکھاں دے دھارمک کٹھاں وچ وی شریک ہوئے۔ پاکستان توں لندن دے سفر توں لے کے لندن دیاں میل ملاقاتاں ، سکھاں دے گوردواریاں دے پھیرے تے واپسی تیکر دے سارے حالات تے تاثر اوہناں لکھے نیں۔ سفر نامے دا انداز بڑا ہی تکلفانہ تے سدھا پدھرا اے۔ پاکستان وچ لکھیا جان والا پہلا سفر نامہ یورپ توں چھوونگم دے نال از اعجاز الحق سی تے پورے پنجابی ادب وچ پہلا نثری سفر نامہ لال سنگھ کملا اکالی دا ”میرا ولایتی سفر نامہ“ سی ، جیہڑا پہلی واری ۱۹۳۳ء وچ لاہور وچ چھپیا سی۔

نثری داستان

نثری داستان دے سلسلے دیاں چار کتاباں ۱۹۷۸ء وچ چھپیاں نیں۔

۱۔ ”دہانی اک اجڑ دی“ احسان بٹالوی دا علامتی ناولٹ اے ، جنہوں اعزاز احمد آذر پوراں اخلاقی جرات تے ویلے دی لوڑ ، قرار دتا اے۔

۲۔ ”الہیاں دی چھاں“ غلام حسین سہیل دا ناولٹ اے ، جیہدے بارے

اسلم رانا پوراں لکھیا اے کہ ”پنجابی وچ ایج دے ناولٹ گھٹ لکھے گئے نیں

تے جیہڑے لکھے گئے نیں اوہناں دا انداز علامتی اے تے عام پڑھن والا

اہناں سدھراں تے چاہتاں دی صورت اوہناں وچ نہیں دیکھ سکدا اے“

۳۔ ”جاکدی اکھ دا خواب“ عامر فہیم دے علامتی افسانیاں دا مجموعہ اے

ایہدے وچ جیہڑیاں علامتاں اہناں گیاں نیں اوہناں لال اجے ساڈے قاری

نے سمجھو تہ نہیں کہتا۔

۴۔ ”نورا“ اسحاق صابر دا تن ایکٹ دا کھیت مزدوراں دا ڈرامہ اے۔ جہدا اندازہ پراپیگنڈہ قسم دا اے۔

ترجمے

دلشاد کلانچوی ہوراں ڈرامے دی تھوڑ دور کرن لئی اردو دے مشہور ڈرامے انارکلی تے انگریزی ڈرامے میکبتھ نوں پنجابی (سرائیکی) دا جامہ ہوا دتا اے تے ایس کتاب دا ناں ”انارکلی تے اقتدار دی ہوس“ رکھیا اے۔

ترجمے دی گل ٹری اے تے شریف کنجاہی ہوراں دا ذکر وی ہو جانا چاہدا اے۔ ایہناں علامہ اقبال دی کتاب ”علم الاقتصاد“ دا پنجابی ترجمہ نثر وچ لکھا اے۔ ایدوں پہلاں شریف کنجاہی ہوری ”جاوید نامہ“ دا منظوم ترجمہ لکھ کے نیں تے علامہ اقبال دے انگریزی لیکچراں نوں وی پنجابی نثر وچ ڈھال چلے این علم الاقتصاد نوں پنجابی روپ دین دی لوڑ دا ذکر کردیاں ہویاں شریف کنجاہی ہوراں لکھیا اے۔ ”سب توں پہلاں سانوں ایسے کتاب راپیں ہتا لکدا اے جے اوہناں (علامہ اقبال) دے دل وچ دوجیاں دے دکھاں نوں اپناں دی لئی تھان سی۔ اوہ ایس پوری جغرافیائی ونڈ دے، جس نوں ہندوستان کہیا جاندا سی۔ پہلے سوچنہار تے لکھاری سن جنہاں افلاس دے دردناک رویاں دی چوہہ محسوس کیتی تے ایس خواہش نال جے ایہ رولے کسے طرح ہمیشہ ہمیشہ واسطے ختم ہو جان۔“

سجاد حیدر ہوراں احمد ندیم قاسمی ہوراں دی انگریزی کتاب ”علامہ محمد اقبال“ نوں بڑی نرول تے کومل پنجابی وچ ڈھالیا اے۔

متفرق نثر

ڈاکٹر جاوید سوز ہوراں ”ساڈا بابا جناح“ لکھ کے پنجابی دے سوانحی ادب وچ سوچجا وادھا کیتا اے۔ ایس توں پہلاں ایم۔ ایس ناز ”ساڈا جناح“ تے مسعود منور ”قائد اعظم دی وار“ (منظوم) ناواں دیاں کتاباں ایس موضوع تے لکھ چکے نیں۔ ”ساڈا بابا جناح“ وچ قائد اعظم دی حیاتی دے واقعات لکھدیاں ہویاں لکھاری نے ایہ وی ثابت کرن دی کوشش کیتی اے پئی قائد اعظم محمد علی جناح دیاں رگاں وچ پنجابی خون دوڑ دا سی تے ایسے کر کے اوہناں وچ اپنے حق تے ڈٹ جان دا دم خم سی۔

کتاباں توں وکھ شعبہ پنجابی پنجاب یونیورسٹی دے تحقیقی رسالے چھپاہی ”کھوج“ دا جولائی دسمبر ۱۹۷۸ء دا شمارہ آیا اے۔ ایس خاص شمارے وچ پاکستانی پنجابی ادب دے سرنائویں نال ۳۲ یاں سالان وچ چھپے پنجابی ادب نوں ساٹھ ٹولک

ڈھنگ نال اکھٹا کیتا گیا اے۔ جوشوا فضل الدین بارے اک بھرواں مضمون وی شامل۔ ماہوار ”وارث شاہ“ ملتان۔ ماہوار ”سرائیکی ادب“ ملتان تے سہ ماہی ”سرائیکی“ جھول پور باقاعدگی نال نکل رہے نیں تے سانجھاں، لہراں، سورج مکھی، لوک رنگ، رچناب، چچ، نیلی، پریت، پنجدریا تے رت لیکھا دے کئی شمارے ۱۹۷۸ء وچ چھپے نیں۔

شعبہ پنجابی ، پنجاب یونیورسٹی وچ طالب علماں ولوں کھوج دا کم

پاکستان دی قدیم تے پنجاب دی عظیم درس گاہ جامعہ پنجاب دے اورینٹل کالج وچ پنجابی زبان تے ادب دی تدریس دا باقاعدہ شعبہ ۱۹۷۰ء وچ قائم ۲۰۱۲ء وچ اس شعبے دے کہان نال پنجابی زبان تے ادب دے ڈھیر سارے شیدائیاں تے بہارواں اہنے پیار دے عملی ثبوت ائی ایس شعبے وچ داخلہ لے لیا ، پہلا تدریسی سیشن ۲۰۱۲-۱۳ء دا سی جیہڑا ۱۹۷۳ء وچ مکیا تے ایس مادر علمی وچوں پنجابی ایم۔ اے طلباں علماں دی پہلی کھیپ باہر آئی - ۱۹۷۲ء دے امتحان ویلے اکیاں ۲۱ طالب علماں نے اٹھویں پرچے دی تھان پنجابی زبان تے ادب دے وکھو وکھو موضوعاں آتے بڑے علمی تے تحقیقی مقالے لکھے ، جنہاں وچ اک سو (۱۰۰) صفحیاں توں لے کے ساڈے ست سو (۷۵۰) صفحیاں تیکر دے عظیم مقالے شامل نین مقالے لکھن دا سلسلہ ایدوں مکروں وی جاری رہیا تے ہن تیکر ۳۵ طالب علماں نے کلاسیکی ادب توں لے کے جدید ادب تیکر تے شعر و ادب دیاں وکھو وکھو صنفاں توں لے کے غیر ملکی زبانان دے ترجمیاں تے لوک ادب ورگیاں موضوعاں نوں اپنی تحقیق لئی چنیا تے بھرپور مقالے لکھے نین جیہڑے شعبے تے یونیورسٹی لائبریری وچ موجود نین -

ایم۔ اے پنجابی توں بعد کجھ طالب علماں نے ایدوں آگے کھوج کرن دا متا پکایا تے ۱۹۷۴ء توں ہن تیکر پنجابی زبان تے ادب وچ نویں افق لبھن دے جتن کردیاں ۳۱ اڈو اڈو موضوعاں آتے خاکے تے کتابیات منظور کروائے تے کم کر رہے نین ایہناں وچوں بوہتے موضوع ساڈے کلاسیکی تے صوفی شاعراں تے اوہناں دیاں لکھتاں دے وکھو وکھو پہلوواں آتے نین لوک ادب تے پنجابی ادب وچ اسلامی روایت آتے وی کھوج ہو رہی اے ایہ ایہناں وچ قصہ ادب تے اوہدے ارتقاء دے وکھو وکھو مرحلیاں نوں چنیا گیا اے ، ایہہ ای نہیں سگوں ایہناں تحقیق کرن والیاں نے نویں دور دے تقاضیاں نوں مکھ رکھ کے نویاں ادبی صنفاں تے پنجابی ادب دے پاکستانی

دور دے ارتقاء ورگے موضوعاں نوں وی ہتھ پایا اے ایہناں ریسرچ سکالراں دے تحقیقی کم دی آگوائی کرن لئی جیہڑے آگو (گائیڈ) مقرر کیتے گئے نیں اوہناں دا پنجابی توں اڈ اردو ، فارسی تے دوجیاں ترقی وند زبانان دے حوالے نال آج پدھرا مقام اے تے ایہہ پاکستان دے چوٹی دے محققاں دانش وراں تے لکھاریاں وچ گئے جاندے نیں ، پی - ایچ - ڈی (پنجابی) دے پدھر تے شعبے وچ ہو رہے کم دا ویروا انج اے :

ریسرچ سکالر

موضوع

سرفراز علی حسین	۱- سراں
امان اللہ خاں	۲- بلھے شاہ
عشرت النساء	۳- تحصیل ڈسکہ دے لوک گیت
محمد منشاء سلیمی	۴- پنجابی ڈھولے
محمد قاسم خاں	۵- مادھو لال حسین
سرفراز حسین فاروقی	۶- پنجابی مرثیہ نگاری
محمد بشیر چوہدری	۷- فضل شاہ تے حیاتی
محمد اشرف	۸- کہانی سیف الملوک دا تقابلی مطالعہ
مس فیروزہ سمیہ	۹- حافظ برخوردار رانجھے دے احوال تے آثار
منور حسین	۱۰- سندھ دا پنجابی شاعر ، سچل سرمست
عبدالحفیظ تائب	۱۱- پنجابی وچ یوسف زلیخا دے قصے
محمد شریف صابر	۱۲- وارث سرتی
محمد آصف خاں	۱۳- پنجابی بولی دا پسار
مس پروین اختر	۱۴- پنجابی غزل
ایم شہباز ملک	۱۵- مولوی احمد یار (فکر تے فن)
راشد حسن رانا	۱۶- وارث شاہ دی شاعری وچ پنجاب دی وسوں
شفقت حسین	۱۷- خواجہ غلام فرید
بشیر حسین ناظم	۱۸- پنجابی وچ فقہ دی تاریخ
محمد صادق	۱۹- مولوی غلام رسول دی شاعری تے حیاتی
اختر حسین اختر	۲۰- پنجابی لوک واراں
مہد اختر جعفری	۲۱- میاں محمد بخش دی حیاتی تے شاعری

- ۲۲- مولوی دلپنیر دے احوال تے آثار مسعود حفیظ رفاعی
 ۲۳- پنجابی افسانہ (نکی کہانی) ایہدا مڈھ
 حنیف چوہدری
 تے ترقی
- ۲۴- پنجابی وچ پیر دے قصے عبدالحمید سرشار
 ۲۵- پنجابی وچ تفسیر غلام رسول
 ۲۶- علاقہ پوٹھوہار دی پنجابی شاعری ایم یسین ظفر
 ۲۷- استاد محمد رمضان ہمدم (زندگی تے
 محمد صدیق
 شاعری)
- ۲۸- جوشوا فضل الدین حیاتی ، فکر تے فن محمد اسلم رانا
 ۲۹- سائیں فیروز نگین دی حیاتی تے فن مس اخلاق فاطمہ
 ۳۰- مولا بخش کشتہ مس صفیہ خاتون
 ۳۱- حکیم شیر محمد ناصر حیاتی فکر تے فن محمد یونس احقر
 ۳۲- ضلع گجرات دے پنجابی شاعر بشیر مندر
 ۳۳- قادر یار دی شاعری مس عذرا سلطانہ
 ۳۴- اٹھارویں صدی دے پنجابی ادب دا
 اقتصادی تے سماجی پس منظر سہیل بہایوں
 ۳۵- فقیر محمد فقیر تے اوہناں دیاں علمی
 تے ادبی خدمات اعجاز احمد بیگ
 ۳۶- پنجابی شاعری وچ ابدی حیاتی
 دا تصور بہاؤ الحق
 ۳۷- پنجابی ادب دے ارتقاء وچ قصہ
 سوہنی مینہوال دا حصہ نرگس تنویر
 ۳۸- پنجابی ادب دے ارتقاء وچ قصہ مسی
 پنوں اد حصہ احمد علی
 ۳۹- پنجابی قصے (داستان) دا ارتقاء
 (اٹھارویں صدی عیسوی تک) حمید اللہ ہاشمی
 ۴۰- فیروز دین شرف - حیاتی - فکر تے فن مس دلشاد نسیم ملک
 ۴۱- پاکستان وچ پنجابی ادب دا ارتقاء انعام الحق جاوید

غلط نامہ

(ایس شمارے وچ ہوئیاں چھاپے دیاں غلطیاں دی درستی)

صفحہ	سطر	غلط	درست
۵	۲۴	نیں	نہیں
۷	۲	درسمند	درد مند
۷	۹	جانندی	جاندا
۷	۱۳	زسی	رسی
۷	۳۰	نوں دنوں وی	نوں وی
۹	۶	سج	سج
۹	۱۰	قوں	نوں
۹	۱۷	نکھیرن	نکھیرن
۱۰	۱۷	بجھاندا	بھجاندا
۱۱	۱۰	سراب	سرپ
۱۳	۲۵	بچھا	پچھا
۱۴	۹	چوں	چو
۱۴	۱۰	زیم	زیم
۱۵	۱	چوں	چو
۱۶	۶	زیں	ازیں
۱۶	۶	زی می چنیں	ز چنیں می
۱۹	۴	تقریر	تقریر
۲۰	۱۹	علامہ اقبال	مولانا ظفر علی خان
۲۰	۲۱	اتنا ہی ابھرے گا	اتنا ہی یہ ابھرے گا
۲۰	۲۱	جتنا کہ دبا دوگے	جتنا کہ دبا دیں گے
۲۱	۲۲	مسلمانان	مسلمانان
۲۲	۲۲	پیش کرنے کا	پیش کر کے
۲۳	۸	گولیا	گولیاں
۲۳	۹	پھٹیاں	پٹھیاں

تائب	نائب	۲۶	۲۳
حصہ	قصہ	۲۶	۲۴
دراز	داز	۲۹	۲۴
مطالبے	مطالپے	۳	۲۸
ایہ	اہ	۲	۳۰
تخلص	تخلص	۲۱	۳۱
جان توں بول	جان تول	۱۴	۳۶
کوئی	کونی	۹	۳۷
جھبڈے	جھیدے	۵	۳۸
ایہ	اہ	۵	۳۸
مصرعہ	مصرع	۸	۴۰
نون	نون	۵	۴۱
Chosen	Chosem	۱۱	۴۲
مطالعہ	مطالہ	۲۳	۴۲
سیف الملوک	سیف اللموک	۱۴	۴۵
ایہو	البو	۱۴	۴۷
حذف کرو	نیں	۹	۴۹
آؤن والیاں وسعتاں	آون وسعتاں	۱۴	۵۰
۱۹۷۸ء وچ تنقید	۱۹۷۷ء وچ ۸	۵	۵۷
تحقیق دہاں ۲۰			
دتی	دی	۱۶	۵۸
پنجاب	پنجاب	۲۷	۶۴
شامل اے	شامل	۲	۶۵
پنوں دا حصہ	پنوں اد حصہ	۲۴	۶۸

Six-monthly **KHOJ** *Lahore*

Editor

SHAHBAZ MALIK

A Research Journal of
DEPARTMENT OF PUNJABI LANGUAGE AND LITERATURE
Punjab University (Oriental College)
LAHORE (Pakistan)